

VI TYÖVÄENKULTTUURIN LIPUNKANTAJANA, unohtamatta opintokerhotoimintaa, luentoja ja koulutustapahtumia

16. YHDESSÄ JA KAHDELLA RAITEELLA 1950-LUVULLA

Viisikymmenluvun alkuvuosina heikentyivät vapaan kansansivistystyön yleiset taloudelliset edellytykset vuosi vuodelta kaikkien järjestöjen ja laitosten osalta. Tavallaan se ei ollut ihme, sillä sodan aiheuttamia vaurioita jälleenrakentava Suomi joutui pitkään kiristämään talouden vyötä, ja raha oli valtion kassassa tiukassa. Inflaatio leikkasi lisäksi rahan arvoa. Maanteitä ja rautateitä kunnostettiin monien vuosien heikomman hoidon jälkeen. Asutustoiminta tarvitsi avuksi valtion tukea. Uudet syntyneet ikäluokatkin edellyttivät ensin yhä lisää julkisia neuvolapalveluja ja sitten seuraavaksi alkoi kansakoulujen rakentaminen.

Vyötä kiristettiin Sivistysliitossakin kärsivällisesti pitkään, ja kuluja pyrittiin mahdollisuuksien mukaan supistamaan kuten edellä todettiin. Lopulta vuoden 1953 syksyllä koettiin sellainen taitekohta, joka ravisteli kaikki sivistysjärjestöt voimallisesti yhdessä liikkeelle. Kun valtion seuraavan vuoden talousarvioesitys tuli julkiseksi, liitossa huomattiin toimintakertomuksen sanoin ”pahimpienkin aavistusten toteutuneen”. Arviot olivat kovasanaisia.

Esityksen leikkaukset ja supistukset olisivat merkinneet ”kansansivistystyön edellytysten luhistumista ja toimintakyvyn lamaanumista”. Ikävässä asiassa oli tavallaan myönteistä se, että leikkaukset näyttivät kohdistuvan tasapuolisesti ”koko [sivistystyön] alaan ja sen kaikkiin toimintamuotoihin”. TSL oli aloitteellinen. Kaikkien sivistysjärjestöjen edustajat kokoontuivat syyskuun lopulla aivan poikkeukselliseen neuvonpitoon.¹

Talouden vaikeudet yhdistävät

On paikallaan lisätä, että TSL:n toimintakertomuksen jyrkkiin sanoihin vaikuttivat muutamat muutkin asiat, vaikka sellaisesta ei kertomuksessa hiiskuttu mitään. Talouden lisäksi taustalla oli maan kiihvastahinen, suorastaan repivä hallituspolitiikka. Maataloustuottajat olivat uhkailleet jo edeltäneinä vuosina maataloustuotteiden luovutuslakolla ja SAK vastaavasti yleislakolla työläisten ansiotason turvaamiseksi.²

Kahden suuren puolueen, sosialidemokraattien ja maalaisliiton keinot ja tavoitteet talouspolitiikassa olivat koko lailla ristikkäin. Lisäksi kummassakin puolueessa oli sisäistä kahnasta, mainitsematta tässä sen enempää edes erilaisia henkilökohtaisia vastakohtaisuuksia tai kaunojakaan. Seuraavat presidentinvaalitkin alkoivat jo häämöttää. Presidentti J. K. Paasikivi sairasteli. Ulkopoliittikallakin oli vaikutusta. Lauri Haataja on luonnehtinut, että ”poliittinen kuume nousi suoranaiseksi kiihkoksi

¹ TSL vuonna 1953 s 2, myös lainaukset; vrt. Ojanen s 64.

² Suomen poliittinen historia 1809–1999 s 251 (Nevakivi).

vuoden 1953 aikana”. Talouden kansainvälinen suhdanne oli kääntynyt laskuun, ulkomaanvienti heikkeni ja vientitulot laskivat. Rahamarkkinat kiristyivät. Työttömyys laajeni voimakkaasti.

Maalaisliiton uusi vahva mies, pääministeri Urho Kekkonen pyrki keväällä 1953 talouden vakauttamiseen ja vientiteollisuuden helpottamiseen suorasukaisella kovalla ohjelmalla: palkkoja, hintoja ja julkisia menoja tuli alentaa.³ Punamultapohjaisen enemmistöhallituksen sosialidemokraatit tarjosivat puolestaan tilalle SAK:n laatimaa ohjelmaa, joka taas ei muille kelvannut. Hallitus hajosi ja muun muassa R. H. Oittinen palasi opetusministerin tehtävistä varsinaiseen työhönsä.

Sosialidemokraattien toivomia uusia vaaleja ei tullut. Sen sijaan Urho Kekkonen muodosti presidentin pyynnöstä heinäkuussa 1953 jo neljännen peräkkäisen hallituksensa, nyt vähemmistöhallituksena. Sen valtiovarainministeriksi tuli maalaisliiton maineikas vanha suuruus Juho Niukkanen, jonka johdolla laadittiinkin sitten syksyllä todellinen Niukkas-budjetti.⁴ Kaikkien pääluokkien menoja tuli sen mukaan karsia 15 prosentilla.⁵

Ei ollut siten lainkaan ihme, että Sivistysliitossa oltiin aloitteellisia, erityisesti sosialidemokraattien johdolla. Ehkäpä jokin Väinö Voionmaan aikoinaan ilmaisema tyytymättömyyskin Kekkosta kohtaan oli jäänyt muistiin toimiston seinien sisälle. Kokonaistilanne ei ollut kuitenkaan ihan yksinkertainen, sillä liitossa oli myös sellaisia sisäisiä jännitteitä, jotka heijastuivat yleisestä poliittisesta tilanteesta. Syksyllä esimerkiksi SKDL äänesti yhdessä luottamusäänestyksessä Kekkosen hallituksen tukena, kun SDP äänesti toisin. Neuvostoliiton taholta ilmaistiin ajoittain muun muassa lehtikirjoituksissa, että SDP toimi väärässä, läntisessä ryhmittymässä, kun se osallistui Sosialistisen internationaalien toimintaan. Siinä oli osviittaa riittämiin.⁶

Sivistystyön järjestöjen yhdessä hyväksymän toimintasuunnitelman mukaisesti eduskunnan valtiovarainvaliokunnalle jätettiin syksyllä 1953 neljä muistiota. Yhden yhteisen laativat toiminnastaan sekä määrärahatarpeistaan Kansanvalistusseura, Työväen Sivistysliitto, Suomen Nuorison Liitto, Opintotoiminnan Keskusliitto ja Svenska Folkskolans Vänner. Lisäksi Suomen kirjastoseura, Suomen kansanopistoyhdistys ja Työväenopistojen liitto muotoilivat muistiot omista määrärahatavoitteista toimintansa turvaamiseksi. Vielä samoihin aikoihin jätettiin eduskunnassa

³ Jukka Nevakivi on huomauttanut Kekkosen oivalluksen olleen, että sisä- ja ulkopolitiikalla, erityisesti suhteilla Neuvostoliittoon, oli keskinäinen vuorovaikutus. Se sai alkuun vastakaikua hänen oman puolueensa lisäksi vain kansandemokraateilta. Presidenttivuosina sisä- ja ulkopolitiikan välinen raja hämärtyi (Suomen poliittinen historia 1809–1999 s 251, 261).

⁴ Niukkas-budjetti vahvisti Henttisen mukaan yleistä kuvaa maalaisliiton perinteisestä ”jäykkäniskaisesta sivistysmenojen vastustamisesta”, mutta MSL yritti sitä osaltaan lieventää toiminnallaan (Henttinen s 54).

⁵ Talouskehityksestä laajemmin Suomen historian pikkujättiläinen s 827–832, lainaus s 827 (Lauri Haataja); Tasavallan vuodet s 205–206 (Lauri Haataja); ks. kehityksestä myös Suomen työväenliikkeen historia s 297–306; Suomen poliittinen historia s 278 (Kulha); hallitusohjelmasta ks. Suomen hallitukset ja hallitusohjelmat s 284–285; Skog 1971 s 334–337.

⁶ Suomen historian pikkujättiläinen s 827 (Haataja).

raha-asia-aloitteet Helsingin yliopiston kansansivistystoimikunnan sekä syrjäseuduilla tapahtuvaa kansansivistystyötä varten järjestettävien kansantajuisten, tieteellisten luentojen määrärahojen turvaamiseksi. Niitä hallituksen esityksessä ehdotettiin kokonaan poistettaviksi.

Useita eri ryhmien kansanedustajia tavattiin ”neuvoin ja tiedonannoin”, kuten TSL:n toimintakertomuksessa mielenkiintoisesti muotoiltiin. Kaiken vaikuttamisen seurauksena valtioneuvoston esitys muuttuikin näiltä mainituilta osilta ”perusteellisesti”.⁷

Toimintakertomuksessa jätettiin kokonaan sanomatta, että Kekkonen hallitus ajautui marraskuun alussa 1953 umpikujaan ja erosi. Syksyn kaikki tapahtumat, osin jyrkät käännteet kuitattiin kertomuksessa kahdella sanalla, ”kuten tunnettua”, sen enempää niitä ei kuvattu. Tilalle presidentti Paasikivi nimitti Sakari Tuomiojan johtaman virkamieshallituksen, jolla oli hyvin porvarillinen, kokoomuspainotteinen kokoonpano. Sen hallitusohjelmassa viitattiin korkeaan kustannustasoon, mutta mitään erityisiä lääkkeitä siihen ei tarjottu, ei edellisen hallituksen kovia konstejakaan.⁸ Lauri Haataja onkin todennut tämän hallituksen syntyneen tavallaan ”onnellisten tähtien alla”, sillä sen ei tarvinnut huolehtia budjetista, sillä eduskunta muotoili Niukkas-budjetin toiseen, haluamaansa muotoon.⁹

Sivistysjärjestöjen määrärahoihin suunniteltu ankara leikkaus pieneni, mutta kuitenkin määrärahat alenivat edellisestä vuodesta noin 10 prosenttia. Kirjastotoimen, kansanopistojen ja työväenopistojen määrärahoihin saatiin toisaalta jopa korotuksia. Yliopiston sivistystyön ja syrjäseutuja palvelleiden luentojen määrärahat saatiin palautetuksi takaisin talousarvioon. Sivistysjärjestöt kokivat kokonaistilanteen voitoksi kovan kamppailun jälkeen. Sivistysliiton edustajiston syyskokouksessa joulukuun puolivälissä 1953 oli helpottunut tunnelma, ja voitiin levollisemmin vahvistaa seuraavan vuoden suunnitelmat.

Sivistysliitossa todettiin, että pahin uhka oli torjuttu – mutta vain hetkeksi. Epävarmuutta lisäsivät vielä maaliskuun alkupäiville 1954 määrätyt ennaikaiset eduskuntavaalit, joihin kaikki poliittiset puolueet valmistautuivat vähintäänkin tavanomaisella huolella. Vaalijännitys synnytti myös uusia poliittisia järjestöjä monilla paikkakunnilla muun muassa vaalivalistusta hoitamaan.

Pieni paikallinen esimerkki kuvaa miten sivistystyötä voitiin hyödyntää samassa innostuksen aallossa. Pukinmäen huvilayhdyskuntakin liitettiin vuoden 1946 alkaessa Helsingin maalaiskunnasta kaupunkiin. Ensimmäisenä poliittisena järjestönä sinne perustettiin SKP:n puolueosasto syyskuussa 1952. Pian tuli seuraaville tulokkaille jo kiire. Syksyn 1953 kunnallisvaaleihin ne eivät ehtineet, mutta valtiollisiin vaaleihin kyllä.

⁷ TSL vuonna 1953 s 2–3, lainaukset s 3.

⁸ Suomen historian pikkujättiläinen s 832–833 (Lauri Haataja); TSL vuonna 1953 s 3; hallitusohjelmasta ks. Suomen hallitukset ja hallitusohjelmat s 285–286.

⁹ Tasavallan vuodet s 206 (Lauri Haataja), myös lainaus.

Sosialidemokraatit ehättivät toisena puolueena perustamaan oman paikallisen yhdistyksensä helmikuussa 1954 ja kokoomuksen yhdistys kolmantena juuri ennen vaaleja maaliskuun alussa. Jo huhtikuun kokoukseen sos.dem. yhdistys onnistui saamaan alustajaksi TSL:n opintosihteerin, maisteri Sakari Kiurun. ”Porvarillisuus, kommunismi, sosialidemokratia” oli hänellä esitelmän iskevänä aiheena, ja seurauksena oli vilkasta keskustelua palokunnantalolla. Kolme paikallista poliittista järjestöä tarjosivat varmasti hyvää ajankohtaista ja henkilökohtaista havaintoaineistoa, samoin tuoreet vaalitulokset.

Tällä Helsingin esikaupungin yhdistyksellä oli sattumalta suora yhteys Sivistysliittoon, sillä johtokunnan jäsen, nuorisoliittolainen Pekka Ylivuori oli tuolloin liiton toimikunnan varajäsen. Ehkä juuri se oli helpottanut Kiurun saamisessa alustajaksi pieneen, vastaperustettuun yhdistykseen. Mainittakoon, että sittemmin tässä yhdistyksessä toimi naisjaoston parissa vuosien ajan opintokerho, ja TSL:n alaista opintotoimintaa oli satunnaisesti myöhempinäkin aikoina. Kun naisjaosto opiskeli, muodostivat muutamat yhdistyksen miehet puolestaan arvatenkin hieman vapaamuotoisemman ”Ukko-kerhon”, joka kokoontui jonkin aikaa yhden jäsenen omakotitalon saunassa.¹⁰

---tietolaatikko

VUODEN 1953 TSL-AINEISTOJA

Esimerkiksi vuonna 1953 Sivistysliitossa valmistui tai uusittiin neljä opintosuunnitelmaa sekä 12 kirjekurssia.¹¹

Neuvostoliiton kartan ääressä, Kaisa Salonen
 Veikko Huovinen: Havukka-ahon ajattelija, Anna Bondestam
 Järjestötehtävät, Hannes Kasanen
 Työehtosopimukset, V.E. Pulkkinen

Ammattiyhdistysopiston kesäkoulun valmistuskurssi, opintokokoukset 1–2
 Ammattiyhdistysopiston kesäkoulun valmistuskurssi, opk 3–4
 Osuuskauppaoppi, johdantokirje
 Miten luemme kaunokirjallisuutta, 3 opk, Raoul Palmgren
 Työn Nuorten peruskurssi, toinen opk, Urpu Manninen
 Metallityöväen kurssi, 1–7
 Kurs för däckmanskap, 6 opk, merikapteeni Eino Vihko
 Järjestötehtävien peruskurssi, 6 opk, Hannes Kasanen
 Puheenjohtajan tehtävät, 3 opk, Hannes Kasanen

¹⁰ Tuomisto 2010 s 19, 23, 29. – Sakari Kiuru (1926–2022) valittiin Sivistysliiton opintosihteeriksi 1951, kuten jatkossa laajemmin kerrotaan (Työläisopiskelija 5/1951).

¹¹ TSL vuonna 1953 s 38.

Sihteerin tehtävät, 3 opk, Hannes Kasanen
 Uutta kansantaloutta, 5 opk, Unto Luukko
 Muuttuva talousjärjestelmä, 4 opk, Olli Uoti
 Puutarhaoppi, 8 opk, Arnold Liskola

Opintoneuvoja neuvovat

Talousvaikeuksien painaessa päälle liitossa kiinnitettiin vuoden 1953 kuluessa monin tavoin voimakasta huomiota opintotoiminnan vireänä säilymiseen. Toiminnan laajuudella ja etenkin kasvulla voitiin perustella määrärahoja. Esimerkiksi kirjekerhojen opiskeluun liittyen pyydettiin useilta opintoneuvojilta *Työläisopiskelijaan* kirjoituksia, joissa annettiin käytännön neuvoja ja kannustusta. Samalla kokonaisuus tarjosi ajankuvaa TSL:n työmailta.

Hannes Kasanen arvioi, että runsaat puolet työväen opintokerhoista käytti joko TSL:n tai Sirolan kirjeopiston apua. Muutamit kerhot nuukailivat kirjeopistonsa aineistojen tilaamisessa, mutta hän suositteli aineiston tilaamista aivan jokaiselle kerholaiselle. Hänestä ne eivät olleet tarkoitukseen nähden kalliita, ja samalla välttyttäisiin kerhossa niiden kopioimiselta. Jokainen pääsisi näin opiskelemaan omasta opetuskirjeestä. Hän myös suositteli lisänä muun oheisaineiston ja kirjallisuuden hyödyntämistä.

Kasanen suositteli kirjekerholle kolmeportaista opiskelua, mitä sitäkin jo tuli edeltää kerhon ohjaajan oma tunnollinen perehtyminen käsiteltävään asiaan. Ensimmäisessä kokoontumisessa oli lyhyehkö ”sisäänvienti” aiheeseen. Toisessa, tärkeimmässä kerhokokouksessa, käytiin yhteinen keskustelu kaikkien kysymysten ja opetuskirjeiden perusteella. Kolmannessa vaiheessa ja kokouksessa oli vastausten tarkistus. Vastausten kirjaamista kirjeopistolle kannatti vaihtaa henkilöltä toiselle, ettei opiskelu muuttuisi liian kuivaksi. Jokaisen kannatti kirjoittaa vihkoonsa kerhon vastaukset talteen.

Anni Vallanti kertoi opintokerhojen määritelmällisistä periaatteista. Joskus oli kerhon vaatimusrimaa nostettu perusjärjestöissä hyvinkin korkealle ja oli sanottu, etteivät TSL:n opintokerhot saaneet olla mitään ”piirileikkikerhoja”. Hänestä kerho ei voinutkaan olla esimerkiksi jotain peliä tai tanssia sisältävä ajanvietetilaisuus.

Ompelukerhokaan ei ollut opintokerho, ellei yhteisissä tilaisuuksissa harjoiteltu ompelua jonkin oppikirjan tai ohjauksen mukaan. Tai sitten muiden kutoessa ja neuloessa joku lukisi ääneen jotain kirjaa, josta sitten keskusteltaisiin. Sama koski liikuntaryhmiä: ollakseen opintokerho ryhmän tuli liikunnan ohella käyttää pätevää liikuntaopasta, tutkia fyysisen kunnon ylläpitoa ja kehittämistä tai paneutua jonkin lajin taikka urheilijan historiaan. Myös nuorison laulu- tai teatteriryhmien olisi mahdollista ilmoittautua opintokerhoiksi, mikäli ne vastaavasti harjoittelisivat ohjattuina vakavasti ja perusteellisesti.

Rajanveto oli joskus vaikeaa. Anni Vallanti mietti itsekkin, oliko hän periaatteineen jo vanhanaikainen, kun hänelle opintokerhoksi ei riittänyt pelkkä harrastaminen. ”Kenties piankin tarjotaan shakkipelin ja pöytätenniksen opintosuunnitelmaa?”

Kerho-opiskelun muodoissa ja edellytyksissä oli paljonkin eroja asutuskeskusten ja maaseudun välillä. Turkulainen Olavi Lindberg nosti kirjoituksessaan esille näkökohdan, että monesti ajateltiin kaupungeissa olevan jo tarjolla riittävästi opinto- ja sivistysharrastuksia. Hän painottikin, ettei ”varsinaisten kouluaineiden opetuksessa” ollut Turussa tarvetta vapaan kansansivistystyön laitoksiin ja muotoihin. Kaupungissa oli 13 kansakoulua, 11 yliopistoon johtavaa oppikoulua, lukuisia ammattikouluja, kaksi yliopistoa ja kaksi kaupparokkeakoulua, joista molemmista toinen oli ruotsinkielinen.

Vapaan kansansivistyksen tehtäviksi jäi Lindbergin mukaan kuitenkin ”varttuneen nuorison ja aikuisväestön” siitä tiedontarpeesta huolehtiminen, jonka heidän elämänolosuhteensa aiheuttivat. Työväenopistoja oli kolme, niistä kaksi kunnallisia ja toinen niistä ruotsinkielinen. Kaupunginkirjasto oli jatkuvasti suosittu. Kaupungissa oli lukuisia järjestöjä, joiden toiminta voitiin jollakin tavalla katsoa kuuluvaksi kansansivistystyöhön: raittiusjärjestöjä, musiikkiryhmiä, taidekouluja, teattereita ja seurakuntia sekä liikuntakasvatusjärjestöjä. Henkistä kasvatustyötä tekivät myös monet nuorisjärjestöt.

Kaikki tämä ei kuitenkaan vienyt pois tarvetta TSL:n sivistystoiminnalta, sillä vain osa näihin tarjolla olleisiin rientoihin osallistuvista harrasti ”opiskelua sanan varsinaisessa merkityksessä”. Lisäksi kaupungissa oli hyvin paljon asukkaita, jotka olivat mainittujen toimintojen ja tahojen ulkopuolella. Näistä ”opinnollisesti heräämättömistä” tuntuva osa oli työväestöä. Tällä alueella oli runsaasti sekä tarvetta että mahdollisuuksia järjestölliseen sivistystyöhön. ”TSL toimintamuotoineen on käytännöllisesti katsoen läsnä kaikkialla, missä on työväenliikettä.”

Pitkän tien jo kulkenut PaaVo Niemi kertoi omassa kirjoituksessaan vuoden 1953 tilanteesta, että maaseudulla asuvan työväen opintomahdollisuudet olivat edelleen vaatimattomat, mikäli ajateltiin vain koululaitosta ja kylien kansakouluja. Valtaosa maan noin sadasta kansan- tai työväenopistosta sijaitsi asutuskeskuksissa, mutta muutamilla oli lisäksi omia opintopiirejä ympäröivällä maaseudulla. Vanha kunnan kirjasto oli edelleen hyödyllinen yksikseen tietoja hankkivalle, ja osaavat kirjastovirkailijat auttoivat.

Muutakin oli tarjolla ja siinä auttoi TSL. ”Jo pitkäaikainen ja tehokkaaksi osoittautunut opintokerhotoiminta soveltuu erinomaisesti juuri maaseudulle.”

Niemi muistutti, että kerhon saattoi nyt perustaa jo kolmen henkilön voimin. Kodeissa voi kokoontua, eikä erityisiä opettajavoimia tarvittu, sillä kerhotoimintaa saattoi ohjata jokainen, joka oli asialle koulutettu. Lisäksi kirjeellinen opiskelu oli hänen mielestään suorastaan ”jalo keksintö”.

Ei ollut mitään kolkkaa laajassa Suomenmaassa, minne TSL:n kirjeopisto ei voisi ulottaa toimintaansa. Ei tarvittu muuta kuin ”oppimisen halu, annos viitseliäisyyttä, hiukan rahaa ja postiyhteys”. Opiskeltavien aineiden valikoima oli laaja, mutta tarjontaan eivät kuuluneet ammatilliset aiheet eivätkä koulukurssit. Vaikka mahdollisuuksia olikin, eivät maaseudun opiskelumahdollisuudet vielä olleet riittäviä. Paavo Niemi painottikin kuntien aineellisen ja henkisen tuen tarpeellisuutta, mutta toisaalta myöskään työväenjärjestöt ”eivät saisi koskaan unohtaa kallisarvoista tehtäväänsä, jäsenistönsä kehittämistä”.¹²

----tietolaatikko

”NIMIMERKKIEN SALAISUUS PALJASTUU...”¹³

Kiinnostusta kirjeelliseen opiskeluun lisättiin silläkin tavalla, että Sivistysliiton lehdessä esiteltiin syksyllä 1953 nimeltä mainiten suuri joukko niitä ulkopuolisia asiantuntijoita, jotka korjasivat ja arvioivat kirjeopistolaisten lähettämät vastaukset sekä laittoivat niihin puumerkinsä. Useimmista oli nimen lisäksi lehdessä nyt myös valokuva. Kirjeopistolaisia palvelivat myös monet liiton keskustoimiston henkilöt, mutta heitä, useimmille tuttuja ja lehdessä esiintyviä, ei tässä yhteydessä erikseen esitelty. Nimimerkkien salaisuudet, tai mahdolliset salaisuudet, paljastuivat tällaisena luettelona, lyhyiden haastattelulausuntojen tukemana.

rouva Lilli Baehr, Venäjän kielen alkeiskurssi

sos.dem. nuorisoliiton järjestösihteeri Pentti Iivari, Työn Nuorten peruskurssi

kunnallisneuvos J. E. Janatuinen, Kunnallistieto I-III

Merimies-Unionin sihteeri, perämies Berndt Johansson, Maskinkurs, Sjömanskurs, Merimieskurssi II

konttorivirkailija Kaarlo Jokinen, Esperanton pikakurssi

majuri evp Y. P. I. Kaila, Espanjan kielen alkeiskurssi

konsulentti Elli Kallioranta, Kodinhoito

varatuomari, sosiaaliministeriön osastopäällikkö Veikko Kanerva, Työlainsäädäntö I-III,

Kauppatyölainsäädäntö, Tuotantokomiteat, Liiketyöntekijäin liiton jäsenmaksurahastajan

kirjekurssi, Liiketyöntekijäin ammattiopinnot, Liiketyöntekijäin liiton periaateohjelma

kansakoulunopettaja (eläkkeellä) Hannes Koivu, Esperanton alkeiskurssi

Työväenopistojen liiton toiminnanjohtaja Viljo Kosonen, Sanomalehden kirjeenvaihtajan kurssi

SKDL:n opintos sihteeri Jaakko Leino, SKDL:n ohjelma ja menettelytavat

maatalousteknikko, Pienviljelijäin liiton konsulentti Arnold Liskola, Puutarhaoppi

ylikonemestari, Teknillisten toimihenkilöiden liiton pääsihteeri, Kustannus Oy Tekniikan Kirjan

¹² Kirjoituskokonaisuus Neuvojen käsityksiä käytännön kysymyksistä. Työläisopiskelija 6/1953, myös lainaukset.

¹³ Houkuttelevan näköiseksi laadittu selostuksen otsikko Työläisopiskelija 8–9/1953; myöhemmin joukko täydentyi ja esim. 1959 kunnallistiedon kurssivastausten tarkistajaksi ja korjaajaksi valittiin opiskelija Mikko Lampela, Helsingin sos.dem. nuorisoyhdistyksen opintoasiamies (Työläisopiskelija 5–6/1959).

toimitusjohtaja Wäinö Lumme, Merimieskurssi I
 valtiotieteen maisteri Unto Luukko, Uutta kansantaloutta
 filosofian ylioppilas Ossi Metsämäki, Jokamiehen kielitaito, Suomen kielen kurssi,
 Ainekirjoituskurssi
 agronomi, Pienviljelijäin liiton konsulentti Johan Nykäsenoja, Maanviljelysoppi
 Rautatieläisten liiton valistussihteeri Esko Pitkäaho, Rautatiekirjekurssi
 Ensi kotien liiton toiminnanjohtaja Martta Salmela-Järvinen, Sos.dem. naisliike
 sosionomi Erkki Salomaa, Ammattiyhdistystiedon kurssi, Teollinen demokratia
 filosofian maisteri Kaisa Salonen, Psykologian peruskurssi, Yleinen psykologia
 filosofian maisteri, englannin ja saksan kielten opettaja Elsa Uotila, Englannin kielen alkeiskurssit
 SAK:n luennoitsija Olavi Viljanen, Ammattiyhdistysopiston kesäkoulun valmistelukurssi
 Maaseututyöväen liiton sihteeri Keijo Vähätalo, Maaseututyöväen liiton kurssi, Metsä- ja
 uittotyöväen kurssi

Lisää punamultaa

Vuoden 1954 eduskuntavaaleissa SDP lisäsi paikkamääräänsä yhdellä saaden nelivuotiskaudelle 54 kansanedustajaa. SKDL säilytti 43 paikkaansa. Maalaisliitto kasvatti paikkamääräänsä kahdella ja sai 53 paikkaa. Kokoomus sai 24 kansanedustajaa, missä oli neljän paikan vähennys. Kansanpuolueella ja ruotsalaisella kansanpuolueella oli kummallakin 13 paikkaa. Lyhytaikaisen Ralf Törngrenin (rkp) hallituksen jälkeen muodosti Urho Kekkonen lokakuussa jo viidennen hallituksensa, johon jälleen mahtuivat punamullan peruspuolueet sosialidemokraatit ja maalaisliitto.

Syksyllä 1954 sivistysjärjestöt valmistautuivat hyvissä ajoin samanlaiseen ponnistukseen ja vaikuttamiseen kuin vuotta aiemmin. Nyt kamppailu oli tuloksellisempi, ja vuodelle 1955 määrärahoja eduskunnan käsittelyssä jopa hivenen korotettiin. Uuden enemmistöhallituksen talouspoliittinen linja olikin aluksi aivan toista kuin pääministerin vuoden takainen yritys.

Kevään 1956 presidentinvaalit alkoivat jo häämöttää monen mielessä. Taloudelliset vaikeudet jatkuivat ja samalla vakauttamispyrkimykset. Maatalouden ylituotannon vientituetkin askarruttivat työmiestä ja veronmaksajaa. Keskusammattijärjestö SAK oli palkansaajia tukevina, omine vaatimuksineen yhteiskunnassa huomattavan vahva voimakteijä. Sitä oli vaikea sivuuttaa.¹⁴

Vuosi 1954 jäi Sivistysliitolle vaikeaksi talouden notkahduksen hetkeksi. Vaikka toimintavuotta uhannut pahin mahdollinen leikkausvaihtoehto ei toteutunutkaan, tuli liitolle sen vuoden osalta kuitenkin tappiota noin 1,2 miljoonaa markkaa, noin 13 prosenttia kaikista menoista (noin 38 600 euroa). Näin todettiin tilinpäätöstiedoissa maaliskuussa 1955. Toiminta jatkui kustannustason

¹⁴ Suomen historian pikkujättiläinen s 836 (Haataja); Suomen poliittinen historia s 278–279 (Kulha); edustajiston pk 15.12.1953; TSL vuonna 1954 s 1–2.

samalla kohotessa, eikä liiton talous oikein tahtonut pysyä vauhdissa mukana. Sen havaitsivat myös vuosittain tilintarkastajina toimineet, esimerkiksi KK:n nimeämä Artturi Saarimaa (HTM) ja Fritiof Sundqvist sekä varalla Matti Kanerva, myöhemmin Aug. Niemistö.

Eräänlaista yleistä sivustatukea kulttuuripuolen määrärahoille antoi myös SKDL omalla kannanotollaan neljännen liittokokouksensa yhteydessä kesäkuussa 1955. Sivistysjärjestöjä ei erikseen mainittu. Sivistyneistön toivottiin asennoituvan lähemmäksi työväenluokkaa. Kannanotossa muistutettiin, että eduskuntaryhmä oli vuosien varrella tehnyt useita aloitteita muun muassa ”tieteen, taiteen ja sivistyslaitosten lisätystä tuesta”.

Liittokokous edellytti, että monien eri alojen ”alipalkattujen viran- ja toimenhaltijain”, toimihenkilöiden ja työntekijöiden palkkausta oli parannettava. Lisäksi toivottiin yhtenäiskoulu-uudistuksen toteuttamista. SKDL ilmaisi yleisellä tasolla halunsa kehittää kaikin keinoin tervettä kansallista kulttuuria, jota vaarat uhkasivat. Useat tiede- ja kulttuurilaitokset toimivat suurissa taloudellisissa vaikeuksissa. Lisäksi sivistyselämässä ”monia aloja madaltavat ulkomaisen huvitusteollisuuden tuotteet ja niitä jäljittelevä kotimainen liiketoiminta”. Ajankohdassa muutenkin esillä olleeseen ”rappiokulttuuriin” viitattiin myös – mitä sillä nyt tarkoitettiinkaan. ”Työtekevän kansan yhteisin voimin Suomen sivistyselämässä on saatava aikaan uusi kukoistuksen kausi.”¹⁵

On paikallaan huomata, etteivät Sivistysliitossa ja muissa vastaavissa järjestöissä koetut yhteiset taloudelliset vaikeudet heijastuneet noina vuosina työn alla olleeseen teokseen *Työväen omaehtoinen sivistystyö*, esimerkiksi minkäänlaisina pikku piikkeinä tai näpäytyksinä joidenkin poliittisten päättäjien suuntaan. Sellaiseen ei sorruttu. Taloustilastot esiteltiin neutraalisti, ja Oiva Valavaara antoi numeroiden puhua sellaisenaan. Vuodelle 1956 onnistuivat sivistysjärjestöt jälleen yhteistyöllä vaikuttamaan määrärahojen todelliseen korotukseen. Seuranneinkin vuosina onnistuttiin yhteisvoimin saamaan valtion menoarvion määrärahoihin noin kymmenen prosentin lisäys, mikä ei kuitenkaan yleensä vastannut kustannustason kohoamista.¹⁶

Tällaisin voimakkain, tarkoin suunnatuin yhteisin vaikuttamistoimin kyettiin vapaan sivistystyön määrärahojen kehitystä ainakin kohtuudella turvaamaan. Onnistuminen tuotti jokaiselle sivistysjärjestölle ja laitokselle paitsi iloa ja mielihyvää, myös voimakkaan yhteenkuuluvuuden tunteen: tässä työssä järjestöt toimivat yhdessä, kukin omalla sarallaan, kukin omasta näkökulmastaan, mutta samalla koko kansakunnan sivistyksen ja koulutuksen hyväksi.

Periaatteista sääntöjen pohdintaan

Edellä on näkynyt, että Sivistysliiton parissa oli kahdenlaisia käsityksiä jäsenmaksuista. Enemmistönä olleet sosialidemokraatit katsoivat, että talousvaikeuksista selviytyminen edellytti

¹⁵ Paremmman elämän puolesta s 140–143, lainaukset s 141, 142.

¹⁶ Kevätkokouksen pk 29.3.1955; TSL vuonna 1955 s 1; TSL vuonna 1956 s 1; TSL vuonna 1958 s 1.

myös jäsenjärjestöjä kirpaisevia maksukorotuksia, vaikka jäsenmaksuosuuden merkitys ei ollutkaan ratkaisevan suurta; ehkä viidesosa talouden kokonaisuudessa. Vähemmistönä olleet kommunistit ja kansandemokraatit puolestaan vastustivat äänestystilanteissa maksuosuuden korotuksia. Heillä ei kuitenkaan ollut tarjota mitään muita keinoja liiton kireän kassatilanteen tilkkeeksi. Onneksi sentään maan sivistysjärjestöjen määrätietoinen yhteisvaikutus tuotti myönteistä tulosta julkisen vallan suunnalta.

Sodanjälkeisten vuosien sivistys- ja kulttuuritoiminnan innostus kantoi pitkälle. Sivistysliitossa oli kuitenkin välttämätöntä tarkastella myös taloutta. Erityisesti sosialidemokraattien keskuudessa pohdittiin esimerkiksi hallinnon keventämistä sillä tavoin, että sitä kautta saataisiin aikaan säästöä. Kuten jatkossa havaitaan, tätä koskeneeseen sääntömuutoksen suunnitteluun sisältyi mitä ilmeisimmin jo muutakin, kauaskantoisempaa.

Sääntömuutosasia otettiin esiin edustajiston syyskokouksessa työväentalolla keskiviikkona joulukuun 10. päivänä 1952. Liiton toimikunta sai tehtäväkseen asian valmistelun. Kokouksessa kuultu esitelmä ei sentään tähän aiheeseen liittynyt: pääsihteeri Arvi Hautamäki kertoi kokemuksista ja havainnoista äskeiseltä liiton edustajien Englannin matkalta. Kukaan ei ainakaan pöytäkirjan mukaan moittinut liittoa matkan aiheuttamista kuluista.

Vuoden kuluessa valmistelut etenivät, ja edustajiston sääntömääräisessä syyskokouksessa joulukuun 15. päivänä 1953 klo 18 alkaen oli esillä liiton toimikunnan valmisteleva sääntöehdotus. Muutosten ydinkohdat liittyivät edustajistoon: vuotuisten kokousten määrä esitettiin supistettavaksi kahdesta yhteen ja lisäksi edustusperusteita ehdotettiin muutettavaksi, edustajistoa supistavaksi. Keskustelussa kävi ilmi, ettei puheenjohtaja Yrjö Kallisen johtama liiton toimikunta ollut ehdotuksessaan yksimielinen. Varapuheenjohtaja, kansandemokraattien valistussihteeri Nestori Parkkari kertoi olleensa toista mieltä toimikunnassa ja esitti nytkin sääntöjen hylkäämistä niiden kahden muutoskohdan takia.

On vaikea hahmottaa Parkkarin esittämän vastarinnan ääneen ilmaistemattomia, mahdollisia varsinaisia asiaperusteita. Niitä voi vain aavistella. Kumpikin muutos näytti sisältävän ainakin jonkin verran toivottua talousvaikutusta: yhden kokouksen ja useiden kokousedustajien verran kuluja vuodessa vähemmän. Toisaalta voi kyllä myös perustellusti sanoa, että samalla vähenisivät edustajiston jäsenten yhteiset keskustelu- ja pohdintamahdollisuudet. Kokouksen enemmistö oli joka tapauksessa muutosten kannalla, ja sääntöehdotus hyväksyttiin tässä vaiheessa äänin 94–38.

Sääntömuutosten toinen käsittely tapahtui kevätkokouksessa Helsingin työväentalon tutussa A-salissa tiistaina toukokuun 25. päivänä 1954. Muut kokousasiat käsiteltiin siinäkin rutiininomaisesti, ja pääjohtaja, TSL:n varapuheenjohtaja R. H. Oittinen alusti lopuksi kaikkia kiinnostavasti koulun ja kansansivistystyön suhteista. Sääntömuutoksen asiakohta kyllä puhutti. Rakennustyöväen liiton edustaja Erkki Salomaa esitti SKDL:n Eero Hautojärven kannattamana, että pysyttäisiin TSL:n vanhoissa säännöissä. Sen sijaan SAK:n Toivo Antila esitti autoalan työntekijäliiton S. Koution

kannattamana, että nyt vahvistettaisiin syyskokouksen päätös uusista säännöistä.

Virallisia kokousedustajia olisi TSL:n 49 jäsenjärjestöllä voinut olla kaikkiaan 236, mutta paikalla oli tuntuvasti vähemmän, kuten yleensäkin. Käntennostoäänestyksellä ja äänin 84–35 hyväksyttiin liiton uudet säännöt. Puheenjohtaja Yrjö Kallinen saattoi pöytäkirjaan todeta, että uudet säännöt oli nyt hyväksytty liiton sääntöjen edellyttämällä kolmen viidesosan enemmistöllä. Yhdistysrekisteri hyväksyi ne 16.7.1954, ja niitä ryhdyttiin välittömästi noudattamaan.¹⁷

Paikallinen toiminta takertelee

Liitossa piillyt henkinen, kireämmäksi käynyt jännite ei kuitenkaan vielä sääntömuutokseen lauennut. Liiton kokonaisuuden ohella monien huomio kohdistui seuraavaksi paikalliseen toiminnan tasoon. Sivistystyöjärjestöjen erilaiset toimintaa haittaavat ongelmat olivat vähitellen kasvaneet, eikä niitä voitu tai haluttu enää sivuuttaa. Jäljellä oli vielä yksi askel, takertelevan paikallisorganisaation uudistaminen, mikä sekin edellytti sääntömuutoksia, ainakin toimikunnan enemmistön mielestä.

Viimeistään opintosihteeri Sakari Kiuru nosti kirjoituksellaan *Työläisopiskelijan* vuoden 1954 ykkösnumerossa niin sanotusti kissan pöydälle, ongelmakokonaisuuden esille sellaisena kuin se sosialidemokraateille näyttäytyi. Hän viittasi suoraan työväenliikkeen sisäiseen suuntataisteluun. Se heikensi tai suorastaan halvaannutti paikallisorganisaatiota. Todella toimivien sivistystyöjärjestöjen määrä jäi hänen mukaansa, ehkä hieman kärjistäen, ”sormin laskettavaksi”. Hurskastelevat toiveet tai surkuttelu eivät tilannetta ratkaisisi. ”Todellinen sivistystyö ei voi menestyä tällaisessa henkisesti rikkonaisessa ilmapiirissä, joka usein saa keskinkertaisen agitaation luonteen.”

Kiuru muistutti Väinö Voionmaan ajatuksista, ettei TSL:n perustamisvaiheessa ollut tarkoituksena ollut ryhtyä rakentamaan ”uutta, alimmista osistaan ylimpiin saakka itsenäistä järjestöä toisten rinnalle”, vaan nimenomaisesti yhteiselintä sivistystoimintaan. Hän viittasi ilmiselvästi siihen, että moniin sivistystyöjärjestöihin oli liittynyt jäseneksi hyvinkin runsaasti paikallisia järjestöjä, mistä seurasi vastaavasti lukuisia edustajia kokouksiin. Tästä oli puolestaan tuloksena hyvin runsaasti sekä keskustelua että myös poliittisesti väritynyttä mielipiteen vaihtoa toiminnasta, valinnoista ja myös yleisemmistä näköaloista. TSL saattoi paikallisesti tarjota lisäksi suotuisan, julkisuuteen näkyvän korokkeen aatteellisen sävyiselle julistukselle. Äänestyskamppailut kärjistikivät helposti tunnelmia.

Opintosihteeri Kiuru kaipasi tilanteessa todellisia ”raivaustöitä” opinnollisen yhteistyön tehostamiseksi. Hän esitti ratkaisuksi paikalliselle tasolle pieniä, liiton jäsenjärjestöjen muodostamia yhteiselimiä, ”paikallisia työväen sivistysrenkaita”. Näiden renkaiden työn tulisi olla lähempänä käytännön sivistystoimintaa ja samalla kauempana ”suurten poliittisten kansankokousten

¹⁷ Edustajiston kokousten pk 10.12.1952, 15.12.1953, 25.5.1954; TSL vuonna 1954 s 2, myös lainaukset.

luonteesta”. Niitä tulisi perustaa sen hetken sivistystyöjärjestöjen rinnalle tai tilalle, ja niistä muodostuisi ”sivistystyön piiriverkko”.¹⁸

Opintoneuvoja Hannes Kasanen jatkoi seuraavassa numerossa Kiurun aloittamaa keskustelua. Hänkin myönsi, että ”useat sivistystyöjärjestöt nyt melkein nukkuvat, elleivät ole jo kokonaan asiallisesti kuolleet”. Syynä olivat useimmiten työväen keskinäiset erimielisyydet. Niiden syihin hän ei halunnut lainkaan puuttua, mikä ehkä viittasi asian arkaluontoisuuteen tai sitten hänen osaltaan jonkinlaiseen idealismiin. Kasanen painotti, että käytännössä toiminta oli kuitenkin tyydyttävää ”siellä, missä on ollut siihen halua ja tahdikkuutta”. Hänen mielestään ytimenä olevasta toimikunnasta tuli saada kokoonpanoltaan mahdollisimman onnistunut. Mielenkiintoista oli, etteivät hänen suorasanaisen ilmaisunsa mukaan ”kaikki hyvätkään toverit ja aktiiviset järjestöihmiset” olleet sopivia yhteistoimintajärjestön johtoon. Hän kannatti muodostamaan ”kokoomushallituksia”, joissa vähemmistöä edustavillakin tulisi olla suhdettaan vastaava osuus. Hän jopa suositteli kulloisenkin enemmistön tyytyvän vain yhden henkilön kokoiseen enemmistöön.

Kasanen kiinnitti kirjoituksessaan paljon huomiota toiminnan sisältöön. Sivistysjärjestöille riitti monenlaista opiskelun aihetta, ja niinpä poliittisten kurssien järjestäminen sai hänestä jäädä poliittisten järjestöjen hoidettavaksi. Hän kosketteli kuitenkin yhtä ilmeisen arkaa aihetta: ”Poliittisuutta ei kuitenkaan saa käsittää niin laajasti, että esim. asiallinen marxilaisuuden kysymysten pohdinta käsitettäisiin sivistystyöjärjestöille sopimattomaksi.” Voi hyvin arvioida, ettei marxilaisuus niinkään ollut kynnyskysymys, vaan marxismi-leninismi, ja kuten edeltä Kari Kantasalmen kuvauksesta muistetaan, siihen tukeutunut, vasemmistolaisen sivistystyön jonkinlaiseksi painolastiksi muodostunut Teoria.

Rakentavana käytännön ehdotuksena Hannes Kasanen kiinnitti toiveita järjestöjen opintoasiamiesten lukumäärän lisäämiseen. Jokaisen jäsenjärjestön etu oli heidän määränsä kasvattaminen. Kun heitä saataisiin lisää, voitaisiin järjestää heille neuvottelukokouksia ja seuraavaksi ”jotakin Kiurun kaavaileman renkaan tapaista yhteistoimintaa siellä, missä ei ole sivistystyöjärjestöä”. Jos sellainen toiminta menestyisi, voitaisiin katsoa, voisivatko ”renkaat tai muut rinkulat” korvata sivistystyöjärjestöt.¹⁹

Keskustelua käytiin ja jatkettiin myös paikallisen opintokerhotoiminnan vaikeuksista. Liitto lähetti kevättävällä 1954 kirjallisen kyselyn lukuisille opintokerhoille. *Työläisopiskelijassa* julkaistiin sitten muutamien ohjaajien lähettämiä vastauksia. Yleinen piirre vastauksissa oli toivomus saada lisää päteviä, koulutettuja opinto-ohjaajia. Hilja Halonen toimi kerho-ohjaajana Pielaveden Alun Katajamäen alaosastossa. Hän muistutti, että varsinkin nuorten kohdalla piti aloittaa varovaisesti, ei heti liian vaikeilla asioilla, muuten nuoret ehkä ”säikähtävät”. Vakavammat aiheet olivat luonnollisesti kerhotoiminnassa tärkeimpiä, mutta nuorille piti olla mielenkiinnon virittämiseksi

¹⁸ Sakari Kiuru: Sivistystyömme pääongelma: paikallisorganisaation heikkous. *Työläisopiskelija* 1/1954, myös lainaukset ja painotukset.

¹⁹ Hannes Kasanen: Joutavatko sivistystyöjärjestöt kuolemaan? *Työläisopiskelija* 2/1954, myös lainaukset.

tarjolla muutakin: lauluja, runoja, näytelmiä ja vaikka tietokilpailuja. Illanvietot ja juhlat olivat nekin paikallaan opintotoiminnan lomassa.

Martti Lehtinen kertoi olleensa opintokerhotoiminnassa mukana jo parikymmentä vuotta. Nyt hän oli Suotaalan sos.dem. nuoriso-osaston kerhon ohjaajana. Hän arvioi, ettei opintotoiminta ollut jaksanut seurata työväenliikkeen ja yhteiskunnan kehitystä. ”Kirjeet tulevat kerhoille, niihin vastataan ja sillä siisti.” Hänen mukaansa oli havaittavissa kiinnostuksen ja aatteellisen innonkin vähenemistä: osa jäsenistä vetäytyi yksityiselämäänsä, ja jäljelle jääneille kasautui sitten turhankin paljon tehtäviä. Hän näki yhtenä kehittämiskeinona läheisemmän yhteistyön kerhojen kesken ja sivistystyöjärjestön kanssa. Opintokerhojen ohjaajakin voisi ohjata välillä toisessa kerhossa, sellainen piristäisi. Kurssitoiminta oli kyllä vilkasta Etelä-Hämeessä.

Rautatieläisten liiton osasto 51:n opintokerhon ohjaaja Pauli Ovaskainen arvioi kerhotoiminnan edelleen nykyaikaan soveltuvaksi, sillä jokainen kerho saattoi järjestää toimintansa aivan mielensä mukaisesti. Nimenomaan kaavamaisuudessa ja jäykkyydessä oli syytä hitaaseen kehitykseen. TSL tarjosi hänen mielestään jokaiselle kerholle sen henkistä tasoa vastaavia aiheita. Ja samalla oli muistettava viisaus, jonka mukaan ”tyvestä puuhun noustaan”. Huomiota oli kiinnitettävä sopivasti vaativan opiskeluaineen valintaan. Ohjaajakursseille kannatti lähettää uusia henkilöitä, jotka sitten koulutuksen saaneina toimivat ylläpitävinä voimina. Kerhotoiminta tarvitsi nimittäin pysyvää, elinvoimaista runkoa.

”Opintokerhotyö on vapaa opiskelumuoto, jonka pitäisi miellyttää kaikkia opiskelua harrastavia.” Näin tiivistä kerhotoiminnan ytimen Lohjan sos.dem. naisyhdistyksen kerhon ohjaaja Ida Rosendahl. Myönteistä oli sekin, että kerhot ja opiskelijat saivat valita aineet itse, oman harkintansa mukaan. Kurssitoiminnallakin oli merkityksensä, mutta hänen mukaansa se ei yksin riittänyt tyydyttämään työväen kaikkia opinnollisia tarpeita.

Ohjaaja Aili Wäre kertoi Kymintehtaan sos.dem. naisyhdistyksen kerhon kuulumisia. Kerhotoimintaa oli alettu hyödyntää aikaisempaa enemmän, sillä sen edut oli havaittu. Kaavamaisuudestakin pääsi, kun toimintaa ryhtyi kehittämään. Olennaista oli löytää ”jäsenistön opinnollisia tarpeita ja kehitystasoa vastaava opintoaine”. Työmuotojakin oli syytä miettiä. Opiskeluharrastusta auttoi, kun yhdistykseen saataisiin opintoasiamies tai kerho-ohjaaja, ilman häntä oli vaikeampaa. Aili Wäreellä oli lisäksi ikäviä kokemuksia Kymestä paikallisen sivistystyöjärjestön sisäisestä tilanteesta; siellä ”kaksi suuntausta kyräilee toisiaan kuin lautapäät härät”. Siltä taholta ei kerho apua saanut. Paikallista organisaatiota oli tarpeen ryhtyä tehostamaan, sanottiin paikalliselimiä lopuksi sitten millä nimellä tahansa.²⁰

Vaikka keskustelu jatkuikin lehden sivuilla ja monissa kokouksissa, alkoivat enemmistöasemassa olleilla sosialidemokraateilla paikallisia sivistystyöjärjestöjä koskevat sääntösuunnitelmat kiteytyä

²⁰ Työläisopiskelija 6/1954, myös lainaukset.

jo viimeistään Sakari Kiurun pohdinnan yhteydessä vuoden alkukuukausina. Liiton toimintakertomuksessa 1954 muutosten perusteluja kuvattiin jälkikäteen hieman epämääräisesti: oli tarvetta saada säännöt ”ajankohdan vaatimuksia vastaaviksi”, sillä vanhat säännöt olivat ”monin kohdin osoittautuneet vaillinaisiksi”.²¹

Kerhotyö kuuluu kaikille

Kaikki opintotoiminta ei ollut riippuvaista paikallisen sivistystyöjärjestön aloitteellisuudesta ja järjestelyistä. Yleisistä vaikeuksista huolimatta hyvin monilla paikkakunnilla oli ihan omin päin vilkasta kerhotoimintaa.

Mainion esimerkin tarjosi edellä jo mainittu Aili Wäre, joka kirjoitti *Työläisopiskelijaan* laajan kuvauksen Kymintehtaan sos.dem. naisyhdistyksen opintotoiminnasta 1950-luvun alkuvuosilta. Yhdistys oli itse aloitteellinen, ja hyvin laajalla kerhotoiminnalla haluttiin vakuuttaa jäsenet siitä, että opintokerhotyö kuuluu aivan kaikille. Siihen yhdistys tarjosikin lukuisia erilaisia mahdollisuuksia. Wäreeseen mukaan kävi niin kuin entisen tytön puuronkeitolle: ”Hän ei aluksi tarkoittanut keittää sitä kovinkaan paljon, mutta kun puuro turpoamistaan turposi, olivat ennen pitkää kaikki talon astiat sitä täynnä.”

Naisyhdistyksessä kerhotoiminta lähti sekin aikoinaan laajentumaan ja monipuolistumaan, tarjoamaan jokaiselle jäsenelle jotakin kiinnostavaa. Sitä myös määrätietoisesti kehitettiin ja suunniteltiin mahdollisimman monia kiinnostavaksi. Kerhotoiminnasta muodostui kiinteä osa naisyhdistystä. Uusien jäsenten oli helppo kiinnittyä johonkin houkuttelevaan ja oppia sitä kautta tuntemaan muitakin jäseniä.

Vastuullisena, omatekoisena ”paikallisorganisaattorina” toimi yhdistyksen opintojaosto, jonka muodostivat kerhojen puheenjohtajat ja sihteerit. Monien vuosien kuluessa yhdistyksen parissa olivatkin toimineet säännöllisesti ompelu-, kaunokirjallisuus-, keskustelu- ja kotikerho. Tämäkään luettelo ei kertonut vielä kaikkea. Ompelukerho ja kaunokirjallisuuden kerho yhdistivät toimintaansa hetkittäin sillä tavoin, että ”ahkerain käsien tehdessä työtä seuraavat ajatukset ääneen luetun kirjan henkilöiden elämää”. Joskus kirjallisuuskerhossa taas kerholaiset lukivat kirjan vuorotellen kotonaan ja lopuksi siitä keskusteltiin yhdessä.

Nimeltään yleisluontoisen kotikerhon puitteissa oli erilaisia opintoja. Esimerkiksi ammattipuutarhurin johtamalla kurssilla opittiin eri kukkien kasvatapoja ja hoidon vaatimuksia. Puutarhuri opasti kerholaiset esimerkiksi näkemään, miten sopivien kasvien ja värien yhdistämisellä saataisiin kauneutta sinne, minne sitä ei ollut huomattu aiemmin toivoakaan. Kun siihen vielä liittyi Paavo Niemen luentotilaisuus kodista ja taiteesta, täydentyi kokonaisuus.

---

²¹ TSL vuonna 1954 s 2, myös lainaukset.

Puutarhatoiminta herätti innostuksen myös naapuriin, Voikkaan sos.dem. naisyhdistykseen, jonka pariin muodostettiin samanlainen kerho. Seuraavan talvikauden opintotoiminta käynnistettiin molempien yhdistysten kerholaisten yhteisellä, heinäkuuisella tutustumismatkalla Mustilan kartanon taimistoon. Matkalle osallistui 40 kerholaista.

Kymintehtaan sos.dem. naisyhdistyksen opintokerhovalikoimassa oli myös yleisohjelmainen kerho, jonka monista aiheista löysi helposti itselleen sopivan. Osa opiskelusta, esimerkiksi juhlat toiminta tapahtui kirjeitse. Yhdessäolon vakiintuessa eri ryhmät alkoivat muuttua melkein omiksi itsenäisiksi kerhoiksi. Voimisteluryhmä ponnisteli kilojen karsimiseksi ja ”natisevien nivelien norjistamiseksi”. Lyhyt jumppatuokio voitiin sisällyttää muidenkin kerhojen tai yhdistyksen kokoontumisen avaushetkeen. Kansantanhuryhmä puolestaan esitti esimerkiksi kevätkauden päätteeksi yhteisessä juhlassa talvikuukausien aikana oppimaansa. Samaa tekivät lauluryhmä, joukkolausuntaryhmä ja näytelmäryhmäkin.

Aili Wäreän mukaan piti joskus ihan muistuttaa, ettei omaa perhettään saanut rientojen keskellä unohtaa. Hänellä oli kirjoituksessaan esimerkkinä muuan äiti, joka palasi kerhosta kotiin mattoa kutomaan ja jonka ajatukset pyörivät edelleen esillä olleen psykologian eli sielutieteen voimakkaissa virikkeissä. Viereen asteli hänen viisivuotias poikansa: ”Äiti kutoo mattoa vaan, mutta yksi sielu tarvitsisi voileipää.”²²

---tietolaatikko

SIVISTYSLIITON MIEHIÄ JA NAISIA

Vuonna 1954 liiton toimikunnan puheenjohtajana oli edelleen Yrjö Kallinen (9) sekä varapuheenjohtajina R. H. Oittinen (9) ja Nestori Parkkari (11). Muut toimikunnan jäsenet olivat Aune Laurikainen (9), Lyyli Takki (10), Veikko Puskala (8), Olavi Järvelä (5) ja Tyyne Paasivuori (9). Varalla olivat Parkkarin ohella Lars Junttila (10), Pekka Ylivuori (8) ja Veikko Oittinen (9); suluissa toimikunnan 11 kokoukseen osallistumisen määrä. Sihteerinä toimi liiton pääsihteeri Arvi Hautamäki, joka hoiti myös liiton taloudenhoitajan tehtävät. Puheenjohtaja, varapuheenjohtajat ja sihteeri muodostivat johtajaoston.

Liiton opintojohtokunnan muodostivat puolestaan puheenjohtaja ja sihteerit. Tämä johtokunta päätti toimikunnan valtuuttamana liitolle myönnettyjen luento- ja opintokerhovarojen käytöstä sekä opintotyön järjestelyistä. Hautamäen ohella sihteeristöön kuuluivat toimistos sihteeri Oiva Valavaara, opintosihteerit Sakari Kiuru, Irma Rosnell (30.4. saakka) ja Lahja Kivinen (15.7. alkaen), sekä kauppalaivaston urheilutoimikunnan sihteeri Robert af Ursin ja TSL:n ruotsinkielisen sihteeristön (ABF:s svenska sekretariat) sihteeri Anna Bondestam.

²² Aili Wäre: Kymintehtaan mainio ”kerhotaikina”. Työläisopiskelija 6/1954, myös lainaukset.

Toimistonhoitajana ja kirjanpitäjänä työskenteli Bertta Latvala, kanslistina Xenia Parros, opintokerhoasiain hoitajana Irene Koski, konekirjoittajana Anneli Jalo, kirjeopiston hoitajana Kirsti Kaukolampi, konttoristina Eila Lahtinen ja lähetteinä Kerttu Makkonen sekä Aino Niemi (1.6.–15.9.). Ylimääräisenä toimihenkilönä työskenteli Urpu Vihavainen (1.6.–31.8.).

Toimiston työpaine oli jatkuvaa. Vuoden 1954 kuluessa postitettiin yhteensä 10 317 kirjettä, korttia ja ristisidettä (1953: 11 094). Lisäksi postin kantoon laitettiin 204 eri lähetyksessä (150) kaikkiaan 14 118 kiertokirjettä tai niihin verrattavaa lähetystä (10 756). Kaiken tämän lisäksi toimisto välitti opintokerhoille valtionavustuksena kirjalähetyksiä. Niiden arvo oli lähetykseluineen 369 000 mk (lähes 12 000 euroa; 1953: 365 500 mk). Tämän lisäksi valitettiin muuta kirjallisuutta kaikkiaan noin 1,4 miljoonan markan arvosta (lähes 48 000 euroa; 1953: lähes 1,1 miljoonaa markkaa).

Opintoneuvojina toimivat vuoden kuluessa Paavo Niemi, Anni Vallanti, Olavi Lindberg (keskuspaikkana Turku) ja Kerttu Värn (keskuspaikkana Rovaniemi). Liiton opintoneuvojan työtä teki oman toimensa ohella osa-aikaisesti myös Helsingin sivistystyöjärjestön sihteeri Hannes Kasanen.

Kotimaisen työmaan ohella liiton edustajilla oli tuonakin vuonna hoidettava monia kansainvälisiä tehtäviä ja yhteydenpitoa. Pohjoismaisten työväen sivistysjärjestöjen konferenssi järjestettiin toukokuun 7.–9. päivänä 1954 Tanskan Århusissa. Suomea edustivat varapuheenjohtaja R. H. Oittinen, pääsihteeri Arvi Hautamäki, toimistos sihteeri Oiva Valavaara, opintos sihteeri Sakari Kiuru, ruotsinkielinen sihteeri Anna Bondestam sekä työväenliikkeen opistojen johtajat Väinö Liukkonen, Kaarlo Hakama ja Annikki Saarela-Johansson. Konferenssin keskeisenä aiheena oli koulun ja vapaan sivistystyön suhde, josta alusti Oittinen.

Varapuheenjohtaja Oittinen oli pohjoismaisen Geneve-koulun hallituksen jäsen osallistuen sen kokouksiin. Hän oli myös IFWEA:n toimikunnan varajäsen. Pääsihteeri Hautamäki tutustui toukokuussa noin kymmenen päivän aikana Länsi-Saksassa työväenliikkeen ja erityisesti ammattiyhdistysliikkeen sivistystyöhön. Opintos sihteeri Kiuru jatkoi Århusista Ruotsin puolelle Tukholmaan, missä hän yhdessä SAK:n opintosihteerin Jaakko Rantasen kanssa tutustui ABF:n ja erityisesti sen kirjeopiston (Brevskolan) toimintaan sekä ABF:n ja Kooperativa Förbundetin yhteiseen kuluttajien opintotoimintaan. Sivistysliiton kanslisti Xenia Parros edusti liittoa toukokuun lopulla ABF:n yleiskonferenssissa.

Pohjolan sivistystyöjärjestöt järjestivät yhdessä Länsi-Saksan ammatillisen keskusjärjestön kanssa ammattiyhdistyskurssin Frankfurt am Mainissa huhtikuussa lähes kahden viikon mittaisena. Kurssille osallistui Suomesta kaksi henkilöä. Samoin kaksi henkilöä osallistui Geneven pohjoismaisen kansanopiston kurssille opetusministeriön apurahalla touko-heinäkuussa. Kaksi suomalaista oli mukana myös kansainvälisen sivistysjärjestöjen liiton IFWEA:n Holly-Royde-kurssille Manchesterin yliopistossa maaliskesäkuussa. Tässäkin oli tukena opetusministeriön pieni apuraha. Lisäksi pohjoismaisten työväen sivistysjärjestöjen keskinäiseen opiskelijavaihtoon

Ruotsissa, Norjassa ja Tanskassa osallistui kaikkiaan kymmenen TSL:n ja SAK:n edustajaa. Yhteensä siis 16 suomalaista pääsi ulkomaille oppia ja tietoa saamaan, ja vastaavasti TSL:n ruotsinkielisen sihteeristön järjestämällä kurssilla oli 12 skandinaavia.

Vielä voi mainita, että pääsihteeri Hautamäki oli jäsenenä suomalaisten sivistysjärjestöjen yhteisessä kansainvälisten kulttuuriasiain toimikunnassa. Hän oli myös SN-seuran puhemiehistön jäsen. Tämän seuran välityksellä liitto hoiti yhteydenpitoaan Neuvostoliiton kansainvälisiä kulttuurisuhteita hoitavaan VOKSiin.²³

Pientä juhlan tuntua ...

Syyskuun ensimmäisenä päivänä 1954 tuli täyteen 35 vuotta Sivistysliiton perustamisesta. Tällainen epätasainen merkkivuosi otettiin ainakin varsinaisten juhlallisuuksien osalta kevyemmin kuin aiemmat. Sen sijaan koko vuosi oli muuten työntäyteinen. Oli hyvin paljon muutakin kuin tavanomaista, monimuotoista opintotyötä kautta maan. Vuoden alussa saatiin painosta pitkään valmisteltu ja odotettu teos *Työväen omaehtoinen sivistystyö*. Opintosihteeri Sakari Kiuru laati kirjasta 30-sivuisen lyhennelmän, jonka englanninkielisestä käännöksestä huolehti Aune Tuomikoski. *Workers' Adult Education in Finland* -julkaisua lähetettiin IFWEA:n pyynnöstä kaikille sivistysinternationaalien jäsenjärjestöille. Jonkin verran sitä levitettiin muuallekin.

Ajankohtaisiksi tulleet sääntömuutokset vaativat oman valmistelupanoksensa monilta toimihenkilöiltä. Laaja-alaista yhteistoimintaa tarvittiin valmisteluineen eduskunnan suuntaan määrärahojen turvaamiseksi.

Merkittävä ponnistus tuona vuonna liittyi myös vuonna 1949 valmistuneen opintokerhokomitean mietinnön ehdotusten edistämiseen. Opetusministeriö pyysi aiheesta viimein lausunnon kouluhallitukselta. Se puolestaan antoi lausunnon laatimisen tehtäväksi kansansivistyslautakunnalle. Koko asia kiertyi sitten tavallaan melkein pä alkupisteeseensä, sillä lautakunta muodosti lausuntoa sorvaamaan erityisen jaoston TSL:n pääsihteerin Arvi Hautamäen johdolla. Mukana olivat yhteiskuntatieteitten lisensiaatti Kosti Huuhka, kansliasihteeri Evert Ekroth ja sihteerinä TSL:n toimistos sihteeri Oiva Valavaara.

Jaoston laaja, 15 konekirjoitussivun mittainen lausunto liitteineen valmistui vuoden 1955 puolella. Senkään jälkeen komitean ehdotukset eivät liikahtaneet eteenpäin. Ainakin muodollisesti eräänlaisessa lainsäädännön jonossa olivat edelleenkin etusijalla kansankirjasto- ja työväenopistolakien uusiminen. Eivätkä nekkään edenneet.²⁴

²³ TSL vuonna 1954 s 89, 40–41.

²⁴ TSL vuonna 1954 s 2, 13; TSL vuonna 1955 s 2; Pikkusaari 2014 s 92.

Sivistysliiton uusien sääntöjen mukaisesti valitut kokousedustajat kokoontuivat ylimääräiseen syyskokoukseen tiistaina 23.11.1954 Helsingin työväentalon A-salissa. Päivään mennessä oli valmistunut myös ehdotus liiton paikallisen toiminnan uudistamiseksi ja siihen liittyvät sääntömuutosesitykset. Kokoukseen tultiin siten hieman ristiriitaisin tunnelmin: oli pientä juhlan aihetta mutta samalla sääntömuutosten takia kiristyviä keskinäisiä tunteja.

Puheenjohtaja Yrjö Kallinen toivotti kaikki tervetulleiksi puheella, joka oli sisällöltään tavallisen kokouksen avausta laaja-alaisempi ja joka lopuksi viittasi suoraan 35 toimintavuoteen. Hän näki työväen sivistystoiminnan historiallisesti merkittävimmän tehtävän olevan siinä, että ”sen on osaltaan herätettävä ja kehitettävä työläisiä niin, että he kypsyvät tehokkaasti vaikuttamaan arvostusten muodostumiseen”. Niin kauan kuin työläiset omaksuisivat ”ylhäältä” tyrkytettäviä arvostuksia, he itsekkin kokisivat olevansa jossakin ”alhaalla”. Kallinen näki suureksi ongelmaksi myös sen, että liiton työssä jouduttiin turvautumaan sellaisiin opintoaineistoihin, kirjallisuuteen, luennoitsijoihinkin, jotka olivat ”vallitsevien arvostusten ja ajatustottumusten läpituokemia”. Hän edellytti, että kaikesta huolimatta ”meidän olisi kypsyttävä oivaltamaan uutta, sitä, minkä tuleman pitää”.

Kallinen sanoi vielä selvemmin: ”Kehitys edellyttää nimenomaan vakiintuneimpien arvostusten kriittistä tarkastelua – ei niiden hylkäämistä vain siksi, että ne ovat vanhoja, vaan niiden sisällyksen kirkasta näkemistä. Tällainen näkeminen vapauttaa ihmisen ilman muuta arvottomasta, meluttakoon sen puolesta miten äänekkäästi tahansa.”

Puheenjohtaja Kallinen luonnehti 35-vuotiaan liiton toiminnan olevan ”kauniissa nousukaarella, jopa siinä määrin, että käyttövaramme uhkaavat käydä riittämättömiksi”. Hänestä tällaiset huolet olivat kuitenkin ”tuhat kertaa keveämpiä kantaa kuin olisi murhe siitä, että työväestön keskuudessa sivistysharrastus uhkaisi vähetä”. Tästä vähenemisestä ei ollut merkkejä, sillä liiton toimisto, kaikki neuvot ja ohjaajat työskentelivät suorastaan ”ylikuormitettuina”.²⁵

Tilaisuuden alussa toi tervehdyksen kokousväelle ja samalla Sivistysliitolle lisäksi kouluneuvos Paavo Kuosmanen kouluhallituksesta. Liiton jäsenistön yhteisen tervehdyksen esitti SAK:n valistussihteeri Olavi Järvelä.

Syyskokouksen asioiden lisäksi tehtiin alkaneisiin arpajaisiin liittynyt merkittävä päätös. Edelliset, vuonna 1952 järjestetyt arpajaiset olivat onnistuneet Kansan Pika-arpajaisten toteuttamana varsin hyvin. Liiton omat kulttuuriarpajaiset toteutettiin loppusyksyn kuluessa 1.10.-31.12.1954. Edustajiston kokous päätti, että puolet arpajaistuotosta tulitaisiin nyt luovuttamaan suunnitellun ”työväen oman sivistysrahaston” peruspääomaksi.

... ja kovaa kiistelystä

---

²⁵ Edustajiston kokouksen pk 23.11.1954, myös lainaukset ja alleviivaus.

Pisin ja kiivain syyskokouksen keskustelu käytiin paikallista toimintaa koskevista sääntömuutosasioista. Kaksikymmenluvulta alkaen oli perustettu kaikkiaan 72 paikallista sivistystyöjärjestöä, niistä 24 sotien jälkeen. Sellaisen ajateltiin alkuaan olevan ”valtakunnallisten keskusjärjestöjen opintotyön y h t e i s e l i n”, kuten kokouksessa esitellyn kirjallisen ehdotuksen perusteluissa korostettiin. Paikalliselimet rakennettiin yhteistoiminnan muotoon siten, ettei ollut välttämätöntä saada jokaisesta jäsenjärjestöstä edustusta johtoon.

Sotien jälkeen luonne muuttui toimintapohjan laajentuessa. Kun mukaan tuli enemmän esimerkiksi puolueiden perusjärjestöjen edustajia erilaisine käsityksineen, korostuivat myös aatesuuntien väliset ja muutkin erot. Muutoksen tarvetta perusteltiin nyt sillä, että erityisesti sisäisten suuntariitojen takia monet sivistystyöjärjestöt olivat suorastaan lamaantuneet. Enää vain korkeintaan parikymmentä oli edes tyydyttävässä toimintakunnossa.

Käytännön toiminnassa mukana ollut Sakari Kiuru on muistelmissaan kertonut, että muutamista paikallisjärjestöistä oli tuolloin muodostunut ”sosialidemokraattien ja kommunistien keskinäinen temmellyskenttä”. Hänen muistamansa mukaan voimakkaimmat jännitteet olivat Jyväskylän seudun sivistystyöjärjestössä, jossa esiin purkautui kahden työvänsuuntauksen ”kunnallis- ja järjestöpoliittinen valtataistelu”. Tällaiset kamppailut kärjistyivät vuosikokouksissa ja paljastuivat viimeistään silloin liiton edustajille, jotka toivat kokoukselle TSL:n tervehdysten. Seurauksena oli monen paikallisjärjestön suoranaisten lamaantumisen. Jokin korjausliike oli tehtävä.

Ratkaisuksi liiton toimikunnassa kehiteltiin paikalliselimiä varten uudet mallisäännöt ja nimeksi vaihdettiin opintojärjestö. Näiden opintojärjestöjen ”sisäinen rakenne muutettiin uudelle pohjalle ja suhde liittoon järjestettiin läheisemmäksi kuin asian laita oli ollut sivistystyöjärjestöissä”, kuten vuoden 1954 toimintakertomuksen hieman epämääräisin sanoin muutos tiivistettiin. Kokoukselle esitetyissä muutoksen perusteluissa korostettiin, että opintojärjestöstä tulisi näin ”sanan varsinaisessa merkityksessä TSL:n paikallisosasto”. Tarkoituksena ei ollut kuitenkaan muuttaa paikallistoiminnan rakennetta kerralla, vaan sitä mukaa kuin se kullakin paikkakunnalla koettiin tarkoituksenmukaiseksi. Toimikunta ei ollut esitystä hyväksyessään ollut kokouksessa 19.10.1954 yksimielinen, sillä kolme kommunistista jäsentä vastusti heti ehdotusta.

Liikeliiton edustaja Toivo Kaiponen kertoi esimerkin siitä miksi sosialidemokraatteja ei oikein innostanut osallistua pääkaupungin sivistystyöjärjestön toimintaan: J. V. Stalinin elämänvaiheiden opiskelu ei houkuttanut. SKDL:n edustaja, huoltopäällikkö Kusti Kulo puolestaan epäili toiminnan vilkastumista uusienkaan sääntöjen ja opintojärjestöjen muodostamisen jälkeen, sillä hän oli havainnut kirjastolautakunnassa kirjallainauksista, että yhteiskunnallisten asioiden harrastaminen oli yleensäkin heikkoa. Tähän vastasi pääsihteeri Hautamäki, ettei tällaista harrastuksen puutetta näkynyt ainakaan TSL:n parissa. Työtä oli aivan riittämiin ja kiinnostus oli suurta. Hän kohdisti sanansa myös suoraan kouluneuvos Kuosmaselle, että tämäkin vaikuttaisi julkisen vallan taholla liiton määrärahojen lisäämiseen, jotta kaikesta työstä selvittäisiin.

Sääntöehdotuksen kirjallisissa perusteluissa mainittiin, että opintojärjestön jäseniksi voisivat liittyä TSL:n järjestörakenteen mukaisesti paikalliset keskusjärjestöt: SDP:n ja SKDL:n kunnallisjärjestöt, SAK:n ammatilliset paikallisjärjestöt ja KK:n jäsenosuuskunnat. Lisäksi urheilu-, näyttämö- ja musiikkiväen edustus voitaisiin hoitaa asiantuntijajäsenten muodossa. Naiset ja nuoret olisi mahdollisuus huomioida kunnallisjärjestöjen kautta. Ehdotuksen perusteluissa todettiin myös, että edustuksen supistuminen heijastuisi asiallisen kokoustyöskentelyn eduksi, kun nyttemmin ”kovin yleinen propagandatyö syrjäytyy”. Tätä muotoilua voi pitää ainakin osin muutostarpeen ytimiä paljastavana.

Kun toimikunnan vasemmistolainen jäsen Lars Junttila oli maininnut esityksen kaventavan ammattijärjestöjen edustusta, Hautamäki painotti, että vanhojenkin sääntöjen perusteella vain SAK:n eli TSL:n jäsenjärjestön alaiset ammattiosastot saattoivat saada edustusmahdollisuuden. Aivan kaikille paikkakunnan järjestöille ei voitaisi varata paikkoja opintojärjestön toimikuntaan, vaan ne jaettaisiin huomattavimpien järjestöjen kesken. Arvi Hautamäki korosti hänkin kannattavansa yhteistyötä, mutta siihen hän ei ketään voinut pakottaa.

Puheenvuoroja käyttivät pääosin muutoshankkeen vastustajat. Rakennustyöväen liiton Antti Jäntti totesi sääntöehdotuksen olevan ”väärä lääke” sivistystyöjärjestöjen toiminnan heikkouteen. Tilanne tulisi pikemminkin vain pahenemaan. Kansandemokraattisen nuorisoliiton (SDNL) edustaja Olavi Hänninen oli huolissaan erityisesti nuorisojärjestöjen edustuksen säilymisestä.

Painokkaimman puheenvuoron sääntömuutosta vastaan esitti liiton toimikunnan jäsen Nestori Parkkari. Hän suorin sanoin syytti sosialidemokraattien valmistelleen sääntömuutosta salaisesti. Hänestä muutoksessa oli kaksi olennaista piirrettä: toisaalta ”perusjärjestöt eliminoidaan jäsenyydestä, niin että valta siirtyy poliittisille kunnallisjärjestöille”, ja sitten toisaalta ”järjestöjen suhde liittoon järjestetään siten, että niille ei jää mitään tosiasiallista itsemääräämisoikeutta”. Hän arvioi, että ehdotus ei edistäisi sivistystyötä, vaan joko lisäisi riitelyä tai sitten tukahduttaisi kaiken toiminnan. Hän ehdotti muiden kansandemokraattien/kommunistien tavoin esityksen hylkäämistä.

Keskustelun jälkeen suoritettiin lippuäänestys. Uudet säännöt hyväksyttiin paikalliseen toimintaan äänin 80–19. Asia ei kuitenkaan vielä siihen päättynyt. Seitsemän vähemmistöön jäänyttä jätti pöytäkirjaan liitettäväksi kirjallisen vastalauseen. Siinä moitittiin muun muassa sitä, ettei sivistystyöjärjestöiltä ollut etukäteen tiedusteltu kantaa muutoksiin. Uudet säännöt olivat heidän mukaansa lisäksi ”ristiriidassa vapaan kansansivistystyön periaatteiden kanssa”, kun heikennettiin perusjärjestöjen mahdollisuuksia vaikuttaa johdon valintaan. Lisäksi väitettiin muutoksen muodostuvan ”sivistystyön jarruksi”, kun paikallisorganisaatio muutettaisiin tällä epädemokraattisella tavalla täysin keskuksesta riippuvaksi elimeksi.

Tämänkin sääntökiistelyn ytimen voi hieman yksinkertaistaen tiivistää järjestölliseen kamppailuun vaikuttavista asemista Sivistysliiton parissa, maanlaajuisesti ja paikallisesti. Sääntöasiat olivat

talousaiheiden tavoin esiin tarjoutuneena vipuna, jota kommunistit/kansandemokraatit yrittivät käyttää heille epäedullisen tilanteen muuttamiseksi. Heidän lukumääränsä vain ei riittänyt estämään muutoksia. Jussi Pikkusaaren suorasanaisten luonnehdinnan mukaan sosialidemokraatit ajoivat sääntömuutosta, joka varmistaisi heille itselleen ”kiistattoman johtoaseman”. Ja siten se heidän mukaansa tulisi lopettamaan toimintaa haittaavan suuntataistelun paikallisjärjestöissä.²⁶

Sivistystyön periaatteiden, samalla myös poliittisten näkemysten vedenjakaja kulki sosialidemokraattien ja kommunistien/kansandemokraattien välissä. Oli tavallaan mielenkiintoista, mutta toisaalta kamppailutilanteen vuoksi aivan ymmärrettävääkin, että vuoden 1954 painetussa toimintakertomuksessa kuitattiin koko pitkä, kiivas syyskokouksen väittely paikallisen toiminnan sääntöuudistuksesta vain niukalla maininnalla lippuäänestyksestä. Edes äänten jakautumista ei kirjattu kertomukseen näkyville.²⁷

Sivistysliiton toiminta jatkui sitten uusien sääntöjen mukaan, edelleen saman yhteisen katon alla, edelleen hieman nitisten ja natisten, kun ei vaihtoehtojakaan ollut. Aivan ilmeistä on samalla, että tämäkin sääntökiistely jätti keskinäisiin järjestö- ja henkilösuhteisiin joitakin kirveleviä haavoja. Niiden kanssa oli kuitenkin elettävä ja edelleen yhdessä toimittava samassa organisaatiossa.

Iskuja annettiin ja vastaanotettiin vähintään kahteen suuntaan myös puoluepolitiikan alueella, muodollisesti ihanteellista työväen yhteistyötä tavoitellen. Esimerkiksi SKP:n keskuskomitea totesi vuonna 1954 kerran kannanotossaan, että ”yhtenäisyyden kaipuu elää voimakkaana sekä sosialidemokraattisten että kommunististen työläisten keskuudessa”. Keskuskomitea kiitteli kannanilmaisussaan, että ”Suomen vanhan sosialidemokraattisen työväenpuolueen kunniallisille luokkataisteluperinteille uskollisina pysyneet sosialidemokraatit ansaitsevat kommunististenkin työläisten luottamuksen”.

Mutta samalla SKP opasti, että ”Tanner, Leskinen ja heidän kaltaisensa eivät ole sosialidemokraatteja, vaan valesocialidemokraatteja, kokoomuspuolueen asiamiehiä sosialidemokraattisessa puolueessa”.²⁸ TSL:n johtohenkilöiltä vaadittiin tällaisissa työväenpuolueiden ristipaineissa henkistä lujutusta säilyttää mielenmaltti ja jatkaa yhteistä sivistystyötä yhteisesti päätettyjen tavoitteiden saavuttamiseksi.

Sivistysliiton palveluksessa opintosihteerinä toiminut Sakari Kiuru muisteli sittemmin, että viisikymmenluvun alkupuolella oli käytännön toiminnassa monenlaisia hankaluuksia. Sisäisiä jännitteitä loi osaltaan SKDL:n ja SKP:n edelleen jatkunut ”ekspansion halu”, joka ulottui Sivistysliittoonkin. Mutta toisaalta hän kertoi vierastaneensa silloin työssään myös niitä

²⁶ Pikkusaari 2014 s 95, myös lainaus.

²⁷ Edustajiston pk 23.11.1954 liitteinen, myös lainaukset ja korostukset; TSL vuonna 1954 s 2–3, 8, lainaus s 3; Kiuru 2004 s 80–81, myös lainaukset.

²⁸ Työväki yhteistoimintaan. SKP:n yhteistoimintapäätöksiä ja asiakirjoja vuosilta 1954–74. Helsinki: SKP 1974, s 10, myös lainaukset; ks. myös Haikara s 116–117.

socialidemokraatteja, jotka olisivat halunneet nähdä liiton lähinnä puoluetoimiston ”valistusosaston jatkeena”.²⁹

-----tietolaatikko

TSL JA KANSAN SIVISTYSRAHASTO

Sotavuosien jälkeen mietittiin pitemmän aikaa erityisen sivistysrahaston aikaansaamista työväenliikkeen pariin. Liikeliiton puheenjohtaja Janne Hakulinen esitti ajatuksen ääneen vuonna 1947 Työväen Akatemian toveriliiton kokouksessa. Erilaisia toimivia esimerkkejä oli, osin aivan lähelläkin.

Kymmenen vuotta aiemmin, vuonna 1937, oli Helsingin Työväen Säästöpankin lahjoittaman peruspääoman turvin saanut alkunsa Työväen Opintorahasto, kuten edellä kerrottiin. Suomen Kulttuurirahaston peruspääoma koottiin vuonna 1939 puolestaan maanlaajuisella kansalaiskeräyksellä. Keskellä sota-aikaa, vuonna 1942, perusti sos.dem. työläisnaisliitto oman Kukkasrahastonsa. Uuden rahaston aikaansaamista pohdittiin myös Sivistysliitossa, jolla oli hallinnassaan 1930-luvulta oma sivistysrahastonsa sekä Johan Soinisen rahasto. Niistä oli jaettu apurahoja työläisopiskelijoille. Ensin mainitun kokonaisvarat olivat vuoden 1954 lopulla noin 1,1 miljoonaa markkaa (noin 34 000 euroa) ja jälkimmäisen lähes 109 000 markkaa (noin 3500 euroa).

Edellä mainitun Synteesi ry:n johtokunnan kokouksessa 13.1.1954 Janne Hakulinen teki lopulta ehdotuksen, joka sitten käytännössä tuli johtamaan uuden rahaston perustamiseen. Hän esitteli aihetta hyvin perusteellisesti viikkoa myöhemmin 21.1.1954 Synteesin keskustelutilaisuudessa. Työväenliikkeeltä puuttui hänen mukaansa rahasto, joka voisi määrätietoisesti tukea esimerkiksi tieteellistä tutkimustyötä, tieteellisen kirjallisuuden julkaisemista sekä myös muun muassa työväenliikettä kuvaavien taiteilijoiden työskentelyä.

Vahvasti ja innostavasti perusteltu ehdotus hyväksyttiin, ja hanketta varten koottiin laaja valmisteleva toimikunta. Se kokoontui ensimmäisen kerran 26.2.1954. Valmisteluvaiheiden jälkeen päästiin kutsumaan keskeisiä työväenjärjestöjä uuden rahaston kannatusyhdistyksen alustavaan perustavaan kokoukseen. Se toteutettiin 31.5.1954 ”aamiaiskokouksena johtaja Hakulisen luona Yhteismainos Oy:ssä Kaivokatu 8”, kuten Tammen toimitusjohtajan Untamo Utrion allekirjoittamassa kutsussa mainittiin. Tässä vaiheessa Työväen sivistysrahastoksi mainitun rahaston kannatusyhdistyksen ja varsinaisen rahaston sääntöjä pohdittiin perusteellisesti.

Kun elokuun viimeisenä päivänä pidettiin seuraava ja samalla viimeinen valmisteleva kokous ravintola Vaakunan tiloissa, Sokoksen talossa Kaivokadun ja Mannerheimintien kulmauksessa, oli

---

²⁹ Kiuru 2004a s 77. – Sakari Kiuru muisteli 5.10.2022 Jorma Turusen ja kirjoittajan haastattelussa, että yleisesti hän koki tätä kamppailua kansademokraattien kanssa käydyn kuitenkin suhteellisen sivistyneellä tavalla, vaikka eri mieltä oltiin.

rahasto jo saanut nimensä: Kansan Sivistysrahasto, KSR. Varsinainen kannatusyhdistyksen perustava kokous pidettiin perjantaina 1.10.1954 kaikkiaan 12 järjestön edustajien voimin KK:n hallintoneuvoston kokoushuoneessa Mikonkadulla Helsingissä. TSL:n edustajina olivat R. H. Oittinen ja Arvi Hautamäki.

Perustavassakin kokouksessa puhui Janne Hakulinen, joka selosti rahaston perustamisen tarvetta ja tulevia käytännön toiminnan muotoja. Apurahat tultaisiin jatkossa jakamaan huhtikuun 18. päivänä, mikä oli ollut N. R. af Ursinin syntymäpäivä, sattumalta juuri sata vuotta aikaisemmin vuonna 1854. Hakulinen kiitti painokkaasti Sivistysliittoa, joka oli luvannut puolet arpajaistensa tuotosta peruspääomaksi. Kokouksessa hyväksyttiin säännöt sekä jäsenmaksuperusteet.

Kannatusyhdistykselle valittiin johtokunta sekä 12 henkilön suuruinen valtuuskunta. Johtokunnan puheenjohtajaksi valittiin Reino Oittinen ja varapuheenjohtajaksi Janne Hakulinen. Oittinen näki rahaston aikaansaamisen erittäin hyödyllisenä. Hän esimerkiksi alusti aihepiiriin liittyen luovan työn tukemisesta Synteesin tilaisuudessa tammikuussa 1955. Se oli hänestä työväenliikkeelle tärkeä tehtävä.

Seuraavina kuukausina tehtiin eri tavoin Sivistysrahastoa tutummaksi erityisesti työväenliikkeen järjestöjen, ammattiosastojen ja myös edistysmielisten osuusliikkeiden parissa. Kannatusyhdistyksen jäsenmäärä alkoi vähitellen kasvaa. Vuoden 1955 lopulla jäsenjärjestöjen määrä oli 153.

Kansan Sivistysrahaston Säätiön perustava kokous pidettiin keskiviikkona 14. päivänä joulukuuta 1955 juhlavissa tunnelmissa KK:n hallintoneuvoston kokoushuoneessa. Tiedotusvälineitäkin oli paikalla. Säädekirjan allekirjoittivat kaikkiaan 13 kansalaisjärjestön edustajat, ensimmäisenä Työväen Sivistysliitto, nimenkirjoittajina puheenjohtaja Yrjö Kallinen ja pääsihteeri Arvi Hautamäki. Muut järjestöt olivat SAK, TUL, Sos.dem. naisliitto, Työväen kustannusliikkeiden liitto, Kulutusosuuskuntien Keskusliitto, OTK, Kustannusosakeyhtiö Tammi, Työväen Näyttämöiden liitto, Suomen Työväen Musiikkiliitto, Suomen sosialidemokraattisen sanomalehtimiesliitto, Työväen Arkiston säätiö ja Työväenyhteisöjen Keskus. Säätiön hallintoelimiin valittiin samat henkilöt, jotka oli valittu jo kannatusyhdistyksen vastaaviin elimiin.

Tilaisuudessa esitelmöineen pääjohtaja R. H. Oittisen aiheena oli ”Korkeamman hengenviljelyn tukeminen ja työväenliike”. Perustamistilaisuudessa TSL teki lupaamansa lahjoituksen: puolet arpajaistuotosta eli 1 526 792 markkaa (rahanarvonlaskurin mukaan 50 740 euroa). Lisäksi liitto luovutti Yhteismainos Oy:n antaman 425 909 markan arvoisen velkakirjan (Kansan Pika-arpajaisten hyväksi, 14 150 euroa) siihen liittyvine oikeuksineen ja velvoitteineen. Oikeusministeri antoi runsaan kuukauden kuluttua maanantaina 23.1.1956 virallisesti luvan säätiön perustamiseen ja vahvisti sille säännöt. Uuden rahaston pitkäjänteinen kulttuurityö saattoi alkaa.

Sivistysliiton toimintakertomuksen sanoin uuden säätiön tarkoituksena oli avustaa ja tukea

suomalaisen työväenliikkeen sivistyksellisiä pyrkimyksiä. Tarkoituksensa toteuttamiseksi Kansan Sivistysrahasto ilmaisi pyrkivänsä ”edistämään työväelle hyödyllisen tieto- ja kaunokirjallisuuden aikaansaamista ja levittämistä sekä tukemalla ja kehittämällä työväen kuvaama-, näyttämö- ja säveltaidepyrkimyksiä”.³⁰

TSL palasi aihepiiriin uudestaan vielä vuosikymmenen kuluttua, edustajistonsa vuosikokouksessa maaliskuussa 1966. Silloin liitto päätti lakkauttaa kaksi omaa monikymmenvuotista rahastoaan, Työväen sivistysrahaston sekä Johan Soinisen rahaston. Niiden varoista lahjoitettiin 10 000 uutta markkaa (lähes 18 000 euroa) Kansan Sivistysrahastolle, sen yhteyteen perustettavan Työväen Sivistysliiton nimikkorahaston peruspääomaksi.³¹

Opintokerholakia odotellessa

Laajassa lausunnossa, jonka kansansivistyslautakunnan asettama, Arvi Hautamäen johtama jaosto oli laatinut ministeriölle annettavaksi vuonna 1955, oli mielenkiintoinen kokonaiskuva maanlaajuisesta opintokerhotilanteesta vuonna 1953. Opintotoiminnan Keskusliitolla (OK) oli tuolloin 1700 opintokerhoa, Työväen Sivistysliitolla 784, Svenska studiecirkel- och föreläsningsföreningenillä 270, TSL:n ruotsinkielisen sihteeristön parissa oli 24 ja Folkets bildningsförbundin parissa 40.

Yhteensä kaikkien järjestöjen opintokerhoja oli siten 2818. Suunnilleen tätä suuruusluokkaa käytettiin lausunnossa taloudellisen tuen laskelmaperusteluissa lähtökohtana. Huomattakoon samalla, että edellä olevat kerholukemat olivat kokonaislukuja. Esimerkiksi TSL:n parissa vain runsaat puolet, tarkalleen 431 opintokerhoa oli tuona vuona saanut valtionapua eli oli täyttänyt avun saamisen edellytykset. Samantapaisia eroja oli muillakin.

Lausunnon perusteluissa oli myös opintokerhokohtainen arviolaskelma kustannuksista. Kerhon ohjaajan palkkioksi arvioitiin 12 kokoontumisen osalta (á 300 mk) yhteensä 3600 mk. Samaten tilavuokriksi arvioitiin (á 150 mk) 1800 mk. Kirjastomenoiksi arvioitiin 2000 mk ja kirjeopistomenoiksi 300 mk. Yhteensä yhden opintokerhon kuluiksi saatiin laskelmassa 7700 mk (lähes 260 euroa). Kun 2000 opintokerhon kulut ynnättiin yhteen, saatiin kokonaissummaksi 15 400 000 mk. Siitä 60 prosentin valtionavun määrä olisi 9 240 000 mk. Laskelmaan otettiin lisäksi neljännekselle kerhoista 15 prosentin eli 1155 mk lisäavustus kerhoa kohti, yhteensä 577 500 mk. Laskelman yhteissummaksi, kaikkien opintokerhojen valtionavun suuruudeksi saatiin 9 817 500 mk (runsaat 326 000 euroa).

Jussi Pikkusaari on laskelmaa esitellessään todennut sen ongelmalliseksi jo pelkästään

³⁰ TSL vuonna 1954 s 42; TSL vuonna 1955 s 14; Työläisopiskelija 1/1956; Ripatti 1992 s 133–134; Tuomisto 2004 s 1, 3–9, lainaus s 6; Pikkusaari 2014 s 92.

³¹ TSL vuonna 1966 s 4, 10.

opintokerhoille säilytetyn oman osuuden takia, mitä komitea oli esittänyt. Mikäli ehdotus olisi sellaisenaan hyväksytty, olisiko lisäksi ehkä muodostunut eräänlainen ”puoliammattilaisten” ohjaajien joukko, 300 markan (noin kymmenen euron) kokouspalkkioilla? Tosin TSL oli jo vuonna 1938 periaatteessa hyväksynyt kerhojen ohjaajille jonkin palkkion maksamisen.

Pikkusaari on myös korostanut, että huolimatta viisikymmenluvun loppupuolen säännöllisesti tappiollisista tilinpäätöksistä, Sivistysliiton rahoitustilanne oli kuitenkin vahva. Esimerkiksi vuoden 1959 tilinpäätöksen mukaan rahat sekä pankki- ja tilisaatavat olivat yhteensä lähes 11 miljoonaa markkaa (lähes 272 000 euroa). Tilivelkoja oli puoli miljoonaa markkaa. Saman vuoden tuotot olivat runsaat 23 miljoonaa markkaa (lähes 568 000 euroa). Siitä omat toiminnalliset tulot olivat neljä prosenttia, jäsenmaksut 22, valtionavustukset 48 ja lahjoitukset sekä avustukset 22 prosenttia. Tilikauden 1959 tappio oli lähes 891 000 markkaa.³²

Eero Ojanen on kertonut, että Opintotoiminnan Keskusliiton talous muodostui valtaosin opintokerhomäärärahasta, joka sovitulla tavalla jaettiin kolmen sivistysjärjestön kesken. Tilanne oli siten periaatteessa ongelmaton, mutta käytännössä leikkaukset ja maksatusten viivästymiset aiheuttivat heillekin taloudellisia ongelmia. Lisäksi liitto joutui ottamaan runsaasti velkaa hankkiessaan uuden toimistohuoneiston Helsingissä Hietalahdenkadulta. OK sai vuonna 1957 kirjakauppoikeudet myös muun kuin omien oppimateriaaliensa välittämiseen kerhoille. Se alkoi vähitellen tuottaa tuloja.³³

Pieniä askelia uudistusten suuntaan kuitenkin otettiin. Vuoden 1957 kuluessa kouluhallituksen sisäisessä uudelleenjärjestelyssä muodostettiin kansansivistystyölle oma osasto ja siihen nimettiin ensi alkuun kaksi kouluneuvosta. Sekin oli vastausta valtionapua saavien sivistysjärjestöjen vuosikymmeniä sitten esittämiin ehdotuksiin. Järjestöt halusivat kiinnittää yleistä huomiota kansansivistystyöhön ja aikuiskasvatukseen merkitykseen, kuten TSL:n toimintakertomuksessa mainittiin, ”erityisesti nykyisenä yhteiskunnallisten ristiriitojen aikana”.

Yhdessä Valtion kansansivistyslautakunnan kanssa järjestettiin vuoden 1957 lopulla yhteinen kokous kouluhallituksen tiloissa. Alustuksissa ja keskusteluissa todettiin työn laajentuneen jatkuvasti. Kuitenkaan valtion apu ei ollut jaksanut kohota vastaavasti. Jälleen muistutettiin, että vireillä olleet sivistyslaitoksia koskevat ehdotukset tulisi saattaa eduskunnan käsiteltäväksi. Samalla kiinnitettiin huomiota myös järjestöjen työntekijöiden aseman turvaamiseen.³⁴ Kielenkäyttöön tuli näihin aikoihin sivistysjärjestöjen yhteyteen myös sana opintokeskus.

Uudistuksessa oli kuitenkin monta puolta, useampia kuin mitä vielä komiteassa oli ajateltu, kuten Jussi Pikkusaari on omassa tutkimuksessaan tuonut esiin. Opintokerhokomitea oli esittänyt, että valtionapua annettaisiin opintokerhoja, kansantajuisia tieteellisiä luentoja, opintokeskuksia ja

³² Pikkusaari 2014 s 92; TSL vuonna 1959, eri kohdin.

³³ Ojanen s 64.

³⁴ TSL vuonna 1957 s 1–2, lainaus s 1.

kansansivistysjärjestöjä varten. Lisäksi ehdotuksena oli, että opintokerhojen ja kansantajuisten tieteellisten luentojen valtionavut olisivat arviomäärärahoja ja muut kiinteitä. Tässäkin oli sellaisia kysymyksiä, jotka eivät olleet nopeasti ja yksiselitteisesti ratkaistavissa.

Kun lainsäädännön jonossa oli muutamia muitakin sivistysalan ehdotuksia punnittavana, ei ollut ihme, että tämä asiakokonaisuus ei edennyt nopeasti. Ajan kuluminen toi 1950-luvun kuluessa valtionapuja koskevaan ajattelutapaan lisäksi uusia näkökohtia, joita oli aiheellista vielä tarkemmin pohtia.³⁵

Työtä, kiistoja ja kitkaa

Työväen Sivistysliitto koki pitkin 1950-lukua sisäistä, ryhmittymien välistä kitkaa, josta on edellä jo nähty esimerkkejä. Ja lisää oli jatkossa tulossa. Mutta samalla liiton varsinainen toiminta jatkui edelleen, kohtuullisen hyvin ja maanlaajuisesti.

Opintosihtööri Sakari Kiuru arvioi sääntömuutosta hyvin myönteisesti vuoden 1955 ensimmäisessä *Työläisopiskelijan* numerossa. Hän totesi, etteivät uudet paikallistoiminnan mallisäännöt luonnollisestikaan ratkaisseet kaikkia ongelmia, ei kaksijakoisuuden haittojakaan, mutta kiitteli uusien opintojärjestöjen joustavampaa kokoonpanoa ja parempaa yhteyttä Sivistysliittoon. Kaikkia sivistystyöjärjestöjä ei ollut tarvis muuttaa uusiksi opintojärjestöiksi. Hieman verhotusti hän mainitsi, että muutoksen tarve jäi riippumaan niiden tulevista kannanotoista vuosikokouksissaan. Joka tapauksessa Kiuru näki tehdyn ratkaisun ohjaavan liiton ”pois siitä alamäestä, josta ei näyttänyt nousua olevan”. Hän maalasi hyvin toiveikkaan kuvan: opintokerhot lisääntyisivät, kurssitoiminta etenisi, kirjeopiskelu vilkastuisi, taloudellinen pohja lujittuisi ja kuntien tuki kasvaisi.³⁶

Esimerkiksi vuoden 1955 toimintakertomuksessa todettiin lyhyesti, että liiton sisäisessä toiminnassa oli myönteinen kehitys jatkunut. Lisäksi työkenttä oli ”sekä monipuolistunut että laajentunut samalla kuin liiton asema jäsenjärjestöihin nähden on lujittunut”. Pieniä yksityiskohtia ei kertomuksessa erikseen korostettu: vuosikokouksessa tiistaina 29.3.1955 valittiin yhtä vaille kaikki erovuoroiset yksimielisesti uudelleen toimikuntaan. Sosialidemokraatit osoittivat voimaansa ja koeäänestyksellä kommunisti Lars Junttila vaihtui sosialidemokraatti Jaakko Rantaseen.³⁷

Työläisopiskelijassa kuvattiin alkusyksyllä 1955 eloisasti kesän kurssitoimintaa; ehkä tarkoituksellisenkin hausalla tavalla. Xenia Parroksen kokoamassa kuvauksessa iloittiin siitä, että koskaan ennen ei TSL:n kesäkauden kurssiohjelma ollut niin laaja ja monitahoinen kuin nyt. Kurseja oli 11 ja osallistujamääräkin oli uusi ennätys, sillä se ylitti 200. Veikko O. Veilahti oli

³⁵ Pikkusaari 2014 s 93–94.

³⁶ Sakari Kiuru: Paikallistoiminnan tehostaminen noususuunnan ehto. *Työläisopiskelija* 1/1955, myös lainaus.

³⁷ Edustajiston kokous pk 29.3.1955.

ohjaajana kansainvälisiä asioita käsitelleellä kurssilla. Ryhmätyö osoittautui tehokkaimmaksi. Anna Bondestamin ohjaamalla ruotsinkielisen sihteeristön kesäkurssilla oli niukasti osallistujia, mutta sitä paremmin pääsivät ohjaajat ja kurssilaiset vuorovaikutukseen. Skandinaaviset vieraat olivat hyvin kiinnostuneita suomalaisesta kulttuurista, ja tutustumisretket täydensivät luentoja. ”Kunnon mies elää kynä kädessä”, lainasi Oiva Valavaara jotain ajattelijaa kuvatessaan ”Kynänkätön ja puhetaidon” kurssiaan. ”Käytännön osuustoiminta” -kurssin ohjaaja Paavo Alanen arvioi aktiivisten kurssilaistensa vievän jatkossa hyvin osuustoiminta-aatetta eteenpäin.

Anni Vallanti ohjasi musiikinystävään kurssia. ”Hauska ja viehkeä kurssi se oli”, hän kuvasi. Valtaosa noin 40 osallistujasta oli kuorolaisia. Kurssilla ollut Kerttu Lemmetty tavoitettiin kuvaamaan lehdelle tuntojaan: ”Leipä on kyllä tärkeää, mutta näin musiikin tahdissa on siitä niinkuin rattoisampi nauttia.” Kuvataidetoimikunnan taidekurssi, jota ilmeisesti ohjasi Sakari Saarikivi, käsitteli laajoja teemoja esihistoriallisesta ajasta moderniin asti. Pääkaupungissa kun oltiin, päästiin tarkastelemaan C. L. Engelin empiretyyliä ihan paikan päällä, Suurkirjon portailta. Ohjaaja Paavo Niemi totesi puolestaan, ettei kunnallisdemokratian kurssilla itse asiassa niinkään opetettu kurssilaisia, vaan yhdessä keskusteltiin ohjaajan opastamana kunnalliselämän ja kunnallistalouden ongelmista.

Ohjaaja Tyyne Paasivuori kertoi, että ”Perheasiat puntarissa” -kurssilla oli kolme kärkeä: saada keholle lomaa ja hengelle piristystä sekä lisäksi varmaan jokin ratkaisu koti-järjestö -suhteen ongelmaankin. ”Nykypäivä suomalaisessa kirjallisuudessa” -kurssi paneutui uudempaan, itsenäisyysajan kaunokirjallisuuteen. Ohjaaja Lahja Kivisen mukaan ”tutustuminen yhteiskunnallisiin tapahtumiin kirjallisuuden valossa” herätti kurssilaisissa suurta mielenkiintoa. Opinto-ohjaajien huutavaa puutetta paikattiin järjestämällä kesällä 1955 hieman poikkeuksellisesti yksi ohjaajakurssikin, kouluttajana Sakari Kiuru.³⁸

Lehden esimerkkijutun iloisista kuvauksista ja haastateltujen myönteisistä lausunnoista huolimatta poliittisen agitaation ja sivistystoiminnan jännite hiersi syvällä toiminnan perusytimessä. Ristiriitoja heijastui liiton sisään myös työväenpuolueiden vaikeista keskinäisistä suhteista, ja lisäksi yleisemmin suomalaisen poliittisen kentän moninaisista kiihkeistä kamppailuista. Poliittinen toiminta oli kaiken kaikkiaan repivää ja riitaisaa. Liitossa jouduttiin vaihtoehtojen puutteessa jatkuvasti toimimaan ”yhteistyön kahleissa”, kuten Jussi Pikkusaari on osuvasti luonnehtinut.³⁹

Toiminta ei lamaantunut, vaikka sääntökiistelyn joissakin puheenvuoroissa sellaistaakin vahvasti ounasteltiin, mutta eräin osin oli nähtävissä tilastokäyrissä laskevaa suuntaa. Mistä kaikesta se johtui, on ehkä vaikeampi selittää.

Vuosien ajan toimi rinnakkain vanhoja sivistystyöjärjestöjä ja uusia, vuonna 1954 hyväksytyjen

³⁸ Xenia Parros: Mennyttä aikaa muistelen niin mielelläni vielä... Työläisopiskelija 6/1955, myös lainaukset.

³⁹ Pikkusaari 2014 s 89; TSL vuonna 1955 s 15.

sääntöjen mukaisesti perustettuja paikallisia opintojärjestöjä. Liiton edustajistolla oli mahdollisuus erottaa tiensä päähän tulleita, sääntömuutoksia vastustaneita, eri syistä toimimattomiksi tai muuten umpikujan ajautuneita sivistystyöjärjestäjä ja hyväksyä uusia opintojärjestöjä mukaan liiton kokonaisuuteen. Ensimmäisenä uutena hyväksyttiin Mikkelin työväen opintojärjestö jo vuonna 1955. Samana vuonna toimi edelleen 19 sivistystyöjärjestöä, mutta jo seitsemän aivan uutta opintojärjestöä saatiin syntymään. Lisäksi viisi sivistystyöjärjestöä uusi sääntönsä ja muuttui opintojärjestöksi. Yhteismäärä oli kaukana aiemmista huippulukemista.⁴⁰

Esimerkiksi edustajiston sääntömääräisessä vuosikokouksessa maanantaina 16.4.1956 edustajisto erotti toimikunnan esityksestä Kuopion, Helsingin, Turun seudun ja Tampereen seudun sivistystyöjärjestöt liiton yhteydestä. Samalla hyväksyttiin seuraavien paikkakuntien opintojärjestöt liiton paikallisosastoiksi: Salo, Kuusankoski, Kuopio, Jyväskylän seutu, Konnevesi, Joensuun seutu, Tampere, Turku, Lohja ja Pielisen seutu. Mutta siinä ei taaskaan ollut kaikki: SKDL:n kokousedustaja Leo Kaspio ja toimikunnan jäsen Nestori Parkkari ilmoittivat erottamiseen vastalauseensa.

Lisäksi edustajiston huhtikuuisessa kokouksessa annettiin liiton toimikunnalle valtuudet hyväksyä seuraavaan edustajiston kokoukseen saakka uudet, perustettavat opintojärjestöt liiton paikallisosastoiksi. Sitä ei vastustettu. Samassa kokouksessa vahvistettiin jäsenjärjestöjen henkilöjäsenien vuotuiseksi maksuosuudeksi neljä markkaa (12 senttiä; inflaatioprosentti runsaat 11), mutta vasta koeäänestyksen jälkeen. Mitään numeroita ei pöytäkirjaan kirjattu; jakolinjan voi hyvin arvata. Jäsenmaksuosuuden korotus merkitsi samalla sitä, että liiton talous saatiin hetkellisesti tasapainoon.⁴¹

Huomattavan kiivas yhteenotto oli vuotta myöhemmin, edustajiston vuosikokouksessa keskiviikkona 17.4.1957. Keskeinen erimielisyyden aihe oli nyt opintoneuvoja Hannes Kasasen erottaminen liiton toimikunnan päätöksellä. Hän oli tehnyt osa-aikaista neuvontatyötä Helsingin sivistystyöjärjestön sihteerin tehtävän ohella. Kokouksessa ei sen selvempää tullut esille kuin taloudelliset syyt. Muistettakoon samalla, että pääkaupungin sivistystyöjärjestö oli erotettu liiton yhteydestä edellisenä vuonna. SKDL:n edustaja Leo Kaspio vaati mielestään väärin perustein tehtyä päätöstä peruttavaksi, mutta se pysyi voimassa äänin 46–18. Vastalauseen allekirjoittivat SKDL:n, SKP:n, kansandemokraattisten nuoriso- ja naisjärjestöjen sekä elintarviketyöläisten ja nahka-, jalkine- ja kumityöntekijäin liiton kokousedustajat.

Kokousesitelmä oli sitten taas kaikkia yhdistävä: liiton varapuheenjohtaja, kouluhallituksen pääjohtaja R. H. Oittinen kertoi ajankohtaisista kulttuurikysymyksistä. Hän muistutti mielenkiintoisella tavalla, että TSL oli pitkään tyydyttänyt työväestön oppinollisia sivistysharrastuksia, mutta liitto oli hänen mielestään myös ”yleinen kulttuuripoliittinen järjestö”.

⁴⁰ Pikkusaari 2014 s 96; Aatteen paloa ja [s 13]; TSL vuonna 1955 s 2–3, 15.

⁴¹ Edustajiston kokous pk 16.4.1956.

Sen vuoksi liiton tuli aktiivisesti osallistua kulttuurikysymyksistä käytävään keskusteluun. Pääosan alustuksesta hän käytti kuitenkin yksityiskohtaisemmin koulunuudistuksen pohtimiseen.⁴² Marraskuussa 1957 Oittinen kutsuttiin ns. ammattiministerinä jo kolmannen kerran opetusministerin tehtäviin, nyt pääjohtaja Rainer von Fieandtin johtamaan virkamieshallitukseen. Se erosi jo huhtikuussa 1958.

Kansandemokraatit olivat kaiken kaikkiaan hankalassa tilanteessa TSL:n toiminnassa, sillä mikään mukaan kansansivistysjärjestö ei olisi tarjonnut heille mahdollisuutta julkisen vallan tukeen opinnoissa. Oman liikkeen parissa voitiin toki aina opiskella ja lisäksi vielä ilman valtionapuseräjäntöjen rajoituksia tai määräyksiä. SKDL:n viidennessä liittokokouksessa huhtikuussa 1958 hyväksyttiin muun muassa kannanotto järjestöjen tehtävistä. Siinä yhtenä osana kannustettiin opintotoimintaan, kursseille ja luennoille. Samoin kehoitettiin osallistumaan kulttuuri- ja harrastustoimintaan ja käyttämään enemmän edistysellistä kaunokirjallisuutta. Sivistysliiton tarjoamat mahdollisuudet jätettiin ymmärrettävästi mainitsematta.⁴³

Sääntömuutosten katveessa

Yhteistyö työväenliikkeen suuntausten välillä sujui Jyväskylän sivistystyöjärjestössä sotavuosien jälkeen aluksi ilman suurempaa kitkaa. Vähitellen heräsi kuitenkin kysymys vallasta ja siihen niveltyn poliittisesta suunnasta. Työväenyhdistyksen historiikin mukaan kommunistit ryhtyivät perustamaan uusia järjestöjä, jotta saisivat niiden avulla vuosikokoukseen enemmistön. ”Sosialidemokraatit vastasivat samalla mitalla ja sivistysjärjestö paisui luonnottomasti.” Kokoukset muodostuivat voimainmittelöiksi, ja sivistysasiat jäivät sivuun. Kun valtaus ei onnistunut, kommunistien johtamat järjestöt lopettivat jäsenmaksujen maksamisen. Riita kärjistyi lopulta vuoden 1955 vuosikokouksessa: kommunistiset edustajat marssivat ulos laulaen ”Kansainvälistä”, ja sosialidemokraatit jatkoivat kokousta laulamalla ”Työväen marssin”. Vuoden kuluttua tehtiin sääntömuutos TSL:n mallisääntöjen mukaisesti. Kun tilanteet muuttuivat ja asenteet tasaantuivat, päästiin runsaan vuosikymmenen kuluttua uudelleen suuntausten yhteistyöhön.⁴⁴

Pohjanmaalla oli sivistystyötoimikuntia 1920-luvun loppupuolelta alkaen Seinäjoella, Virroilla ja vuodesta 1935 alkaen Ähtärissä. Toiminta jäi Ähtärissä noin viiteen vuoteen, eikä kahta muutakaan näkynyt enää tilastoissa vuoden 1950 jälkeen. Tammikuussa 1945 aloitti puolestaan Kokkolan sivistystyöjärjestö. Olavi Hurri ei sitä historiikirjassaan sano, mutta mahdollisesti juuri sääntömuutokset aiheuttivat vuonna 1957 lamaannuksen. Toiminta jatkui uudelleen vasta yhdeksän vuotta myöhemmin TSL:n Kokkolan opintojärjestön nimellä. Silloin muodostettiin Pohjanmaalla montakin opintojärjestöä.⁴⁵

⁴² Edustajiston kokouksen pk 17.4.1957, myös lainaus.

⁴³ SKDL:n V liittokokous Turussa 4.–7.4.1958. Helsinki: SKDL 1958 s 77–78.

⁴⁴ Kalevi Nikki: Sata huomisen vuotta. Jyväskylän Työväenyhdistys 1888–1988. Jyväskylä 1988 s 127, myös lainaus.

⁴⁵ Hurri 1991 s 363.

Lohjalla iski sivistystyöjärjestöön jonkinlainen lamaannus pian sotavuosien katkelmallisen toiminnan jälkeen. Sitä ilmentää sekin, että toimikunnan vuosien 1945–61 pöytäkirjoja on niukasti tallella, ilmeisesti kokouksiakin on ollut harvoin. Vielä syksyllä 1954 kaavailtiin uusia opintokerhoja Immulan ja Virkkalan työväenyhdistyksiin. Vuoden kuluttua syyskuussa 1955 toimikunnassa keskusteltiin Sivistysliiton uusista paikallisen toiminnan säännöistä ja päätettiin niiden hyväksymisestä. Historiajulkaisun mukaan se tapahtui ilman vastaväitteitä. Siitä aloitti sitten TSL:n Lohjan seudun opintojärjestö. Puheenjohtajana toimi ainakin jonkin aikaa Väinö Lampinen. Viisikymmenluvun toiminta näyttää kuitenkin jääneen yrikykseksi.

Opintojärjestö herätettiin lähes seitsemän vuoden ”vällyjen alla” nukkumisen jälkeen uuteen toimintaan toukokuussa 1961, pitkän linjan veteraanin Nestori Veikkolan toimesta. Parina seuraavana vuonna toteutettiin onnistuneella tavalla muun muassa kurssi rahastonhoitajille ja kotitalouskurssi naisille. Sitten toiminta muuttui jälleen katkelmalliseksi herätäkseen uuteen kukoistukseen 1970-luvun loppupuolella.⁴⁶

Joensuun seudun sivistystyöjärjestön toiminta vaimeni neljäkymmenluvun lopulla lähes tykkäänään. Vaikeiden ja hiljaisten vuosien jälkeen yritettiin vuonna 1955 perustaa uusi järjestö Joensuun työväentalolla pidetyssä kokouksessa. Paikalla oli edustus sos.dem. kunnallisjärjestöstä, ammatillisesta paikallisjärjestöstä ja osuusliike Oma Avusta. Toimintaa ei kuitenkaan saatu säännölliselle pohjalle. Reino Ylönen ei mainitse tekstissään vaikeuksien mahdollisena aiheuttajana ainakaan työväen suuntausten kitkaa.⁴⁷

Uuden TSL:n Mikkelin opintojärjestön ensimmäisiin toimiin kuului vuoden 1918 punaisten eli vakaumuksensa puolesta menehtyneiden muistomerkin paljastustilaisuuden toteuttaminen heinäkuussa 1955. Hanke oli luonnollisesti taustaltaan pitkäaikaisempi ja laaja-alaisempi sekä onnistui ainoastaan opetusministeriön, Mikkelin kaupungin ja maalaiskunnan sekä Mikkelin tuomiokirkkoseurakunnan ja maaseurakunnan taloudellisella tuella.

Sos.dem. piirisihteeri Artturi H. Kiltti toivotti väen tervetulleeksi tilaisuuteen ja kertoi kaupungin työväenjärjestöjen yhteisen hankkeen taustasta. Paljastuspuneen pitäjäksi saatiin TSL:n puheenjohtaja, Kulutusosuuskuntien Keskusliiton johtaja Yrjö Kallinen. Paikallinen *Vapaus* lainasi puhetta: ”Toivottavasti joskus koittaa aika, jolloin ihmiselämästä kärsimykset vähenevät, koska me kaikki pakenemme sitä ja etsimme onnea. Kärsimyksen mitta on sota ja sodista pahimmat ovat uskon- ja veljessodat. Historia osoittaa, että Suomen kansa on nähnyt moniaita sotia, mutta niin syvältä kouraisevaa ei kuitenkaan koskaan, kuin kansalaissota oli”. Paljastustilaisuus jäi yksittäiseksi merkkituokioksi, sillä vielä pitkälle 1960-luvulle opintojärjestön toiminnassa oli hiljaisempaa aikaa. Sosialidemokraattisen puolueen sisäiset riidatkin haittasivat.⁴⁸

⁴⁶ Lohjalaisen työväenkulttuurin s 64, 67, 73–79.

⁴⁷ Joensuun seudun opintojärjestö s 14.

⁴⁸ Aatteen paloa [s 13–17]; *Vapaus* 26.7.1955, lainaus.

Riihimäen sivistystyöjärjestö sai alkunsa huhtikuussa 1939. Jäseninä olivat Arolammin, Herajoen ja Riihimäen työväenyhdistykset sekä kaksi työläisnuoriso-osastoa, TUL:n urheiluseuroja, rautatieläisten, lasiteollisuustyöväen ja rakennustyöväen ammattiosastoja. Sotavuosina toiminnassa oli lähinnä joitakin luentoja, mutta hetkittäin tuettiin myös joitakin opintokerhoja. Sitten toiminta vilkastui. Esimerkiksi vuonna 1947 järjestön parissa toimi jäsenyhdistysten opinto-ohjaajien kerhokin kokoontuen viikoittain. Vuonna 1952 jäsenpohja oli laajimmillaan, sillä mukana olivat esimerkiksi kaikki SDP:n ja SKDL:n paikalliset osastot sekä lähes kaikki ammattiosastot.

Sivistysjärjestön toimikunta hyväksyi kokouksessaan 16.8.1955 TSL:n uudet paikallistoiminnan säännöt. Jostakin syystä, mikä ei ole pöytäkirjoista tai muista tiedoista selvinnyt, toimikunta ei kuitenkaan esittänyt sääntöjä hyväksyttäväksi vielä edustajiston syyskokoukselle 24.11.1955. Olisiko ollut aavistus mahdollisesta vastustuksesta?

Joka tapauksessa uudet säännöt hyväksyttiin ongelmitta vuosikokouksessa torstaina 10.5.1956. Nimeksi vahvistettiin TSL:n Riihimäen opintojärjestö. Ainakaan historiikin mukaan ratkaisu ei näytä aiheuttaneen ristiriitoja, vaikka iso joukko jäsenjärjestöjä jäikin muodollisesti edustuksesta sivuun. Jäseninä jatkoivat molempien työväenpuolueiden kunnallisjärjestöt ja ammatillinen paikallisjärjestö. Mielenkiintoinen yksityiskohta oli osuusliike Ahjon jäsenyys: se toimi paikkakunnalla, mutta kun varsinainen kotipaikka oli kuitenkin Hyvinkää, se liittyi aikanaan TSL:n Hyvinkään opintojärjestön jäseneksi, ei Riihimäen.

TSL:n Etelä-Hämeen piirihistoriikin mukaan rauhallisuutta ilmeisesti antoi sosialidemokraattien yleisesti vahva asema toiminnassa. Suuria ristiriitoja ei ollut näkynyt aiemminkaan.

Sivistystoiminta jatkui seuranneina vuosina entisellään: opintojärjestö järjesti joitakin kertoja erilaisia järjestötoiminnan kursseja, esimerkiksi rahastonhoitajille ja toimitsijoille, myös opintokerhoja ja kirjeopiskelijoita tuettiin. Opintojärjestö toteutti keväisin ohjelmallisen kevätjuhlan ja joinakin syksyinä myös erityisen valistusjuhlan. Kerran järjestettiin kauppalan kulttuurilautakunnan kanssa taidenäyttelykin. Työväen näyttämötaidetta tuettiin muun muassa siten, että opintojärjestö liittyi Kisapirtin Näyttämön kannatusjäseneksi. Myöhemmin mentiin mukaan myös Riihimäen Teatterin kannatusyhdistykseen. Teatteri-iltojakin järjestettiin paikalliselle järjestöväelle 1960-luvulle saakka yhteisin voimin.⁴⁹

Savonlinnan seudullakin sääntömuutos toteutui historiategoksen mukaan ilman ongelmia. Vuonna 1956 säännöt muutettiin ja TSL:n Savonlinnan-Säämingin opintojärjestö jatkoi siitä mihin aiempi sivistystyöjärjestö oli lopettanut. Sääntömuutoksen jälkeen jäsenjärjestöjä oli kuusi ja niiden yhteenlaskettu henkilöjäsenmäärä oli noin 8000.

⁴⁹ Työväen Sivistysliiton Riihimäen-Lopen s 6–11; Etelä-Hämeen piiri s 6–7.

Jatkuvuutta kuvasti sekin, että vuonna 1966 vietettiin opintojärjestön 20-vuotisjuhlaa; aika laskettiin sivistystyöjärjestön aloituksesta. Juhlavuoden kuluessa opintojärjestössä toimi kaikkiaan 20 opintokerhoa. Työväenyhdistyksellä oli erityinen päivän kysymysten kerho ja lisäksi sos.dem. naisyhdistyksellä oli kaksi opintokerhoa. Nuoriso-osastolla oli puolestaan Aviollisten kerho. Markku Virtanen mainitsee historiategoksessaan, että Schaumanin kuitulevytehtaan työläisten opintokerhoa pidettiin alkuvuosistaan lähtien erityisen suurena ja vilkkaasti toimivana kerhona.⁵⁰

Vuoksenlaaksossa sivistystyöjärjestö ryhtyi neljäkymmenluvun lopulla kehittämään retkeilystä uutta toimintamuotoa vähäisen opintokerhotoiminnan täydennykseksi. Siihen liittyi vastavuoroisia tutustumiskäyntejä yhdistysten kesken, osallistumista juhlatilaisuuksiin sekä opintokauden avaus- ja päätöstapahtumiin. Kesällä kuljettiin usein joukolla kuorma-auton lavalla, talvella linja-auton kyydillä. Esimerkiksi imatralaiset matkasivat Lappeenrantaan, Lauritsalaan, Simpeleelle, Varkauteen ja Lahteen. Pian retkiä muokattiin opintoretkeiksi. Kesällä 1951 tehtiin retki pääkaupunkiin, jossa käytiin Sosiaalimuseossa, Kansallismuseossa, Lähetysmuseossa, Yleisradiossa, Ateneumissa ja myös TSL:n toimistossa. Matkalla poikettiin myös Kiljavan opistolla. Retket lisäsivät tietoa ja myös yhteenkuuluvuutta. Ne tarjosivat myös tavan rentoutua arjen ja työn kiireistä.

Uusien sääntöjen käsittely muutti tunnelmia. Vilkaan keskustelun ja äänestyksen jälkeen (41–9) Imatralla hyväksyttiin liiton päättämät uudet säännöt maaliskuussa 1955. Nyt Vuoksenlaakson sivistystyöjärjestön nimeksi vaihtui Imatran opintojärjestö. Vähemmistön keskuudessa ratkaisu herätti närää, ja toiminnassakin oli seuranneina vuosina jonkin verran ristiriitoja ja myös hämminkiä. Opintokerhotoiminta pysyi vähäisenä, mutta muun muassa erilaisia koulutuskursseja järjestettiin.⁵¹

----tietolaatikko

VAIKEUKSIA KOTKAN SEUDULLA

Eräin paikoin sääntömuutosta ei saatu lainkaan toteutumaan tai se vei hyvin pitkän ajan, eikä myöskään toimintaa saatu sujumaan toivotulla tavalla. Seurauksena saattoi aikanaan olla erottaminen TSL:n yhteydestä.

Kotkan ja Kymin sivistystyöjärjestö vietti joulukuussa 1949 viisivuotisuuttaan juhlapöydällä ja ohjelmallisella juhlatilaisuudella sopuisissa tunnelmissa, vaikka pinnan alla jo väreili. Edellisen vuoden eduskuntavaalit tunnuksineen olivat nekin hyvässä muistissa. Laajentuviin ristiriitoihin työväenliikkeen suuntausten keskuudessa viittasi juhlapuheessaan pääsihteeri Arvi Hautamäkikin. Hän oli kuitenkin yleisesti toiveikas: ”Työväestön olisi järkipäisen opiskelun avulla kehitettävä

⁵⁰ Virtanen s 401–402.

⁵¹ Vuosikymmenet Vuoksen varrella s 49–51.

ajatusmaailmansa sellaiseksi, että vallitseva eripuraisuuden kuilu saataisiin tasaantumaan ja vähitellen luotua kokonaan umpeen.”⁵²

Tilanne vaikeutui muutamassa vuodessa. Sosialidemokraateilla oli enemmistö järjestön edustajistossa, mutta ei kuitenkaan ihan ”niin vahva enemmistö, että se olisi varmistanut häiriöttömän toiminnan kaikissa tilanteissa”, muotoillaan historiikissa. Sotavuosien jälkeen oli mukaan liittynyt runsaasti työväenpuolueiden paikallisia perusjärjestöjä, ja eri päätöksentekotilanteissa vaadittua kahden kolmasosan enemmistöä oli vaikea saavuttaa. Kun uusia paikallistoiminnan sääntöjä esiteltiin sivistystyöjärjestön toimikunnassa, harasivat SKDL:n paikallisten osastojen edustajat muutosta vastaan.

Keväällä 1956 tehtiin viimein edustajiston kokoukselle ehdotus uusien sääntöjen hyväksymisestä, tosin ilman toimikunnan suositusta. TSL:n edustajana oli paikalla opintoneuvoja Paavo Niemi, joka selosti uudistuksen tavoitteita. Kokouksen puheenjohtaja Muisto Ilomäki aisti tunnelman niin, ettei vienyt asiaa äänestykseen lainkaan, vaan ehdotti koeäänestystä ja varsinaisen ratkaisunteen lykkäämistä. Koeäänestys kertoi ratkaisun olleen oikean: hyväksyvä enemmistö 69–57 ei ollut riittävä. Uusi, ehdotettu Kotkan seudun opintojärjestön nimikään ei vähemmistölle kelvannut. Toimikunta kutsui jäsenjärjestöjen edustajat neuvottelukokoukseen 23.5.1956. Nyt paikalla oli myös TSL:n toimistos sihteeri Oiva Valavaara. Keskustelun jälkeen päästiin yhdessä asiassa yksimielisyyteen: tarvitaan jatkovuosikokous.

Uudessakaan kokouksessa ei päästy pitemmälle, sillä 50 äänen enemmistö ei ollut riittävä 41 äänen vastustaessa. Puheenjohtaja Ilomäki ilmoitti toimikunnan kokouksessa helmikuussa 1957 eroavansa tehtävästä yhä jatkuvan kiistan takia. Sosialidemokraattiset edustajat tulivat vielä edustajiston kokoukseen 10.3.1957, mutta ilmoittivat samalla järjestöjensä eroavan sivistystyöjärjestöstä.

Kotkan sos.dem. kunnallisjärjestö kutsui koolle uuden opintojärjestön perustavan kokouksen 14.3.1957. Kunnallisjärjestön edustaja Holger Salokangas avasi tilaisuuden, ja puheenjohtajaksi valittiin Muisto Ilomäki sekä sihteeriksi Jalmari Ripatti. Paikalla oli jälleen TSL:n edustajana Oiva Valavaara⁵³, joka muun muassa kertoi TSL:n katkaisevan jäsen-suhteen niihin sivistystyöjärjestöihin, joissa kommunistit estävät sääntömuutoksen määrävähemmistöllään.

Kokouksessa perustettiin TSL:n Kotkan-Karhulan opintojärjestö. Samalla nimettiin valmistava toimikunta, joka sai tehtäväkseen ensimmäisen edustajiston kokouksen koolle kutsumisen. Opintojärjestöön liittyivät heti Kotkan ja Karhulan sos.dem. kunnallisjärjestöt sekä molempien ammatilliset paikalliset järjestöt. Myöhemmin liittyivät vielä Kymin sos.dem. kunnallisjärjestö, Pyhtään sos.dem. kunnallisjärjestö sekä Pyhtään ammatillinen paikalliset järjestö. Pari vuotta myöhemmin tuli mukaan vielä paikallinen osuusliike.

⁵² Työläisopiskelija 1/1950, myös lainaus.

⁵³ Historiikissa painovirhe: Valavaaran sijasta Salovaara (s 8).

Vanhan sivistystyöjärjestön yhteys Sivistysliittoon katkesi sitten kokonaan, kun TSL:n edustajisto sanoi irti suhteen vuosikokouksessa 17.4.1957. Se jatkoi jollakin tavalla omaa toimintaansa, mutta jatkossa ilman TSL-yhteyksiä ja -tunnuksia. Samassa huhtikuun kokouksessa TSL hyväksyi uuden opintojärjestön perustaminen liiton paikalliseksi jäseneksi.

Uuden opintojärjestön edustajiston ensimmäinen kokous pidettiin tiistaina 14.5.1957. Sivistysliiton edustajana oli paikalla tällä kertaa opintoneuvoja Paavo Niemi. Toimikunnan puheenjohtajaksi valittiin paikallisesta sivistystyöstä jo hyvin tuttu henkilö, Muisto Ilomäki. Toimikunnan jäseneksi valittiin Viljo Laihonen, Alli Lahtinen ja Mikko Lempiäinen Kotkasta sekä Heikki Lohikoski, Aulis Palovaara ja Heikki Virtanen Karhulasta. Sihteeriksi ja rahastonhoitajaksi valittiin Jalmari Ripatti.

Toimintaan tartuttiin perinteisin, jo sivistystyötoimikunnasta tutuin muodoin, mutta samalla uusia yhteistyösuhteita hakien. Kumppaneiksi löydettiin pian Kotkan ja Karhulan (entisen Kymin) työväenopistot ja eräitä muitakin. Esimerkiksi tammikuussa 1958 järjestettiin juhla- ja esitelmätilaisuudet Kotkan ja Karhulan opettajayhdistysten kanssa. Juhlaesitelmänä molemmissa oli vt. pääjohtaja Alfred Salmelan kouluaiheinen esitys. Lisänä oli keskustelua koulunkäynnin ongelmista sekä oppilaiden musiikki- ja muita ohjelmanumeroita.

Opintojärjestön toiminta vakiintui nopeasti. Kuuden vuoden ”korpivaelluksen” jälkeen myös SKDL:n järjestöväki halusi palata takaisin yhteistyöhön. Vanha järjestö lopetettiin virallisesti, ja se luovutti vähäisen järjestöomaisuutensa Sivistysliitolle. Liitto puolestaan lahjoitti sen edelleen Kotkan-Karhulan opintojärjestölle. Työtä tehtiin jälleen yhteisin voimin vuoden 1963 keväältävesta alkaen.⁵⁴

Eteenpäin, ilman suuria nousuja

Taloudellisten vaikeuksien, sisäisten kiistojen ja yleisen poliittisen toiminnan paineissa TSL jatkoi perinteikästä, maanlaajuista toimintaansa toimihenkilöiden, opintoneuvojien ja paikallisten iltaneuvojien parhaan osaamisen varassa. Työ oli kokonaisuudessaan niin arvokasta ja merkityksellistä, että sitä ei sopinut hukata kiistelyjen takia. Useimmat toimintaa osoittaneet tilastolliset käyrät eivät 1950-luvulla kohonneet uusia korkeuksia kohti, vaan pikemminkin ne kertoivat vaatimattoman tasaisesta eteenpäin menosta. Jotkut luvut kertoivat kasvusta, jotkut laskusta.

Jussi Pikkusaari on koonnut ja tiivistänyt TSL:n vuotuisista toimintakertomuksista kirjaansa toimintatilastoja.⁵⁵ Liiton keskeisenä leipälajina olivat opintokerhot. Niiden lukumäärää pyrittiin

⁵⁴ Paikkakunnan kulttuuriviisari s 6–11, 15, lainaukset s 6, 9.

⁵⁵ Jakson tiedot pohjautuvat Jussi Pikkusaaren (2014 s 99–102) kokoamiin tilastoihin; ks. yksityiskohtaisemmin TSL:n toimintakertomukset 1950–59.

määrätietoisesti kasvattamaan, esimerkiksi valitsemalla erityisiä opintoasiamiehiä perusjärjestöihin, mutta toisin kävi. Kerhomäärä aleni viisikymmenluvun mittaan, ei kuitenkaan aivan romahtamalla. Opintokerho istui toimintamuotona edelleen tuohon vähittäisen kaupungistumisen aikakauteen ja omatoimiseen opiskeluun, sen aika ei ollut suinkaan mennyt. Vuoden 1957 toimintakertomuksessa kiinnitettiin erityistä huomiota siihen, että ensi kerran sitten 1940-luvun lopun ylitettiin tuona vuonna tuhannen opintokerhon raja. Tieto oli sikäläkin ilahduttava, kun kansanvaltainen, eli siis sosialidemokraattinen työväenliike oli tuolloin ”sangen rikkinäistä”. Tästä kerrotaan tuonnempana. Kaikki kerhot eivät kuitenkaan yltäneet valtionapuun, ja sitten kokonaismääräkin taas aleni uudelleen.⁵⁶

Kun vuonna 1949 valtionapua sai 696 TSL:n kerhoa, vastaava määrä oli vuonna 1959 selvästi vähemmän, 517. Merkillepantavaa oli, että samanaikaisesti sosialidemokraattisten järjestöjen kerhomäärä ylitti tuntuvasti kansandemokraattisten määrän. Mieleen tulee rinnastus 1920-luvulta: osa vasemmistososialistien yhdistyksistä ei silloin lainkaan ilmoittanut kerhojaan TSL:n toimistoon. Nytkin oli samaa henkeä. Viisikymmenluvun alussa ensin mainituilla oli 188 ja lopussa 208 TSL:n kerhoa. Kansandemokraateilla puolestaan oli alussa 204 ja lopussa 140 opintokerhoa. Erityisen paljon kasvoivat SAK:n ammattiosastojen ja toisaalla Sos.dem. naisliiton opintokerhojen määrät.

Perinteisesti TSL oli järjestänyt valtakunnallisia keskuskursseja, aluekursseja, paikalliskursseja ja myös opintopäiviä. Viisikymmenluvulla keskuskursseja järjestettiin kaikkiaan 99, vuosittain viidestä neljääntoista. Osallistujien määrä vaihteli ja oli pienimmillään 151 (1951) ja suurimmillaan 376 (1957), yhteensä 2506. Keskimäärin heitä oli siten 25 yhtä kurssia kohti. Silmiinpistävää oli kurssiajan lyheneminen 66 tunnista vuonna 1950 vuoden 1959 puoleen eli 33 tuntiin.

Aluekursseja TSL järjesti yksin tai yhdessä jonkin toisen kanssa 1950-luvun kuluessa yhteensä 39 kappaletta. Joinakin vuosina niitä ei ollut lainkaan mutta enimmillään kahdeksan. Osallistujia oli 873 eli keskimäärin 22 henkilöä aluekurssia kohden. Kurssien pituus vaihteli 20–40 tunnin välillä.

TSL järjesti paikalliskursseja samaten yksin tai yhdessä jonkin toisen tahon kanssa. Yhteensä niitä oli 1950-luvun kuluessa 313 kpl. Osallistujia oli yhteensä 5896; vähiten vuonna 1957 (146) ja eniten vuonna 1953 (1305). Keskimäärin kurssille osallistujia oli siten vajaat parikymmentä. Pituus vaihteli 11 tunnista vuosikymmenen alkupuolella runsaaseen 17 tuntiin vuonna 1959.

Tavallisimpia paikalliskursseja olivat viikonlopun mittaiset kunnallistiedon, järjestöopin, ohjelmaohjaajien ja opinto-ohjaajien kurssit. Niitä oli esimerkiksi vuonna 1957 yhteensä 57 kpl. Yksittäisenä havainnollisena esimerkkinä voi mainita syyskuun 8.–9. päivänä 1956 Ylöjärvellä Voionmaan Opistolla järjestetyn viikonloppukurssin. Sen järjesti keväällä muodostettu TSL:n Tampereen opintojärjestö syyskauden toimintansa avauksena 28 henkilön joukolla. Lauantaina piti

---

⁵⁶ TSL vuonna 1957 s 2.

pääjohtaja R. H. Oittinen esitelmän ”Työväenliikkeen ykseys” ja sunnuntaina Oiva Valavaara selosti TSL:n rakennetta, tarkoitusta ja tehtäviä. Lisäksi keskusteltiin työväenliikkeen aatteellisuudesta ja Paavo Lehtisen alustamana kunnallisen itsehallinnon pääpiirteistä.

Tamperelaisten kurssi lomittui tarkoituksella Voionmaan Opistolla 7.–9. päivänä syyskuuta järjestetyn paikallistoimitsijoiden työkokouksen kanssa. Lauantain takkailtilaisuus oli yhteinen, samoin ryhmätöiden käsittely sunnuntaina. Työkokoukseen osallistui 21 edustajaa 16 paikkakunnan paikallisjärjestöistä. Yhtään alustusta ei ollut tarjolla. Korokekeskustelussa kertoivat kokemuksistaan Alli Lahtinen Kotkasta, Timo Helelä Turusta, Ensi Heinonen Hausjärveltä ja Paavo Niemi liitosta. Oiva Valavaara kuvasi lyhyesti liiton ja paikallisjärjestöjen ajankohtaista suhdetta. Takkaillassa herätti huomattavan monipuolisen keskustelun aihe ”Vieroitammeko lapsemme työväenliikkeestä”, alustajina kansanedustaja Tyyne Paasivuori ja opettaja Uno Nokelainen.⁵⁷

Opintopäiviä järjestettiin puolestaan viisikymmenluvun mittaan yhteensä 308, vähimmillään seitsemän (1950) ja enimmillään 51 (1958). Niiden keskimääräinen pituus vaihteli neljästä kuuteen tuntiin. Niiden pääasialliset aiheet olivat opintokerhotoiminta, kunnallistieto ja järjestöasiat. Opinto-ohjaajille oli julkaistu opasteos vuosina 1921, 1931, 1937, 1942 ja 1945. Pitkähkön tauon jälkeen TSL julkaisi vuonna 1958 yhteiskuntatieteiden maisterin Lahja Kivisen laatiman uuden oppaan peräti 3500 kpl painoksena.⁵⁸

Kaiken kaikkiaan numerot osoittivat mittavaa toimintaa maanlaajuisesti, hieman alenevasta suuntauksesta huolimatta. Vuosikymmenen kuluessa, 1950-luvulla, kursseja oli yhteensä 759 kpl. Vuotuinen määrä vaihteli välillä 38–119. Kokonaisosallistujamäärä oli 16 806 henkilöä.

Valtionapua TSL sai erityisiin kansantajuisiin tieteellisiin luentoihin erilaisilla kursseilla. Näiden luentojen määrä aleni verraten tasaisesti vuosikymmenen kuluessa. Vuonna 1950 luentoja oli 336 ja vuosikymmenen lopulla 218. Kuulijoiden määrä aleni myös, mutta hieman epätasaisemmin. Vuosikymmenen alussa heitä oli 11 724 ja lopulla 7724. Keskimäärin yhtä luentoa kohti oli 35 kuulijaa. Suurimpana luentojen aihepiirinä olivat poliittis-yhteiskunnalliset teemat, vuosikymmenen alkupuolella tuntuvasti yli puolessa tilaisuuksista ja loppupuolellakin yli 40 prosentin osuudella.

Pikkusaaren mukaan TSL:n kirjeopistossa kehitettiin viisikymmenluvun alussa uudenlaista otetta toimintaan: yksityiskohtaisten tietojen pänttäämisen sijaan haluttiin siirtyä aiheen syvällisempään tutkimukseen. Kaksi hyvää uusien kirjekurssien esimerkkiä olivat Kaisa Salosen ”Jokamiehen kielitaito” ja V. O. Veilahden ”Sosialismin aatehistoria ja teoria”. Yksinopiskelijoille suosituimpina olivat Ammattiyhdistysopistoon ja Työväen Akatemiaan valmistavat kirjekurssit, joskin niiden osuus aleni yli puolesta noin 36 prosenttiin vuosikymmenen lopulla. Vastaavasti

⁵⁷ Työläisopiskelija 7/1956.

⁵⁸ Lahja Kivinen (1922–2017) valittiin 32-vuotiaana opintosihteerin tehtävään heinäkuussa 1954. Hän oli käynyt Työväen Akatemian vuosikurssin 1946–47 ja opiskeli sitten Yhteiskunnallisessa korkeakoulussa sosionomiksi ja sen jälkeen yhteiskuntatieteiden kandidaatiksi (Työläisopiskelija 6/1954).

kirjeopintokerhojen suosituin aihepiiri oli kunnallistieto. Kirjekerhoilla oli kiinnostusta myös aatteiden pohdintaan. Sosialidemokraattisten ja kansandemokraattisten järjestöjen kirjekerhojen omia aatteellisia kysymyksiä tutkineiden kerhojen määrä aleni viisikymmenluvun kuluessa. Vuonna 1953 niitä oli 142, mutta vuonna 1959 enää 39 kerhoa.

Viisikymmenluvun kuluessa TSL julkaisi kaikkiaan 111 erilaista kirjekurssia ja 35 eri aiheiden opintosuunnitelmaa. Aihepiirien kirjo oli laaja kuten aiemminkin: esimerkkeinä työväenliike, sosialismi, järjestöosaaminen, ammattiyhdistystoiminta, kansantalous, osuustoiminta, valtiollinen ja kunnallinen politiikka, maanviljelys ja puutarhanhoito, puhetaito, kirjoittaminen, kasvatusta, terveys, merimiestaidot, harrastukset, teatteri, koti, kasvatusta ja psykologia. Ajan kuluessa esiin nousi vahvemman osuudella muitakin aihepiirejä: kuvataiteet, vieraat kielet, atomioppiikin sekä hyvinvointivaltion ja työväenliikkeen suhde.

Ruotsinkielinen toiminta TSL:n parissa keskittyi ymmärrettävästi vain muutamille alueille maassa. Ruotsinkielisiä opintokerhoja oli 38 vuonna 1950 ja 29 vuonna 1959. Muina vuosina määrä vaihteli välillä 21–26. Suosituimpia opiskeluaineita olivat kansantalous, psykologia, järjestötoiminta, kunnallistieto, yhteiskuntatieto, kielet ja vuosikymmenen loppupuolella lisäksi kaunokirjallisuus.

Ruotsinkielinen sihteeristö (ABF:s svenska sekretariat) järjesti useimpina viisikymmenluvun vuosina vähintään yhden keskuskurssin, enintään kolme. Ne olivat yleensä viikon mittaisia ja niille osallistui joskus myös pohjoismaisia tovereita. Aluekursseja järjestettiin vain yksi vuonna 1955. Yhden päivän mittaisia paikalliskursseja oli vuosittain vaihtelevasti, laajimmillaan 17 vuonna 1955. Opintopäivät olivat muutaman tunnin mittaisia opiskelu- ja koulutustapahtumia. Niitä oli vuosina 1956–58 kolme, seitsemän ja yhdeksän kappaletta. Aiheet vaihtelivat, mutta kunnallistieto oli tavallisin aihe. Opintosihteerin Lars Lindeman kiersi ahkerasti ruotsinkielisillä alueilla opintokerhoja perustamassa.⁵⁹

ABF:n sihteeristön sihteerin Anna Bondestam arvioi keväällä 1955, että viiden vuoden toimintansa jälkeen oli ”TSL:n ruotsinkielinen sihteeristö astunut lapsenkengistään” ja nyt saattoi katsoa luottavaisesti tulevaisuuteen. Ruotsinkielisellä maaseudulla vaikeuksia toiminnalle oli aiemmin aiheuttanut ruotsinkielinen yläluokka. Sen kansansivistystyöstä oli muodostunut ”ruotsalaiskansallista ja kotiseuturomanttista ja mitä suurimmassa määrin yhteiskuntaa säilyttävää” sosiaalisen näkökentän puuttuessa täydelleen”. Kuitenkin viime aikoina oli alkanut tapahtua muutosta. Ruotsalainen kansanpuolue oli menettänyt otettaan, kun työväenliikkeen läpimurto oli muuttanut asetelmaa.

Ruotsinkielisen sihteeristön alkuvaiheet eivät olleet menneet helposti, mutta työ oli sittenkin sujunut ”paremmin kuin uskalsimme toivoakaan”. Bondestamin arvio oli, että sihteeristöä pidettiin jo yleisesti ”maamme parhaimpana ruotsinkielisenä sivistysjärjestönä”. Siitä todistivat ne monet

---

⁵⁹ Pikkusaari 2014 s 148.

opintokerhotkin, jotka tulivat kokonaan työväenliikkeen ulkopuolelta.⁶⁰

Liiton lehden, *Työläisopiskelijan* merkitys tiedonvälittäjänä oli huomattava. Sen sivuilta sai tietojen lisäksi vahvistusta ja henkistä tukea omille sivistysponnistuksilleen ja lisäksi myös ideoita omassa opintokerhossa sovellettavaksi.

Yhden oivallisen, pienimuotoisen toimintaidean tarjosi syksyllä 1956 lukijoille esimerkiksi Kemin sos.dem. naisyhdistyksen opintokerho. Kerhon toimintaan osallistui säännöllisesti 22 henkilöä, ja edellisenä talvikautenakin kokoontumisia oli ollut 15. Kerholla oli oma pieni 44 niteen kirjasto. Retkiä tehtiin yhdessä. Syksyllä odoteltiin yleisen psykologian opintojen jatkuessa jo pikkujoulua. Kevätkauden 1956 kohokohtia oli ollut kirjallisuudelta Kemin kirjastossa. Mukaan oli kutsuttu Veitsiluodon, Ajoksen, Järpin, Karihaaran, Pajusaaren ja Lautiosaaren opintokerhot. Alustajana toimi työväenopiston johtaja, pastori Saul Nieminen. Hänen alustuksensa perheenemäntien hermostumisen ystävistä sai aikaan vilkkaan keskustelun.

Kemiläisten kerhokokousten erikoisena käytäntönä oli, että puheenjohtajan ja sihteerin tehtävissä oltiin vuorotellen, vaikka kerhon ohjaajana ja varsinaisena puheenjohtajana toimikin joku toinen; esimerkiksi vuonna 1956 Olga Halonen. Ja jokainen kerhoillan puheenjohtaja esitti vuorollaan ”oman tunnuslauseen”. Tätä puheenvuoroa oli opittu odottamaan ja aina siitä myös seurasi vireä keskustelu.⁶¹

Stalinin varjo

Sivistysliitto ehkä natisi joissakin liitoskohdissaan, mutta toimi jatkuvasti työväestölle moninaisia sivistys- ja koulutusmahdollisuuksia tarjoten. Muulla suomalaisella työväenliikkeellä oli enemmän vaikeuksia. Ongelmatonta ei yhteiskunnallinen elämä ollut neljäkymmenluvun suuren nousun kokeneilla kommunisteillakaan. Vaikeudet, keskinäiset ristiriidat ja pyrkimykset heijastuivat jonkin verran Sivistysliitonkin sisälle, aina Stalinin pitkästä varjosta alkaen; se takertui erityisesti vasemmistolaisiin liiton toimikunnassa, edustajistossa ja paikallisissa opintojärjestöissä.

Yksi aikakausi painui mailleen kommunistisessa maailmanliikkeessä, kun itsevaltainen puoluejohtaja J. V. Stalin kuoli maaliskuun alussa 1953. Hänen ja Neuvostoliiton kommunistisen puolueen määrätietoisella, ellei suorastaan ankaralla otteella oli itäisestä Euroopasta rakentunut muodollisesti yhtenäinen, yhden puolueen johtama kansandemokraattinen kokonaisuus. Samaa yhteiskuntamallia tavoitteli vähintäänkin kannanotoissaan suomalainen kommunistinen liikekin, ainakin sen kovin ydin. SKP:n joukoissa ummistettiin tarkoituksella silmät monella tavalla ongelmallisesta neuvostotodellisuudesta, vaikka siitä paljon tiedettiin omien yhteyksien ja henkilökohtaisten kokemusten ja matkojenkin kautta. Usko aatteeseen oli vankkumattoman luja.

⁶⁰ Anna Bondestam: Ruotsinkielisen työväestömme sivistyspyrinnöistä. *Työläisopiskelija* 3/1955, myös lainaukset.

⁶¹ Emmi Laakso: Puheenjohtajan tunnuslause. *Työläisopiskelija* 6/1956.

Tarkoituksella katsottiin ongelmakohtien ohitse. Sen lisäksi, että kommunistisella puolueella oli koko laaja neuvostomaa lujassa otteessaan, Stalinin ympärille rakentui ja rakennettiin tarkoituksella suoranainen palvova henkilökultti.

Suomalainen valtiovalta muisti edesmennyttä sangen kohteliaain, diplomatiankin edellyttämin sanakääntein, eikä ylisanoilta voitu tuossa tilanteessa välttyä.⁶² Kommunistisessa puolueessa tai koko kansandemokraattisessa liikkeessä ei sen sijaan ollut mitään pidäkkeitä luonnehtia Stalinia suureksi kansojen johtajaksi, työtätekevien opettajaksi, merkittäväksi sosialismin teoreetikoksi, tiedemieheksi ja Suomen kansan ystäväksi.⁶³

Stalinin poismeno raapaisi kuitenkin pieniä aukkoja yhtenäiseltä näyttäneeseen julkisivuun; yhtenä esimerkkinä olivat poliittisia vapauksia vaatineet mellakat Puolassa heti vuonna 1953. SKP:n poliittisiin linjanvetoihin tai asenteisiin ei vähään aikaan heijastunut mitään muutoksia. Epävarman murroksen hetkellä ei puolueohjelman aikaansaaminenkaan edennyt. Voi sanoa niinkin, ettei haluttu yhtenäisen ulkokuoren vähääkään murenevan, vaikka sisäisistä paineista hyvin tiedettiin. Puolue halusi näyttää entiseltä, kannattajilleen tutulta ja vakaalta. Puoluejohtokin jatkui entisellään, Aimo Aaltonen puheenjohtajana ja Ville Pessi pääsihteerinä pitkälle 1960-luvulle. Vastustajat tekivät luonnollisesti omia johtopäätöksiään.

Heikki Mikko Viitalan kertoman mukaan puolue oli pyrkinyt 1940-luvun puolivälissä selvittämään edellisen vuosikymmenen vainoissa vangittujen ja surmattujen aatetoverien kohtaloita, mutta silloin vielä mitä ilmeisimmin tuloksetta. Puolue hyödynsi muuttuneen tilanteen vuonna 1955 uudistaen isolle veljespuolueelleen NKP:lle tiedustelunsa ja esittäen samalla toivomuksen syyttömästi tuomittujen ja teloitettujen suomalaiskommunistien maineen palauttamisesta. Huomion arvoista oli, että Neuvostoliitossa myönnyttiin tähän. Tieto voitiin kertoa julkisuuteen SKP:n keskuskomitean kokouksessa 8.–9.10.1955. Samalla kerrottiin sekin, että myös muiden samoihin aikoihin syyttömänä tuomittujen suomalaisten osalta suoritettaisiin uudelleentutkiminen. Tällainen oli kiintoisaa kuultavaa myös puolueen ja aatteen vastustajille. Se oli vahvistus sille, mitä oli jo kauan osattu aavistaa.

Oikeus voitti, joskin auttamattoman myöhään. Teloitettut eivät olleetkaan syyllisiä niihin rikoksiin, joista heitä oli näytösoikeudenkäynneissä syytetty: kansallismielisyydestä, puolueen vastaisesta toiminnasta, vakoilusta ja kaikesta muusta. Omaisia tai aatetovereita ei enää paljoa lohduttanut se, että lukuisa joukko vangittuja ja teloitettuja rehabilitoitiin, sai maineensa takaisin. Näihin kuuluivat muun muassa Hannes Mäkinen, Kustaa Rovio ja Edvard Gylling.⁶⁴

⁶² Uola 2003 s 398–401; ks. esim. pääministeri Urho Kekkosen innosta päästä tapaamaan pian NL:n uusia johtajia Varjo Suomen yllä s 369 (Rentola), s 422–423 (suurlähettiläs V. Zenihovin muistio 7.3.1953).

⁶³ Haikara (s 111–113) on koonnut joukon hyvin havainnollisia esimerkkejä.

⁶⁴ Viitala 1988 s 87–88; ks. laajemmin Antero Uitto, Ossi Kamppinen: Stalinin lavastukset.

Näytösoikeudenkäynnit 1936–1938. Helsinki: Docendo 2020. – Esim. Ivar Lassyn vanha äiti pyysi vielä 1945 kirjailija Hella Wuolijolta apua poikansa tuntemattoman kohtalon selvittämiseksi, kun kirjailija oli lähdössä

Tapahtunut oli sikälkin merkittävä, että Neuvostoliitossa ryhdyttiin vasta seuraavana vuonna 1956 kommunistisen puolueen XX edustajakokouksessa tekemään verraten avoimesti tiliä Stalinin henkilöpalvonnasta ja sen laajoista seurauksista. Valtataistelun voittaneen NKP:n pääsihteerin Nikita Hruštšovin paljastavassa puheessa tuotiin esille ja tuomittiin Staliniin liittynyt henkilökultti.⁶⁵

Heijastukset olivat maailmanlaajuisia. Puolueen päälinja ei kuitenkaan juuri hievahtanut henkilövaihdosten jälkeenkään. Vainojen uhrejakaan ei sen tarkemmin ryhdytty tutkimaan tai teloitus- ja hautapaikkoja etsimään, ei vielä vuosikymmeniin. Siihen joutui myös SKP tyytymään. Huomattavasti silotellen, kaukaa kaartaan ja mitä ilmeisimmin tiedossaan olleita tosiasioita säästäväisesti käyttäen kuvasi pääsihteerin Ville Pessikin SKP:n vuoden 1957 edustajakokouksessa veljespuolueen edellisvuoden paljastuksia. Hänen mukaansa oli käynyt ilmi, että suuren naapurimaan puolueessa oli ollut ”eräitä virheitä, jotka olivat päässeet hidastamaan sosialistista kehitystä”.⁶⁶ Erkki Salomaa kirjoitti muutamaa vuotta myöhemmin selväsanaisesti, että kaikkien Stalinin johdolla tapahtuneiden oikeudenloukkausten paljastuminen oli puolueen jäsenille, kannattajille ja ystäville ”suorastaan järkyttävä yllätys”.⁶⁷

Stalinin ajan vainoissa henkensä menettäneiden jäljet eivät kuitenkaan jääneet aivan kokonaan kadoksiin, sillä 1990-luvun lopulla virisi Venäjällä muuttuneissa oloissa hyvin laajaa, harrastajapohjaista työtä uhrien henkilöllisyyden selvittämiseksi ja myös muiston vaalimiseksi. Monien syyttömyys oli todettu jo 1950-luvulta alkaen ja maine palautettu.⁶⁸

Osin Korean sodan päättymisen jälkitunnelmiin sekä Stalinin poismenoon ja Neuvostoliitossa tapahtuneisiin muutoksiin liittyen koettiin viisikymmenluvun puolivälissä kansainvälisissä suhteissa ns. suojaasaan aikaa. Suurvaltaneuvottelut Genevessä sujuivat suotuisasti. Aikaan liittyi Väinö Voionmaan hartaan toiveen toteutuminen: Suomen hyväksyminen YK:n ja myös Pohjoismaisen neuvoston jäseneksi loppusyksyllä 1955.

Työväen Sivistysliitto oli niitä tahoja, jotka sitten patistelivat Suomea mukaan Unescoon eli YK:n

kulttuuriryhmän matkalle Neuvostoliittoon (Kontio em. artikkeli s 21).

⁶⁵ Ks. esim. Haikara s 129–130; Vihavainen, Ketola s 238–239.

⁶⁶ Suomen Kommunistisen Puolueen XI edustajakokous. Helsinki 29.5.-2.6.1957. Helsinki: SKP 1957, s 21, myös lainaus. – Vapaan Sanan haastattelussa (28.6.1956, lehtileike kirjoittajan kokoelmassa) Pessi kuvaili perin erikoisella tavalla, että suurista ansioistaan huolimatta Stalinilla oli ollut ”joukko henkilökohtaisia heikkouksia”, ja niitä ”hyväkseen käyttäen Neuvostoliiton valtiokoneistoon tunkeutuneet luokkaviholliset ovat mm. aiheuttaneet tuhansien syyttömien ihmisten vangitsemisen ja tuhoutumisen”.

⁶⁷ Salomaa 1964 s 232.

⁶⁸ Monet matkailijat, kirjoittajakin, ovat nähneet esim. Karhumäen suunnalla Äänisen takana Sandarmohissa muistokiven ja kappelin, jossa on tuhansien nimien pitkä stalinismin uhrien luettelo. Yksi muistomerkki löytyy etelämpänä ns. suomalaisalueella Puutoisissakin. Tämän tutkimuksen ajallisen teeman ulkopuolelle jää käytännössä sen kuvaaminen, miten 2000-luvun edetessä Venäjällä alettiin määrätietoisesti sulkea ovia

kasvatus-, tiede- ja kulttuurijärjestöön. Ja Sakari Kiurun mukaan juuri liiton varapuheenjohtaja R. H. Oittinen sai presidentti Paasikiveen vaikuttaen Suomen liittymään 1950-luvun puolivälissä Unescon jäseneksi. Oittinen toimi pitkään Suomen Unesco-toimikunnan puheenjohtajana.⁶⁹

Suojasäähän liittyen Neuvostoliitto palautti lisäksi hyvän tahdon eleenä Porkkalan vuokra-alueen ennenaikaisesti takaisin kevättalvella 1956. Kansainvälisiä suhteita oli kuitenkin uudelleen omiaan kiristämään loka-marraskuussa 1956 tapahtunut ja neuvostopanssarivaunuin kukistettu kansannousu Unkarissa.

Toinen kiristymistä aiheuttanut tapahtuma oli Suezin kriisi, sekin loka-marraskuussa 1956. Se käynnistyi Egyptin aikoessa kansallistaa kuulu kanava vastavetona sille, että länsimaat eivät halunneet osallistua Assuanin padon rakentamiseen. Ison Britannian sekä Ranskan joukot hyökkäsivät alueelle Israelin tukemana. Ensimmäiset suomalaiset YK:n tehtävissä toimineet sinibaretit, rauhanturvaajat osallistuivat seuraavana vuonna aselevon turvaamiseen. Osa heistä oli sodanaikaisia rintamamiehiä.⁷⁰

Kansainväliset keskustelunaiheet puhuttivat varmasti osallistujia kautta maan TSL:n alaisissa opintokerhoissa. Myös Työväen Akatemian toveripäivillä pääsiäisenä 1956 paneuduttiin varsinkin jälkimmäisen päivän kuluessa laajasti ajankohdan näkyymiin, vaikka ihan kaikesta ei välttämättä liiton lehdessä kerrottu.

Päivät avasi toverikunnan puheenjohtaja Janne Hakulinen, ja avauspäivänä käsiteltiin muun muassa tavanomaiset vuosikokouksen asiat kertomuksineen ja valintoineen. Toisen päivän esitelmäsarjan aloitti professori Yrjö Ruutu kuvailemalla Yhdistyneitä Kansakuntia ”maailman turvallisuuden takaajana”. Ministeri Ville Niskanen puhui Suomen turvallisuudesta. Maisteri Veikko O. Veilahti esitelmöi ”nykyaikaisen hyvinvointivaltion henkisistä ja taloudellisista edellytyksistä”. Näitä seurasi vilkas keskustelu. Lopuksi toveri-illanvietossa piti juhlapuheen TSL:n puheenjohtaja Yrjö Kallinen, ja aivan lopuksi Akatemian johtaja Väinö Liukkonen kiitti kaikkia ”asiallisesta ja arvokkaasta osallistumisesta aikamme suurten pulmien pohdintaan”.⁷¹

----tietolaatikko

KULTTUURITOIMINNAN JALANSIJA KASVAA

Kaunokirjallisuudella oli jatkuvasti vankka sijansa TSL:n opintoaineistojen tuotannossa.

menneiden vaikeiden aikojen selvittämiseltä.

⁶⁹ R. H. Oittisen perintö s 20–21, Sakari Kiuru.

⁷⁰ Ks. Suomen historian pikkujättiläinen s 838–840 (Haataja); 1900-luvun Atlas s 106, 124–125; Puolustusvoimat 100 s 445–450 (Kalle Liesinen); Suomalaista rauhanturvaamista ja kriisihallintaa 1956–2018. Päätoim. Heikki Holma. Tampere 2018, s 12, 41–42, 67–68.

⁷¹ Työläisopiskelija 3–4/1956.

Viisikymmenluvun kuluessa laadittiin hyvin monista uusista kotimaisista romaaneista opintosuunnitelmat. Sellaisia tehtiin myös useista vanhemmista koti- ja ulkomaisista merkkiteoksista. Esimerkkeinä voi mainita Raoul Palmgrenin vuonna 1953 laatiman ”Miten luemme kaunokirjallisuutta” ja pari vuotta myöhemmin valmistuneen suunnitelman ”Suuri maailmankirjallisuus”. Muistettakoon, että Palmgren oli sittemmin Kemin ja Oulun vuosinaan 1958–66, loppuvaiheissa jo filosofian tohtorina Metsämiesten siirtokirjaston johtokunnan jäsen.⁷²

Aikataulu näkyy usein olleen sellainen, että opintosuunnitelma valmistui noin vuoden kuluttua kirjan julkaisemisesta. Esimerkiksi Veikko Huovisen *Havukka-ahon ajattelija* tuli painosta kirjakauppoihin vuonna 1952, ja opintosuunnitelma oli tarjolla seuraavana vuonna. Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* kohdalla (1954) kävi samoin. Esimerkiksi Eeva Joenpellon vuonna 1955 valmistunut teos *Neito kulkee vetten päällä* sai opintosuunnitelman kahta vuotta myöhemmin.

Kirjallisuuden opintokerholaiset pysyivät toden teolla ajassa mukana, kiitos TSL:n aineistotuotannon. Uutuusteoksia sijoitettiin aikanaan myös kirjalaatikkoihin kauppalaivoille merenkulkijoita varten ja metsämiesten siirtokirjastoon kämpillä luettavaksi. Kun tukkikämpillä oli vuonna 1955 yhteensä 120 kirjalaatikkaa (niteitä 4030), oli määrä vuonna 1959 jo 150 (niteitä 6325). Siirtokirjaston laatikoita oli viisikymmenluvun puolivälissä myös suurilla Petäjäskosken ja Pirttikosken voimalaitostyömailla.

Monen TSL:n kirjallisuuserholaisen käsiin osui varmasti myös vuonna 1957 julkaistu työväenrunouden antologia *Käy eespäin*, joka sisälsi runoja seitsemältä vuosikymmeneltä. Toimituskunnan puheenjohtajan Vihtori Laurilan mukaan nämä runot näyttivät ”tietä kohti onnellisempaa yhteiskuntaa, sellaisena kuin tämä itsekullekin on mielessä kajastanut”. Kaksi vuosikymmentä myöhemmin julkaistiin samalla nimellä osittain uudistettu ja uudemmilla runoilla täydennetty vastaavanlainen antologia.⁷³

Kirjallisuus ja kuvataiteet edustivat TSL:n toiminnassa 1950-luvulla voimakkaimmin kulttuurin ilmentymiä. Muuta oli tulollaan vasta hiljakseen ja isompaa jalansijaa ottaen. Esimerkiksi näyttelijä Veikko Sinisalon ensimmäinen lausuntailta sai vuosikymmenen puolivälissä liiton parissa suopean vastaanoton. Mies tuli kaikelle kansalle tutuksi viimeistään Edvin Laineen ohjaamasta elokuvasta *Tuntematon sotilas* (1955).⁷⁴

Työväen kuvataidetoimikunta ja sen kannattajajäsenkunta tekivät omalla sarallaan tärkeitä pohjustustyötä kuvataidekurssein, näyttelyin, luentotilaisuuksin. Kuvataidetta pyrittiin tekemään

⁷² TSL vuonna 1958 s 9; TSL vuonna 1966 s 28; Palmgren 1982 s 9–13 (kustantajan alkusanat).

⁷³ *Käy eespäin*. Suomalaista työväenrunoutta. Uusi laitos. Toim. Kalevi Kalemaa. 2.p. Helsinki: Tammi 1978, lainaus johdannosta s 7; tässäkin kirjassa on myös kirjoittajien lyhyet elämäkertatiedot s 328–340.

⁷⁴ Jatkosotaa rivimiehen näkökulmasta tarkastelevan Linnan (1920–92) *Tuntemattomasta* ks. esim. *Tasavallan vuodet* s 202–203 (Vesa Karonen); esim. elokuvista *Tuntematon sotilas* ja *Punainen viiva* myös von Bagh s 224–227, 252.

vuosi vuodelta laajentuen tutummaksi Sivistysliiton järjestöjen parissa.

Kuvataidetoimikunta oli aloittanut vuonna 1948. Uusi, vielä hieman varovainen avaus kulttuuritoiminnan suuntaan tehtiin TSL:n edustajiston vuosikokouksessa tiistaina 29.3.1955, kun Suomen Työväen Musiikkiliiton sihteeri Olavi Söderlund piti esitelmän oman liittonsa, Työväen Näyttämöiden Liiton ja TSL:n yhteistyön mahdollisuuksista. Kokouksessa päätettiin muodostaa näille kolmelle käytännön yhteistyötä hahmottelemaan yhteistyötoimikunta, johon kukin nimeäisi kaksi henkilöä. Työväen kulttuurijärjestöjen neuvottelukunnan puheenjohtajaksi valittiin sitten pääsihteeri Arvi Hautamäki, varapuheenjohtajaksi STM:n puheenjohtaja Oiva Hildén ja sihteeriksi TNL:n sihteeri Paavo Salomaa. Toisena TSL:n edustajana oli opintosihteeri Sakari Kiuru, myöhemmin Anni Vallanti. Jatkossa neuvottelukunta kokoontui vuosittain pari kertaa. Yhteistoimintaa vielä tehostettiin 1960-luvun alkuvuosina.

TSL:n toimintakertomusten mukaan liitossa kiinnitettiin 1950-luvun loppupuolella yhä voimallisemmin huomiota kulttuurikysymyksiin. Aivan erityisesti korostui lisäksi ajankohtaisemmaksi tullut koulu-uudistus.

Jussi Pikkusaari nimeää kirjassaan opintoneuvoja Anni Vallannin tavallaan liiton ensimmäiseksi kulttuurisihteeriksi, sillä hänen erityisiä tehtäviään koulutustoiminnassa olivat juhlatoiminta ja esitystaito. Näitä aiheita – ja toki samalla muutamia muitakin – hän opasti innostuneesti matkoillaan maan eri kolkilla kohentaen ja monipuolistaen samalla työväenliikkeen järjestöjen juhlakulttuuria. Hän korosti esimerkiksi kirjoituksessaan *Työläisopiskelijan* numerossa 6/1956 juhlien sisällön työväenhenkisyttä ja korkeatasoisuutta sekä muun muassa myös hyviä käytöstapoja. Lisäksi hänellä oli tärkeä, ajaton neuvo: ”Juhlasta on tehtävä arjen vastakohta.” Anni Vallanti kokosi pääosan oppimastaan ja opettamastaan vuonna 1960 juhlatoiminnan oppaaksi, kirjan kansien väliin. *Pois arkimielet askareet* tarjosi sen jälkeen järjestöväelle käyttökelpoista aineistoa jokaiselle työväentalolle ja miksei myös ihan perhepiiriin.

Edellä on jo kerrottu 1940-luvun lopulla alkaneesta työväen elokuvatoiminnasta, jossa myös TSL oli mukana. Elokuussa 1954 perustettiin Helsingissä sos. dem. keskusteluseuran aloitteesta Työväen elokuvakerho. Perustamistilaisuudessa toimittaja Eugen Terttula kertoi filmikerhoista maailmalla ja Jukka Holopainen kerhotoiminnan soveltamisesta suomalaisiin oloihin. Syyskuussa esitettiin jäsenille ensimmäisenä elokuvana Sergei Eisensteinin maineikas *Panssarilaiva Potemkin* (1925).⁷⁵

Sivistysliitto järjesti samana vuonna 1954 ensimmäisen kerran elokuva-aiheisen kurssin ”Elokuva kasvatustekijänä”. Kurssin toteuttivat toimittaja Eugen Terttula ja opinto-ohjaaja Anni Vallanti. Kurssia luonnehdittiin sittemmin liiton ensimmäiseksi elokuvapäiviksi. Seuraavat vastaavat päivät järjestettiin vuosina 1955 ja 1957. Ne pohjustivat jatkoa, jota sitten liiton edustajisto päätti ryhtyä edistämään.

---

⁷⁵ Työläisopiskelija 6/1954.

Lokakuun 8. päivänä 1958 TSL:n toimikunta päätti edustajiston päätöksen mukaisesti asettaa Työväen elokuvatoimikunnan. Siihen valittiin toimittajat Eugen Terttula, Inkeri Lius, Bengt Pihlström ja Åke Lahtinen, sosionomi Tyyne Paasivuori, elokuvaohjaaja Erik Blomberg, tarkastaja Paavo Kivi ja TSL:n pääsihteeri Arvi Hautamäki. Puheenjohtajaksi nimettiin Terttula, varapuheenjohtajaksi Paasivuori ja sihteerinä toimi liiton opintosihteeri Lahja Kivinen.

Seuraavana vuonna toiminta pääsi varsinaisesti alkuun. Heinäkuussa 1959 pidettiin KK:n osuuskauppakoulussa Helsingin Roihuvuoressa kurssi ”Tutustumme elokuvaan”, ohjaajina toimittaja Inkeri Lius ja opintosihteeri Lahja Kivinen. Kurssilla paneuduttiin erityisesti Matti Kassilan ohjaamaan elokuvaan *Punainen viiva* (1959), joka pohjautui Ilmari Kiannon saman nimiseen romaaniin (1909). Muitakin elokuvia katsottiin.

Toimikunta kannusti opintojärjestöjä toteuttamaan jatkossa elokuva- ja luentotilaisuuksia. Sen jäsenet ilmoittivat olevansa käytettävissä alustajina. Lappeenrannassa työväen sivistystyöjärjestö järjestikin ensimmäisenä tällaisen tilaisuuden. Toimikunnan puheenjohtaja Eugen Terttula oli paikalla luennoimassa.⁷⁶

TSL:n suhde SDP:n puoluehajaannukseen

Monet tekijät aiheuttivat sen, että viisikymmenluvun alkuvuosista alkaen sosialidemokraattisen liikkeen sisällä alkoi ilmetä yhä voimakkaammin eritahtisuutta ja ristiriitoja. Sellaista heijastui luonnollisesti Sivistysliittoonkin, mutta sen johto ja toimisto pysyivät yhtenäisenä. Työntekijöiden parissa saivat kyllä vuosien kuluessa hieman jalansijaa oppositionkin ajatukset.

Hyvin yksinkertaistaen voi tässä hahmotella, että jakolinja alkoi orastaa toisaalta perinteisemmän, ammattiyhdistysliikkeeseen tukeutuneen suuntauksen ja toisaalta asevelisocialistien sekä uudemman, teollistamista ja samalla tiukkaa talouspolitiikkaa voimakkaasti painottaneen suuntauksen välillä. Esimerkiksi Väinöt Tanner ja Leskinen korostivat palkansaajien ja maataloustuottajien välistä ristiriitaa sekä maan teollistamisen tärkeyttä. Mukana oli paljon muutakin, persoonallisuuskysymyksiä, henkilösuhteita sekä halukkuutta tai vastahakoisuutta yhteistyöhön kansandemokraattien tai maalaisliiton taikka kokoomuksen kanssa.⁷⁷

Hannu Soikkanen on osuvan tuntuaisesti luonnehtinut, ettei sosialidemokraatteja jakaneena tekijänä ollut mitään ”selkeää ideologista eroa”. Sen sijaan ”eri ihmisille kysymys oli hyvin erilaisista

⁷⁶ Pikkusaari 2014 s 103–107; edustajiston pk 29.3.1955; TSL vuonna 1955 s 2, 14, lainaus s 2; TSL vuonna 1957 s 2; TSL 1958 s 8–9; TSL vuonna 1959 s 10–11; Työläisopiskelija 9–10/1963.

⁷⁷ Puolueriidan yleisistä taustoista ks. esim. Suomen työväenliikkeen historia s 306–314; Suomen historian pikkujättiläinen s 849 (Timo Vihavainen); Mickelsson s 160–162.

asioista”.⁷⁸ Sitä kuvaa hyvin Emil Skogin tokaisu muistelmissaan. Hän sanoi Leskisen ympärille kerääntyneiden olleen ”kummallista joukkoa”: osa oli vankkoja asevelisocialisteja, osa vuoden 1944 oppositiomielisiä, osa jopa entisiä kommunistien kanssa tehtävän läheisen yhteistyön kannattajia. Samaa kummastelua oli varmasti jakolinjan toisellakin puolella. Sakari Kiurun mukaan kysymys oli enemmänkin ”henkilösympatioista ja -antipatioista”. Lisäksi kumpikin osapuoli oli kriittinen kommunismille, joskin oppositio oli taipuvaisempi korostamaan neuvostoystävyyttään.⁷⁹

Naapuripuolueessa SKP:n pääsihteeri Ville Pessi näki hajaannuksen syyt tarkoituksellisesti, osin harhaanjohtavasti kärjistäen paljon yksinkertaisempina. Puheessaan omilleen edustajakokouksessa huhtikuussa 1960 hän arvioi, että sosialidemokraattisen puolueen jäsen- ja kannattajajoukot olivat tyytymättömiä siihen, että puolue oli unohtanut työväenluokan edut, taistellut palkankorotuksia vastaan ja lisäksi oli ”milloin avoimemmin milloin peitetymmin ajettu suurpääoman etujen mukaista politiikkaa”. Opposition edustajat olivat hänen mukaansa sentään ”edes tunnuksina ja vaatimuksina” ilmaisseet työläisten toiveita.⁸⁰

SDP:n pinnan alla muhi pitkään. Ensimmäisiä suuria ja julkisia keskinäisiä kahnauksia nousi esille helmikuussa 1955 TUL:n Helsingin piirissä, kun pieni osa sosialidemokraateista liittoutui valtapyrkimyksissään kommunistien kanssa muita sosialidemokraatteja vastaan. Sellaista ei tapahtunut Työväen Sivistysliiton parissa. Syytä oli ainakin siinä, ettei TSL ollut samalla tavalla vallankäytön osa ja yhteiskunnallisen etenemisen väylä kuin poliittinen puolue oli. Sen työmaa ja ydin oli toisaalla.

Sakari Kiuru seurasi viisikymmenluvulla sosialidemokraattien sisäisen kiistan kehkeytymistä ensin TSL:n opintosihteerinä ja sitten Pohjolan opiston rehtorina. Kiistely oli hyvin hankalaa, ei vain puolueen vaan koko työväenliikkeen osalta. Muistelmissaan hän mainitsi, ettei henkilökohtainen puolen valinta ollut tuolloin ajankohtaista. Ja lisäksi: ”Liiton viisas johto, Kallinen, Oittinen ja Hautamäki, piti sivistystyön sos. dem. kiistelyn ulkopuolella.” Sivistysliitto selviytyi ulkoisissa paineissaan hänen mukaansa varsin hyvin. Pääsihteeri Arvi Hautamäki oli ”taitava taktikko” ja hän säilytti puhevälit puolueriidan osapuoliin.⁸¹

Sosialidemokraattien johtama Sivistysliitto ei suhtautunut SDP:n sisäiseen valtakamppailuun kuitenkaan välinpitämättömästi. Se valitsi kantansa, tosin hienovaraisesti ja tekemättä siitä sen suurempaa poliittista numeroa. Mutta samalla: se ei kääntänyt selkäänsä riidan toisellekaan suunnalle, kuten ei SKDL:n suuntaankaan.

⁷⁸ Hannu Soikkanen: Sodista eheyttämiseen, teoksessa Vallan kahvaa (Soikkanen 1979) s 18; ks myös henkilökohtaisia muisteluksia Janne Hakulinen: Hoipertelua ja hoipertelijoita, teoksessa Vallan kahvaa s 70–73; Valde Nevalainen: Olin järjestösihteerinä, teoksessa Vallan kahvaa s 95–102; Ragnar Lönnqvist: Leskisen miehiä, teoksessa Vallan kahvaa s 103–108; Olavi Hurrin muistelmat s 73–79.

⁷⁹ Skog 1971 s 374; Kiuru 2004a s 111.

⁸⁰ Suomen Kommunistisen Puolueen XII edustajakokous Helsingissä 15.4.–18.4.1960. Helsinki: SKP 1960, s 32, myös lainaukset; Pessin koko toimintaselostus s 13–78.

Kun TUL perusti Urheiluopistosäätiön vuonna 1952 edellä kerrotulla tavalla, Sivistysliitto antoi pyynnöstä sen hallintoon kaksi keskeistä henkilöään. TSL:n varapuheenjohtajasta, kouluhallituksen pääjohtaja R. H. Oittisesta tuli heti perustamisen jälkeen säätiön valtuuskunnan puheenjohtaja ja pääsihteeri Arvi Hautamäestä valtuuskunnan jäsen. TUL:n liittoneuvoston sos.dem. ryhmä pohjusti yksin kaikki säätiön hallinnon valinnat. Oittinen ei ollut urheilumiehiä, mutta omista lähtökohdistaan hän asettui kannattamaan urheilussa valtakunnanliittoa.

Varovainen Oittinen luopui puheenjohtajan tehtävästään juuri vuoden 1954 lopussa ennen isoja ratkaisuja, mutta jatkoi sen jälkeen vielä valtuuskunnan jäsenenä. Ero oli ymmärrettävä myös ministerin tehtävien ja mahdollisen Pajulahden valtiovavun myöntämisen aiheuttaman ristiriidan takia. Hautamäki oli valtuuskunnan jäsenenä kahden vuosikymmenen ajan. Kuten hyvin tiedetään, Urheiluopistosäätiöstä tuli 1950-luvun alkuvuosien kuluessa nimenomaisesti leskisläisten keskeinen tukikohta, oppositiomieliset jäivät siitä pois. Säätiön toimisto Säästöpankinranta 8:n kellaritiloissa, työväentalon vieressä, tunnettiin sittemmin bunkkerin kutsumanimellä.

Sivistysliitto oli mukana myös helsinkiläisessä urheilutalohankkeessa, joka virisi vuonna 1951. Liitto merkitsi vuonna 1953 TUL:n ja Urheiluopistosäätiön kanssa osakkeita Talo Oy Urheilulinna-nimisestä yhtiöstä, jonka piti toteuttaa uudisrakennushanke Helsinginkadun ja Läntisen Brahenkadun kulmaukseen Helsingin Kallioon. Taka-ajatuksena oli myös omien toimitilojen saaminen Sivistysliitolle.

Perustetun osakeyhtiön hallintoneuvoston yhtenä jäsenenä oli TSL:n puheenjohtaja Yrjö Kallinen ja sen johtokunnan yhtenä jäsenenä oli pääsihteeri Arvi Hautamäki. Lyhyesti ilmaisten koko hanke kuitenkin kaatui varsin pian. TUL irtautui siitä, ja yhtiö purettiin vuonna 1957, pienten vaikeuksien jälkeen. Samalle tontille valmistui sitten vuonna 1962 Helsingin urheilutalo, joskus ”Leskisen taloksi” mainittu, mutta aivan uuden hankkeen tuloksena. Sivistysliitto ei ollut siinä enää mukana. Taustalla olivat Urheiluopistosäätiö ja SVUL:n erikoislajiliitot. Rakennukseen sijoittui myös hotelli Olympia.⁸²

”Ylhäällä on tungosta...”

Yleisemmin TUL:ssä oli kysymys muun muassa yhteistyösuhteista työväenliikkeen eri suuntausten välillä sekä myös ajatuksista yhteisen valtakunnanliiton aikaansaamiseksi, jollaista muun muassa entinen TUL:n mestariuimari ja liiton vuosien 1951–54 puheenjohtaja Väinö Leskinen kannatti.⁸³

⁸¹ Kiuru 2004 s 77–78, 110, lainaukset s 78, 110.

⁸² Ketola 2002 s 35–37, 55, 73, 78, 102–103, 120–130; Ripatti 1992 s 141–143; Seppo Hentilä: Suomen työläisurheilun historia III. Työväen Urheiluliitto 1959–1979. Helsinki: TUL 1987 (Hentilä 1987) s 309; vrt. Pikkusaari 2014 s 91; esim. TSL:n painetussa vuoden 1953 toimintakertomuksessa ei ollut mainintaa liiton edustuksista Urheiluopistosäätiössä eikä talo-osakeyhtiössä (TSL vuonna 1953 s 38–39).

⁸³ TUL:n ristiriitojen kehittymisestä ks. Hentilä 1984c eri kohdin esim. s 365–387, TUK:n perustaminen s

SDP:n puoluekokouksessa kesäkuun alussa 1955 käsiteltiin muiden asioiden ohella myös laajasti näitä tapahtumia työläisurheiluliikkeen sisällä. Jännitettä oli aistittavissa useissa kokouksen puheenvuoroissa.

Sivistysliiton puheenjohtaja Yrjö Kallinen sai kutsuvieraana pitää tervehdyspuheen ensimmäisenä kokouspäivänä perjantaina 3.6. HTY:n talolla. Hän muistutti aluksi TSL:n merkityksestä ja työstä ”tiedollisesti ja taidollisesti valmentaa ihmisiä elämäntehtäväänsä”. Hän kertoi, ehkä hieman toiveikkaasti, liiton toiminnan olevan ”ilahduttavassa noususuunnassa”. Tosin samalla puuttui taloudellisia voimavaroja, jotka auttaisivat liittoa laajentamaan toimintaansa entisestään.

Hän muisteli hetken menneitä aikoja todeten, että jokaisen aatteellisen liikkeen ”sisäinen elämä on vireimmillään silloin, kun usko on uusi ja vastukset vuorenkorkuisia”. Ajat olivat muuttuneet, ja aiemmasta poiketen monet työväenliikkeenkin edustajat olivat jo etenemässä ”korkeampiin asemiin yhteiskunnassa”. Niinpä ei ollut ihme, että ”ylhäällä on tungosta!” Sattuva lohkaisu herätti salin kuulijoissa äänekkästä hilpeyttä. Kevennys oli paikallaan siinä hieman jännittyneessä tilanteessa. Sitten hän vakavasti muistutti, että samalla tovereihin saattoi levitä piittaamattomuus niitä asioita kohtaan, ”jotka lämmittivät ja innostivat meitä silloin, kun vielä uskottiin uuden maailman mahdollisuuksiin”. Siihen ei sopinut mennä: ”Työn arvo on saatava tunnustetuksi.”

Yrjö Kallinen myös jatkoi samaa teemaa, jota hän oli käsitellyt edellisenä syksynä liiton edustajiston kokouksessa: omien käsitysten tarkistamista, arvostusten muuttamista tulevan kehityksen ehtona. Sisältyikö puheenvuoroon jotain varovaista neuvoa keskinäisen kamppailun juoksuhautoja jo puuhaaville aatetovereille?⁸⁴

Kokouksen asialistalla oli paljon ajankohtaisia keskustelun ja päätöksenteon aiheita: muun muassa presidentinvaalit, ulkopoliittikkaa, talouspolitiikkaa, ns. keskiluokkakysymys, työväentalojen tilanne, runsaasti erilaisia aloitteita järjestöelämän eri alueilta, tavanomaiset vaalit ja valinnat vielä niiden lisäksi. Huomattavan monitahoista ajankohdan sisäpoliittista kehitystä esiteltyt vt. puoluesihteri Veikko Puskala nosti yhtenä kohtana esille TUL:n sisäiset tapahtumat. Sosialidemokraatit eivät olleet voineet sen parissa ”riittävästi sopia yhteisistä tavoitteista ja yhtenäisistä menettelytavoista”. Aivan erityisesti hän käsitteli TUL:n Helsingin piirin tapahtumia ja ratkaisuja, joihin puoluetoimikuntakin oli joutunut ottamaan kantaa.

Keskustelussakin TUL tuli useamman kerran esille. Ja lopuksi puoluekokous hyväksyi yhtenä kannanottona myös menettelytapavaliokunnan kuusikohtaisen järjestöperiaatteiden muotoilun. Ensimmäisenä kohtana tuotiin selventävästi ja samalla paljastavasti esille, että erilaisissa yhteisissä

461–468; Hentilä 1987 eri kohdin, esim. s 39–47; ks. myös Pekka Martin: TUL:n riidan perimmäinen syy, teoksessa Vallan kahvaa s 187–191; Eino A. Wuokko: TUL:n riidan perimmäinen syy, teoksessa Vallan kahvaa s 193–210.

⁸⁴ Pöytäkirja I Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen XXIII puoluekokouksesta Helsingissä 3.6.–6.6.1955. Keskustelut ja päätökset. Helsinki: SDP 1956 s 47–48, myös lainaukset.

elimissä, missä on muidenkin puolueiden edustajia, sosialidemokraattisen linjan ilmaisee sosialidemokraattisten ”edustajien e n e m m i s t ö n kanta”. Lisäksi todettiin, ettei puoluekokous hyväksy ”viime aikoina esiintynyttä sosialidemokraattien yhteistoimintaa kommunistien kanssa”. Tällaisen ”yhteispelin” haitalliset seuraukset tuli viipymättä poistaa.⁸⁵ Muotoilusta huolimatta tällä ei ilmiselvästikään haluttu kokonaan katkaista tavanomaista, keskinäistä yhteistyötä esimerkiksi TSL:n, ammattiyhdistysliikkeen tai osuustoiminnan puitteissa, vaan nimenomaan haluttiin estää sellainen omia joukkoja hajottava ”yhteispeli”, mitä oli TUL:n Helsingin piirissä koettu.

Puolueen puheenjohtajaksi uudelleen valittu pitkäaikainen puolustusministeri Emil Skog oli päätössanoissaan maanantaina kesäkuun 6. päivänä ainakin päällisin puolin tyytyväinen: ”Kun tulimme tänne, ilmassa oli jonkinlaista jännitystä. Mutta sitä mukaa kuin aika on kulunut ja asioita on käsitelty, tämä jännitys – jos niin voisi sanoa – on lieventynyt ja seestynyt toverilliseksi kokouksen pidoksi.” Hän uskoi kaikkien toivovan, että myös puolueen laajalla kentällä tilanne olisi sama ja että ”yhteisvoimin, käsi kädessä, viemme aatettamme ja tavoitteitamme eteenpäin”.⁸⁶

Presidentti aloitti ja yleislakko alkoi

Skogin toiveikkuus oli aivan ennen aikaista ja perusteetonta. Puolueen sisäinen tilanne oli entisestään kärjistymässä. Kuitenkin yhteisin voimin käytiin vuoden 1956 presidentinvaaleihin. Vuoden 1955 puoluekokouksessa ehdokkaaksi oli valikoitunut K.-A. Fagerholm.

Kekkosen viides hallitus hajosi kirjaimellisesti tulonjakokamppailun tuoksinassa sosialidemokraattien irtautuessa siitä.⁸⁷ Hallitus ei saanut syksyllä 1955 enää hintasäännöstelyvaltuuksia, kun eduskunnan porvarillinen enemmistö ei uusinnut sodan jälkeistä valtalakia. Seurauksena oli lyhyesti ilmaisten muun muassa uuden vuoden 1956 alkaessa maataloustuotteiden, vuokrien ja eräiden maksujen korotukset. Ammattijärjestöjen keskusliitto SAK ilmoitti ryhtyvän valmistautumaan yleislakkoon.

Vaalikamppailu oli kaikin puolin kärkevää, kuten monissa tutkimuksissa ja kuvauksissa on kerrottu. Ja taloustilanne oli vielä tunnelmia kiristävänä taustana. Presidenttiehdokkaita oli kaikkiaan kuusi, mutta kahden kärki erottui. Tässä ei ole tarpeen mennä yksityiskohtiin.⁸⁸ Lopputulos oli veitsenterällä: helmikuussa 300 valitsijamiehen kokouksessa Urho Kekkonen sai 151 ääntä sosialidemokraattien K.-A. Fagerholmin saadessa 149. Kekkosen tukena olivat ennen muuta

⁸⁵ SDP puoluekokous 1955 pk s 106–155, 388–389, lainaukset s 117, 388, harvennus s 388.

⁸⁶ SDP puoluekokous 1955 pk s 391, myös lainaukset. – Viikkoa myöhemmin oli SKDL:n 4. liittokokouksessa 11.-13.6.1955 työläisurheilu myös esillä. Kokous antoi TUL:n itsenäisyyttä vahvasti puolustavan julkilausuman (Paremmat elämän puolesta s 156).

⁸⁷ Kekkosen hallituksista ks. Suomen poliittinen historia 1809–1999 s 248–257 (Nevakivi).

⁸⁸ Neuvostoliitossa seurattiin tarkoin vaalikampanjan etenemistä. Jo marraskuussa 1955 näkyy V. M. Molotovin salasähkeessä maininta ”Paasikiven-Kekkosen linjasta” (Varjo Suomen yllä, s 439–450, erit. s 446).

maalaisliitto ja SKDL.⁸⁹

Kun uusi presidentti astui virkaansa maaliskuun ensimmäisenä päivänä, alkoi samana päivänä SAK:n julistama yleislakko. Silloin alkoi myös maataloustuotteiden luovutuslakko, mutta se kutistui kolmeen päivään.

Laaja, noin puoli miljoonaa työntekijää käsittänyt yleislakko kesti kolme viikkoa. Sitä joutui osaltaan hoitamaan presidentinvaalin jälkeen muodostettu K.-A. Fagerholmin toinen hallitus, sekin punamultarunkoinen. Keskeisenä tuloksena työläiset saivat tuntia kohti 12 markan (laskennallisesti 0,36 euroa) tavoitellun palkankorotuksen, joka tosin hiljalleen lähes 12 prosentin suuruisen inflaation takia hupeni. Monet yleislakkoon liittyneet tapahtumat ja tulkinnat olivat omiaan lisäämään sosialidemokraattien sisäisiä, pinnanalaisia erimielisyyksiä.

Aivan pienenä yksityiskohtana voidaan mainita sekin, että lakon takia TSL:n edustajiston vuosikokousta ei voitukaan pitää uusien sääntöjen edellyttämällä tavalla helmi-maaliskuussa 1956. Se pidettiin vasta huhtikuun puolivälissä. Kokousasioiden jälkeen avattiin nyt enemmän ovia maailmalle, sillä opintosihteeri Sakari Kiuru alusti aiheesta ”Tehtävämme kansainvälisessä yhteistyössä”.⁹⁰ Säännöistä huolimatta huhtikuinen kokous tuli jatkossa tavallisemmaksi.

Kuten Lauri Haataja on luonnehtinut, SAK:sta saatiin kätevästi syntipukki lukuisiin ajan keskeisiin, edelleen jatkuneisiin ongelmiin kuten valtiontalouden tasapainottomuuteen, inflaatioon ja sisäpoliittisen tilanteen sekavuuteen, sosialidemokraattien hajoamiseen ja kommunistien vaikutusvallan kasvuun. SDP:n hallitusyhteistyökään ei sujunut maalaisliiton kanssa kitkatta, mutta kuitenkin sentään toukokuuhun 1957 saakka.⁹¹

Heikki Mikko Viitala on kiinnittänyt huomiota yhteen näkökohtaan. Ensimmäistä kertaa 1930-luvun jälkeen suomalaisessa yhteiskunnassa oli lakon aikana hyvin avointa vastakkaisuutta porvariston ja työväestön välillä. Mukana oli pieni äärioikeiston esiinnousun pyrkimyskin.⁹² Jakautuminen ei ollut kuitenkaan aivan tiukkarajaista, kuten ei ollut aiemminkaan.

Toverit vastakkain

Sosialidemokraattinen hajaannus eteni kuin luonnonlain voimalla, eikä vaikutuksitta jäänyt Sivistysliittokaan. Osapuolien tukeutuminen eri tilanteissa liittolaisiinsa syvensi jakoa ja antoi sille

⁸⁹ Urho Kekkosen (1900–86) elämänvaiheista ks. esim. Juhani Suomi: Lohen sukua. Urho Kekkonen poliitikko ja valtiomies. Helsinki: Otava 2010 (Suomi 2010).

⁹⁰ Edustajiston kokous pk 16.4.1956.

⁹¹ Yleislakosta ks. Suomen historian pikkujättiläinen s 847–849 (Vihavainen); Suomen työväenliikkeen historia s 319–323; Suomen poliittinen historia s 279 (Kulha); Tasavallan vuodet s 207, 211–212 (Haataja); ks. myös henkilökohtaisia muisteluksia Keijo Liinamaa: Yleislakko juristin silmin, teoksessa Vallan kahvaa s 239–244; Olavi Keitele: Yleislakon avustustoiminta, teoksessa Vallan kahvaa s 245–250.

samalla lisää perusteita, niin paikallisesti kuin maanlaajuisestikin. Ja varmaan mielellään niin oikealta kuin vasemmaltaikin tukea antamalla autettiin mieluusti hajaannuksen etenemistä ja samalla sosialidemokraattien kokonaisvaikutusvallan heikentämistä. Tässä ei ole tarpeen mennä yksityiskohtiin.

Jännitteitä oli ilmassa tuntuvasti enemmän kuin edellisen puoluekokouksen alla, kun SDP:n puheenjohtaja Emil Skog avasi sunnuntaina huhtikuun 21. päivänä 1957 ylimääräisen puoluekokouksen. Varsinaisen puoluekokouksen aika olisi ollut vasta seuraavana vuonna. Skog selitti tilannetta: ”Eräät erimielisyydet, jotka ovat koskeneet puolueemme harjoittamaa talous- ja hallituspolitiikkaa, sekä erikoisesti Työväen Urheiluliitossa ilmenneet tapaukset ovat kuitenkin aiheuttaneet sen, että ylimääräinen puoluekokous on jouduttu kutsumaan koolle.” Hän toivoi, että kokouksessa kyettäisiin selvittämään ”vaikeimmatkin erimielisyyttä aiheuttavat asiat kaikessa toveruudessa”. Puolueen kaikki voimat oli hänen mukaansa voitava koota tulevia aikoja ja kysymyksiä varten. Avauspuheessaan hän myös toi esiin sen, ettei ollut enää käytettävissä puheenjohtajan tehtävään.⁹³

Kokoukseen osallistui jälleen pohjoismaisia kutsuvieraita ja suuri joukko kotimaisiakin. Avauksessa oli nyt poikkeuksellinen ratkaisu. TSL:n edustajana kouluneuvos, pääsihteri Arvi Hautamäki sai tuoda puheellaan kaikkien kotimaisten kutsuvieraiden yhteisen tervehdyksen. Hän teki sen melkein pienen esitelmän muodossa. Hän kuvasi suomalaisen työväenliikkeen muodostuneen ajan kuluessa ”monijärjestöiseksi”. Perustana oli klassinen jako: poliittinen työväenliike, ammattiyhdistysliike ja osuustoimintaliike. Sen lisäksi olivat hieman erikoisesti ilmaistut ”ekstensiiviset joukkojärjestöt”, joilla oli myös kasvatuksellisia tehtäviä: nais- ja nuorisoliike, varhaisnuorisotyö, työläisurheiluliike sekä ”eräänlaisena ylärakenteena” vielä kulttuurijärjestöt kuten Sivistysliitto, Työväen Näyttämöiden Liitto, Suomen Työväen Musiikkiliitto, työväenliikkeen opistot, raittiusliikekin.

Hautamäki puhui pitempään puolueen kasvatustoimikunnasta, joka hänen mukaansa toimi ”eräänlaisena yhteydenpitäjänä” sosialidemokraattisen eli ns. kansanvaltaisen työväenliikkeen järjestö- ja kasvatustyön kokonaisuudessa. Hän piti suuressa arvossa kasvatustoimikunnan järjestämiä aikuiskasvatuskonferensseja, joiden toteutuksessa olivat olleet mukana myös TSL ja SAK:n opintojaosto.

Arvi Hautamäen tervehdyspuheen voi arvioida olleen tuossa jännittyneessä hetkessä muistutus kokousväelle sosialidemokraattisen liikkeen keskinäisestä yhteenkuuluvuudesta, kaikkien osien yhteyden merkityksestä. Hän näki nämä yhteydet suuressa määrässä henkiseksi. Ne eivät olleet ”järjestöpäätöksillä toteutettavissa, vaan ne kasvavat sisältä päin henkisenä yhteytenä”.

⁹² Viitala 1988 s 86; ks. myös Salomaa 1964 s 233–237.

⁹³ Pöytäkirja Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen ylimääräisestä puoluekokouksesta 1957. Helsinki: SDP 1957, s 8, myös lainaus.

Tervehdyspuheensa lopulla Hautamäki vielä muistutti, että kulttuurikysymyksiä tulisi voida käsitellä tasaveroisesti talouspoliittisten ja sosiaalipoliittisten kysymysten rinnalla. Kokouksen lopputulemasta hänellä tuntui olevan epävarmuutta: ”Jos puolue selviää tästä puoluekokouksesta sisäisesti suunnilleenkin ehjänä, niin meille järjestö-, valistus- ja kasvatustyöntekijöille avautuu otollinen maaperä.”⁹⁴

Kokouksessa puhuttiin paljon ja myös kovin sanoin puolueen sisäisestä demokratiasta, talous- ja sosiaalipolitiikan linjanvedoista, työläisurheiluliikkeestä, suhteesta muihin työväenjärjestöihin ja porvareihin. Julkilausumia hiottiin ja annettiin.

Kokouksen yhtenä asiana käsiteltiin ja hyväksyttiin myös lähiajan kulttuuripoliittinen ohjelma, jonka luonnos oli laadittu puolueen kasvatustoimikunnassa. Sellaisen tarpeesta oli keskusteltu myös TSL:n parissa kulttuurikysymyksiin kasvaneen kiinnostuksen yhteydessä. Reino Oittisen kädenjälkeä oli jälleen mukana. Ohjelmassa oli kaksi kokonaisuutta, valtiollinen ja kunnallinen kulttuuripolitiikka. Koululaitoksen kehittäminen oli suuressa osassa, mutta myös vapaa kansansivistystyö, korkeakoulut, taide, yleinen kulttuurityö, nuorisotyö sekä muun muassa työväenopistot ja kirjastot saivat ohjelmassa huomiota. Opintokerhotoiminta ja kansantajuistieteelliset luennotkin mainittiin. Kuntien edellytettiin edelleen tukevan sivistysjärjestöjen toimintaa.⁹⁵

Kokouksen kutsuvieraisiin kuulunut Oittinen edusti nyt puolueen kasvatustoimikuntaa, ei Sivistysliittoa. Hän totesi kulttuuriohjelmasta alustuksen luontoisessa puheenvuorossa muun muassa, että vaikeassa taloustilanteessa helposti sanotaan, ettei yhteiskunnalla ole kulttuuriin varaa. Hän myönsi näkemyksessä olevan jotain perää, mutta samalla ”monet kulttuurikysymykset ovat sellaisia, että niiden ratkaisemiseksi on lähivuosina todella tehtävä jotakin”. Tehokkaita toimenpiteitä tarvittiin, kun suuret ikäluokat olivat juuri siirtymässä kansakoulusta oppikouluun ja ammattikouluun. Kasvatustoimikunta korosti kunnallisen keskikoulun merkitystä. Kaukaisempana tavoitteena häämötti kuitenkin edelleen yhtenäiskoulun idea, jollaiseen Skandinavian maissa jo pyrittiin.⁹⁶

TSL:n varapuheenjohtajan R. H. Oittisen nimi oli ollut jo etukäteen esillä, kun oppositiohenkiset etsivät puheenjohtajaehdokasta. Väinö Tanner tiedettiin leskisläisten ehdokkaaksi.⁹⁷ Oittinen tunnettiin rauhallisena, maltillisena sosialidemokraattina, joka ei myötäillyt kommunisteja, mutta

⁹⁴ SDP puoluekokous 1957 s 16–18, lainaukset s 17, 18.

⁹⁵ Ohjelmaluonnos/ohjelma esiteltiin: SDP puoluekokous 1957 s 769–775; ks. myös TSL vuonna 1956 s 2.

⁹⁶ SDP puoluekokous 1957 pk s 407–410, lainaus s 408; keskustelu ohjelmasta s 410–417, 515.

⁹⁷ Huhtikuun alkupäivinä 1957 NKP:n keskuskomitea antoi NL:n ulkoministeriölle ”ankaran salaisella” ohjekirjeellä ohjeet julkaista Väinö Tannerin muistelmakirjasta arvostelu, jossa tuli korostaa miehen ”Hitler-myönteistä politiikkaa”. Arvostelu oli julkaistava ensin Itä-Saksassa, sitten Neuvostoliiton lehdissä. Niin tapahtuikin. Lisäksi myöhemmin piti epävirallisia kanavia myöten välittää SDP:n johtohenkilöille tieto siitä, että NL suhtautuisi Tannerin mahdolliseen valintaan kielteisesti (Varjo Suomen yllä s 459–461, lainaukset s 459).

joka ei sitä juuri korostanut. Lisäksi hän ajan kansainvälistä politiikkaa tuntevana selvästikin ymmärsi naapurisovun merkityksen ja edellytykset. Oittinen tunsikin perin juurin puolueen aatteelliset periaatteet, olihan hän ollut keskeisesti mukana vuoden 1952 ohjelman laatimisessa. Kyselijöille pettymyksenä hän oli vastannut tiedusteluun kielteisesti. Viljo Ripatin arvion mukaan Oittinen ei ollut ”koskaan viihtynyt kovien politiikan miesten parissa”.

Mahdollisesti Oittinen piti puolueen tilannetta niin tulehtuneena, ettei halunnut asettua kummankaan puolen kärkeen. Olisi suuri houkutus miettiä, miten toisin olisi voinut tapahtua, jos hän olisi pyyntöön suostunut. On myös arvioitu, että hän muodollisesti neutraalina tunsikin kyllä jotain vetoa opposition näkemysten suuntaan, mutta samalla arvosti Väinö Tanneria. Sen sijaan Väinö Leskisen joistakin otteista hän ei tuntunut pitävän.⁹⁸

Kokouspäivien ja epäilemättä myös iltaöiden kuluessa kahden sosialidemokraattisen suuntauksen edustajat kävivät kiihkeitä keskusteluja niin tulevista valinnoista ja voimasuhteista kuin yhteistyön mahdollisuuksista. Puheenjohtajavaalissa kahtiajako kärjistyi: kokouksen neljäntenä päivänä, keskiviikkona 24.4.1957 voitti tiukassa äänestyksessä politiikan kehiin uudelleen palannut 76-vuotias Väinö Tanner 56-vuotiaan K.-A. Fagerholmin edustajamäärin 95–94. Kun ryhdyttiin valitsemaan puoluesihteerinä tehtävästään luopuneen Väinö Leskisen sijaan, suuntasi osa kokousväestä, hävinneet 94, työväentalon juhlasalista kerrosta alemmaksi B-saliin. He totesivat neuvottelujen katkenneen, eivätkä heille tarjotut puoluetoimikunnan paikat riittäneet.

Saliin jäljelle jääneiden äänin puoluesihteeriksi valittiin yksimielisesti maisteri Kaarlo Pitsinki. Puoluetoimikunta valittiin samoin leskisläisistä. B-saliin poistuneet palasivat myöhemmin takaisin saliin, ainakin pääosa.

Kokouksen lopulla puheenjohtaja Tanner korosti valinnasta kiittäessään, ettei ollut asettunut kiistelyissä kummankaan suuntauksen kannalle ja oli vasta kovan painostuksen jälkeen suostunut puheenjohtajaehdokkaaksi. Hän myös lausui kiitoksen sanoja edelliselle puheenjohtajalle Emil Skogille, joka oli luotsannut puolueen vaaran alaisen ajan halki.⁹⁹

Kahtiajako

Sos.dem. suuntausten välejä kiristi osaltaan myös tapa, jolla syksyllä 1957 maalaisliittolainen V. J. Sukselainen muodosti vähemmistöhallituksen. Siihen osallistui omin lupinensa myös muutamia sos.dem. opposition jäseniä.¹⁰⁰

⁹⁸ Ripatti 1992 s 176–179, lainaus s 176; muistelmissaan Skog kertoi ehdottaneensa Fagerholmia (Skog 1971 s 402–403).

⁹⁹ SDP puoluekokous 1957 pk s 453–457, 526–527; ks. myös Paavolainen 1989 s 431–439.

¹⁰⁰ Sos.dem. eduskuntaryhmän tunnelmista ks. Iivari s 136–138; hallituksen ”ottopoikien” tunnelmista ks. Peltoniemi, Rajala s 121–130.

Puoluekokous jakautui kahtia, mutta Emil Skog painotti sittemmin, että sovintoneuvotteluja vielä jatkettiin, ja vasta vuosien 1958–59 kuluessa tapahtui niiden kariuduttua koko puolueen kahtiajako. Lisäksi puoluekokouksen ja lopullisen hajoamisen välissä olivat myös kesän 1958 eduskuntavaalit ja sitten Fagerholmin uuden hallituksen muodostaminen muutaman vähemmistöhallituksen jälkeen. Niilläkin tapahtumilla oli hajoamisessa osuutensa.¹⁰¹

Eduskuntavaaleissa SKDL nousi osin vaalimatematiikan ansiosta 50 paikallaan suurimmaksi eduskuntaryhmäksi. SDP ja maalaisliitto saivat molemmat 48 paikkaa. Kokoomus sai viisi lisäpaikkaa ja 29 kansanedustajaa. Sos.dem. opposition ehdokaslistoilta nousi eduskuntaan kolme henkilöä, mutta pian vaalien jälkeen SDP:n ryhmästä lohkesi vielä yllättäen 11 kansanedustajaa oppositioryhmään. Eduskuntaan tuli muodollisesti vasemmistoenemmistö, ensi kerran vuoden 1916 vaalien jälkeen.

Sosialidemokraattien suuntaukset suhtautuivat eri tavoin elokuussa 1958 aloittaneeseen K.-A. Fagerholmin kolmanteen hallitukseen, jolle sittemmin kehkeytyi yöpakkashallituksen kutsumanimi. Sosialidemokraattien ja maalaisliittolaisten ohella siinä oli pitkästä aikaa myös kokoomuslaisia, yhtenä lapuanliikkeen johtohahmon Vihtori Kosolan poika Niilo, eikä itäisessä naapurissa katsottu sellaista hyvällä. Väinö Tannerin valintakin oli ollut siihen suuntaan nostettu punainen vaate. Presidentti Kekkonen varoitteli jo ennalta etenkin maalaisliittolaisia. Kokoomuksen ja sosialidemokraattien yhteistyötä helpotti SDP:ssä voittanut tannerilainen tai paremminkin leskisläinen suuntaus, joka myös painotti tiukkaa taloudenpitoa.

Lyhyesti voi tässä todeta, että kuukausien kuluessa suhteet Neuvostoliiton kanssa kiristyivät kuin syksyinen pakkasilma, ja kauppaneuvottelut vaikeutuivat. Naapurimaan esittämää arvostelua myötäilivät etenkin kommunistit, kansandemokraatit ja sos.dem. oppositio. Maalaisliitto irtautui marraskuussa hallituksesta. Näin naapurimaan vaikutus heijastui suoraan suomalaiseen sisäpolitiikkaan saakka. Tammikuussa 1959 kriisi laukesi presidentti Kekkonen tavatessa Leningradissa puoluejohtaja Nikita Hruštšovin.¹⁰²

Yöpakkashallituksen aikanakin sos.dem. riidan osapuolet, leskisläiset ja skogilaiset, neuvottelivat

¹⁰¹ Emil Skog: Riidat ja sovinnot, teoksessa Vallan kahvaa (Skog 1979) s 26. – Myöhemmin paljastuneet seikat antavat kiusallisen kuvan sosialidemokraattien keskinäisestä kamppailusta. Ulkopuolisille annettiin mahdollisuus vaikuttaa siihen. Skog pyysi ja sai jo kesällä 1957 Neuvostoliitolta taloudellista tukea kamppailuun leskisläisiä vastaan. Sai hän sitten ryhmittymälleen myös Yhdysvalloista CIA:n rahaa ammattiyhdistysliikkeessä käytyyn kamppailuun kommunisteja vastaan. Vastaavasti leskisläisten ”bunkkeri” oli niitä kanavia, joiden kautta välittyi eurooppalaisten sos.dem. puolueiden ja Yhdysvaltojen CIA:n taloudellista tukea skogilaisia ja kommunisteja vastaan käytyyn kamppailuun (Varjo Suomen yllä s 464; Ketola 2002 s 80–81, 92–101). Sitten kun puoluejohto oli vankasti leskisläisten käsissä, pääsi Urheiluopistosäätiö vähitellen kokonaan keskittymään urheilun ja liikunnan asioihin, Pajulahdenkin kehittämiseen.

¹⁰² Suomen historian pikkujättiläinen s 850–852 (Vihavainen); Suomen poliittinen historia s 280–281 (Kulha); teoksessa Suomen poliittinen historia 1809–1999 yhdistetään yöpakkaset 1958 ja noottikriisi 1961

sovusta, mutta päätyivät umpikujaan. Vielä helmikuussa 1959 osallistui myös R. H. Oittinen eräänlaisena välitysmiehenä puoluesovun rakentamiseen, mutta hänen ehdotuksensa ei saanut osapuolien kannatusta. Sosialidemokraattinen oppositio esiintyi aluksi Sos.dem. liiton nimellä, mutta kun se toukokuussa 1959 perusti oman puolueen, nimeksi vaihtui Työväen ja pienviljelijäin sosialidemokraattinen liitto (TPSL). Emil Skog oli itseoikeutettu puheenjohtajaksi. Puolueohjelmaksi kelpasi SDP:n vuoden 1952 ohjelma.¹⁰³

Riidasta muodostui syvä, kitkerä ja pitkäaikainen. Voimakkaat heijastumat kiirivät läpi koko suomalaisen yhteiskunnan. Tässä riittää todeta, että myös nais- ja nuorisoliitot hajosivat, monia puolueyhdistyksiä vallattiin suunnan tai toisen nimissä. Otteet olivat hetkittäin räikeitä, ja työväenliikkeen perinteinen järjestödemokratia jouti kiihkossa ajoittain romukoppaan. Piireistäkin käytiin ankaraa kamppailua. Esimerkiksi Uudellamaalla oli hetken aikaa rinnakkain kaksi piiritoimikuntaa, ja lopulta tarvittiin lukkoseppääkin, juristien lisäksi. Joillakin paikkakunnilla heilahtivat kunnallispolitiikan voimasuhteet vanhan aseveliakselin tai jonkin muun kokonaisuuden hajotessa. SDP:n linjoille perustettiin uusi Sos.dem. naisten keskusliitto ja sos.dem. nuorison keskusliitto (SNK), molemmat kesäkuussa 1959.¹⁰⁴

Eikä siinä vielä kaikki: myös ammattiyhdistysliike ja työläisurheiluliikekin jakautuivat. SAK pysyi skogilaisten tai myöhemmin simoslaisten tai simonistien (Aarre Simosen mukaan) ja kansandemokraattien hallussa, samoin TUL. Sosialidemokraatit perustivat joulukuun 1959 lopulla Työväen urheiluseurojen keskusliiton (TUK) ja vuoden 1960 lopulla Suomen ammattijärjestön (SAJ).¹⁰⁵ Osa ammattiliitoista jättäytyi keskusjärjestöjen ulkopuolelle. Monille urheiluseuroille valinta oli sangen hankala. Lukuisat järjestöjen historiategokset kuvaavat näitä vaikeita aikoja ja kovien taistojen vaiheita.¹⁰⁶

Suomalaisessa puoluekentässä oli kiihkeää liikehdintää myös porvarillisella puolella.

Maalaisliitosta irtaantui vuonna 1959 tullineuvos Veikko Vennamon johdolla ryhmä, joka omaksui nimen Suomen pientalonpoikien puolue. Kun tohtori Johannes Virolaisen johtama maalaisliitto

yhdeksi kokonaisuudeksi ”Kriisistä kriisiin” (s 267–271, Nevakivi).

¹⁰³ Ripatti 1992 s 179–180; Emil Skogin mukaan pitkän nimen keksijänä oli monitoimimies Janne Hakulinen (Skog 1979 s 26–27); ks. hajaannuksesta Simosen näkökulmasta myös Peltoniemi, Rajala s 106–119.

¹⁰⁴ Suomen työväenliikkeen historia s 327–328; Lähteenmäki 2000 s 197–204; Laakso, Åberg s 151–158; esim. Uudenmaan piirin kärkevästä kamppailusta Tuomisto 2006 s 200–209, 212; Helle 1982 s 181–184.

¹⁰⁵ Ks. esim. Toni Bärlund, Helge Nygren, Seppo Virtanen: TUK 1959–1979 – työläisurheilijan toinen mahdollisuus. Helsinki: TUL 1990, eri kohdin; Tapio Bergholm: Sopimussyhteiskunnan synty II. Hajaannuksesta tulopolitiikkaan. Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto 1956–1969. Helsinki: Otava 2007 (Bergholm 2007), eri kohdin.

¹⁰⁶ Ks. myös muutamia paikallisia esimerkkejä ja muisteluja, Kanerva s 365–392; Virtanen 388–395; Mäkinen 1981 s 185, 189; Hurri 1991 s 308–325; Vasara 2000 s 266–272; Tahvanainen 2006 s 234; Leskinen s 133–135; Saari s 23–25; Puutio, Stenvall s 235–238; Honka-Hallila s 388–404; Eerola s 82–84; Tapiola 1968 s 284–293; Gyllén, Huttu, Ikonen, Isotalo s 232–240; Ketola 1975 s 283–285; Kolanen, Väisänen s 76–81; Tuomisto 1984b s 191–192; Tero Tuomisto: Eteenpäin menoa... Kuopion sosialidemokraattisen työväenyhdistyksen historia 2. Helsinki 1989 (Tuomisto 1989), s 78–83.

muutti vuonna 1964 nimensä Keskustapuolueeksi (kepu tai kesk), muuttivat ”vennamolaiset” puolueen nimen Suomen maaseudun puolueeksi (SMP). Keskustapuolueessa oli kahdenlaista ilmaa, oli Johannes Virolaisen ja Ahti Karjalaisen kannattajia. Vuonna 1966 kansanpuolue ja vapaamielisten liitto yhdistyivät Liberaaliseksi kansanpuolueeksi (lib).¹⁰⁷

Kolmannella linjalla

Harvassa olivat ne sosialidemokraattiset esimerkit, jotka kulkivat hajaannuksen ajassa vastavirtaan. Mauno Koivisto koki puolueriidan alkuvaiheet Turussa ja kallistui aluksi leskisläiseen suuntaan. Samalla hän puhui sovinnon rakentamisen ja järjestyksen puolesta. Hän arvioi, että olisi puoluekokouksessa äänestänyt K.-A. Fagerholmia, mikäli olisi kokousedustajana ollut. Muutettuaan joulukuussa 1957 Turun akateemisesta maailmasta 34-vuotiaana tohtorina pääkaupunkiin, Helsingin Työväen Säästöpankin tehtäviin, hän ei muistelmiensa mukaan kokenut erityistä vetoa kumpaankaan suuntaan.¹⁰⁸

Tapio Bergholm on uudessa elämäkertateoksessa kuitenkin luonnehtinut, että Koivistosta tuli ”uuden puoluejohdon luottomies vasemmistolaista aatetta korostavana ideologina”. Hänet nimettiin jo ennen muuttoaan elokuussa 1957 jäseneksi SDP:n kasvatustoimikuntaan, jossa oli sisarjärjestöjen edustajia ja muun muassa Sivistysliiton tehtävissä toimineita. Puheenjohtajana oli pääjohtaja R. H. Oittinen ja mukana oli myös Turusta tuttu Jaakko Rantanen, nyt SAK:n valistussihteeri. Tutustuminen Oittiseen ja hänen aate-, sivistys- ja koulutusnäkemyksiinsä oli tulevia aikoja ajatellen Koivistolle merkityksellistä. Heidän näkemyksensä puoluesovun edellytyksistä lähenivät myöhemmin tuntuvasti.¹⁰⁹

Koivisto kertoi muistelmissaan ryhtyneensä 1960-luvun vaihteessa vetämään ”linjaa, jolle ei ollut tungosta”. Joitakin keskustelukumppaneita sentään oli. Hän hahmotteli toimintamallia, jolla sosialidemokraattinen puolue pääsisi eristyksestään ja hajaannuksen tilasta. Oli organisoitava sovitteleva ”kolmas linja”. Sen keulakuvaksi sopi hänestä hyvin kouluhallituksen pääjohtaja, TSL:n varapuheenjohtaja Oittinen, jonka hän oppi tuntemaan kasvatustoimikunnan kautta. Oittinen oli myötämielinen Koiviston käsityksille, mutta ei halunnut ryhtyä mihinkään toimintaan.¹¹⁰

Samanlaisen vaikutelman sai nuori maisteri Kalevi Sorsa, joka oli Oittisen kanssa paljon tekemisissä sekä Tammen että myös Unescon tehtävissä. Hän muisteli Oittisen olleen ”kolmannen

¹⁰⁷ Suomen historian pikkujättiläinen s 855 (Vihavainen); Suomen poliittinen historia s 282 (Kulha); Mickelsson s 162–167.

¹⁰⁸ Koivisto 1997 s 26–30, 36.

¹⁰⁹ Bergholm 2020 s 335–336, lainaus s 335. Syyskuussa 1957 Koivisto alusti SDP:n toimitsijoiden neuvottelupäivillä ja korosti koulutustoiminnan merkitystä, mm. järjestöllisen osaamisen tärkeyttä ja yhteiskunnallisten rakenteiden tuntemisen tarvetta (sama s 337).

¹¹⁰ Koivisto 1997 s 44, myös lainaus. Muistelmissaan myös Sakari Kiuru korosti Oittisen merkitystä niin henkilökohtaisena esimerkkinä kuin tarpeellisen ”kolmannen linjan” edustajana, vaikka tämä ei muodostanutkaan ympärilleen mitään koulukuntaa (Kiuru 2004 s 111, 130).

linjan aatteellinen selkäranka”, mutta joka ei sen johtoon halunnut. Sivistyspolitiikassa oli Oittisen todellinen poliittinen intohimo ja elämäntyö, arvioi Sorsa. ”Lisäksi hänellä oli hyvin realistinen käsitys karismansa rajoista.”¹¹¹

Pankin toimitusjohtajana Mauno Koivisto oli edelleen monella tavalla kiinnostunut tieteen asioista, muun muassa kansantaloustieteen piirteistä ns. O-ryhmän jäsenenä, mutta myös aatteellisista kysymyksistä. Kiinnostus heijastui käytännön toimintaan, poliittiseenkin.

Uutena helsinkiläisenä hän oli ensin Akateemisen sos.dem. yhdistyksen (ASY) jäsen. Yhdistyksessä oli ollut vireillä ohjelmakysymyksiä selvittelevä kirja. Hanke virisi uudelleen osin Koiviston vaikutuksesta. Yhdistys ja puolueen kasvatusjaosto järjestivät yhdessä keskustelutilaisuuksia, joiden puheenvuoroista sitten julkaistiin Koiviston viimeistelemänä kirja *Laajempaan kansanvaltaan* (1960). Periaatekysymyksistä alustivat Yrjö Kallinen ja Väinö Liukkonen, kulttuurikysymyksistä Paavo Kuosmanen ja Arvo Salo, ulko- ja kulttuuripolitiikasta R. H. Oittinen, sisäpolitiikasta Rafael Paasio, sosiaalipolitiikasta Antti-Veikko Perheentupa sekä talouspolitiikasta Jyrki A. Juuti, Kaarlo Pitsinki ja Ahti M. Salonen.

Jälkikäteen arvioiden kirjaa ja sen alustuksia voi pitää tulevan orastavan ajan airueina, uuden vuosikymmenen alussa. Koivisto itse vähätteli lopputulosta: sillä oli tuskin mitään vaikutusta politiikkaan, painoskin oli pieni. ”Mutta selvitin sen avulla omia ajatuksiani.”

Pankkimiehenä Mauno Koivisto solmi monenlaisia suhteita eri suuntiin, kuten on kerrottu.¹¹² Häneen liittyi tuona murroksen ajankohtana toinenkin erityinen tapahtuma, jolla tuli olemaan laajempaa ulottuvuutta ja heijastuksia niin työväenliikkeeseen kuin koko yhteiskuntaankin. Hän oli joulukuussa 1961 aloitteellinen ja myös koollekutsuja hyvin poikkeuksellisen sos.dem. puolueosaston perustamisessa Helsinkiin. Hän ei itse halunnut uuden Yhteiskuntapoliittisen sos.dem. yhdistyksen (YPSY) puheenjohtajaksi, vaikka toimikin sen perustavan kokouksen puheenjohtajana Elannon Kluuvikadun kokoushuoneessa. Puheenjohtajaksi tuli valtiotieteiden tohtori Pentti Viita.

Yhdistys ei ollut alue- eikä ammattipohjainen, vaan ”nimenomaan yhteiskuntapoliittisen keskustelun avulla päätösten valmisteluun pyrkivä yhdistys”. Rinnastuksena tulee mieleen 1920-luvulla perustettu Helsingin sos.dem. keskusteluseura, johon esimerkiksi monet TSL:n keskeisistä toimijoista kuuluivat. Kukaan YPSY:n kymmenestä perustajasta ei ollut ruumiillista työtä tekevä

¹¹¹ Kalevi Sorsa: Muistikuvia, mielikuvia. Helsinki: Otava 1995 (Sorsa 1995), Oittisesta s 13–21, lainaus s 16. Sorsan ja Oittisen yhteistyöstä ks. myös Henrik Meinander: Kansakunnan kakkonen. Kalevi Sorsan poliittinen toiminta 1969–1993. Helsinki: Otava 2022 (Meinander 2022), eri kohdin, esim. s 29–57. – Sorsan mukaan (1995 s 13) Oittinen ei ollut ”säkenöivä oraakkeli” kuten Kallinen, vaan esitystapa oli pikemminkin ”narisevan kuiva”. Oittinen ei vaaleissa menestynyt, sillä: ”Kansa ei anna arvoa asiallisuudelle eikä ajatuksen syvyydelle.”

¹¹² Mainittakoon esimerkiksi, että Koivisto oli vuosina 1964–75 SN-seuran keskusjohtokunnan jäsen,

perinteinen työläinen, proletaari; mukana oli esimerkiksi Työväen Akatemian rehtori Väinö Liukkonen. Kokouksissa kuultiin asiantuntevia, ajankohtaisia esitelmiä niin omien oppineiden kuin muidenkin esittämänä. Näitä vierailijoita olivat esimerkiksi ARAVAN pääjohtaja Olavi Lindblom, Karl-August Fagerholm, Väinö Leskinen ja R. H. Oittinen.¹¹³

Sivistysliiton vuotuisissa toimintakertomuksissa kuitattiin ajan työväenliikkeen moninaiset ongelmat sanallisesti varsin niukoin maininnoin, joista ei sellaisenaan saanut mitään todellista kokonaiskuvaa, eikä ainakaan käsitystä puoluekiistelyistä. Se ei tapahtunut vahingossa, vaan oli ilmeisen tarkoituksellista, kun liitto ei ollut eikä halunnut olla mikään puoluekampailujen osapuoli. Tilastojen numerot olivat paljon puhuvina toki erikseen. Esimerkiksi vuoden 1959 opintokerho- ja muun toiminnan luonnehdittiin kertomuksessa pysyneen ”suunnilleen edellisen vuoden tasolla”. Mutta jotain sentään myönnettiin: ”Työväenliikkeessä vallinnut rikkinäisyys on haitannut lähinnä paikallisosastojen toimintaa.”¹¹⁴

”Sormi tiukasti ajan valtimolla...”

Työläisopiskelijan sivuille asti eivät sosialidemokraattien keskinäiset kiistelyt heijastuneet, eivät sitäkään määrää kuin edeltäneiden vuosien erimielisyydet kansandemokraattien kanssa. Kun keskinäinen kiistely alkoi kärjistyä avoimeksi kahtiajaoksi, lehdessä paneuduttiin tuttuun opintotoiminnan teemaan, kerhojen muodostamiseen kannustaen. Uusiakin sävyjä oli löydettävissä vanhaan tuttuun kuosiin.

Keuruun vilkkaasta opintokerhotoiminnasta on kerrottu jo aiemminkin. Vuoden 1956 alkupäivinä työväenyhdistys ja sos. dem. naisyhdistys järjestivät yhteisvoimin kirkonkylän työväentalolla loppiaiseen saakka ulottuneen kurssitapahtuman. Siihen osallistui kaikkiaan 26 henkilöä, ilahduttavan monta nuortakin. Joukon kuopus oli 15-vuotias, eikä hänkään pitkästynt.

Kurssin muoto oli poikkeuksellinen, sillä koolla oli oikeastaan kolme erilaista opintokerhoa, tavallaan neljäskin. Kerhoilla oli omat ohjatut opinto- ja koulutustilaisuutensa, mutta sen lisäksi oli yhteisiäkin hetkiä. Majoitus oli matkailumaja Seipossa. Tapahtuma pantiin merkille kunnassa. Heti toisena kurssipäivänä kunnanjohtaja Toivo Puro kutsui kurssilaiset kirkonkylän keskuskansakoululle, missä kahvijuonnin lomassa kuultiin ajankohtaiset kuulumiset pienviljelys- ja metsätyöseudun kunnalliselämästä. Kantakirjastokin katsottiin. Kunnan nuoriso-ohjaaja esitteli Keuruun maisemia elokuvan avulla

Järjestöoppiin paneutuneella kerholla oli työväentalolla kokoushuoneessaan mukana kirjallisuutta ja opintosuunnitelma, jonka mukaan keskusteltiin ja aihetta pohdittiin. Kirjeitse opiskellut kunnallisosin kerho paneutui omaan aiheeseensa, ja esimerkiksi ”kunnallisen äänioikeuden

---

tekemättä siitä julkisuudessa suurempaa numeroa (Kaisa Kinnunen s 483).

¹¹³ Koivisto 1997 s 46–47, lainaus s 47; Linnamo s 72–85.

¹¹⁴ TSL vuonna 1959 s 4.

menetysperusteita” tutkittiin opintokokouksessa tarkasti. Vakavan keskellä ei unohdettu huumoriakaan, sillä: ”Kerho ei ole mikään ikävyyttämistehdas.” Vapaaohjelmaisen kerhon huoneesta kuului suljetun oven takaa laulua ja iloista puheensorinaa. Välillä taas oli hiirenhiljaista. Kerhon salaperäisyys paljastui sitten kurssilaisten yhteisen ohjelmallisen illanvieton aikana: hauskoja ohjelmanumeroita riitti, puhekilpailukin.

Lopuksi vielä kaikki kurssilaiset kerääntyivät yhteen keskustelukerhoksi. Yhteisvoimin ja 45 puheenvuoron muodossa pohdittiin perin juurin aihetta ”Millainen tulisi hyvän opinto-ohjaajan olla?” Läksiäiskahvien ja kädenpuristusten jälkeen alkoi lopuksi kotimatka.¹¹⁵

Vuoden 1957 ykkösnumerossa *Työläisopiskelija* julkaisi eloisasti laaditun kuvauksen Karhulan kauppalan opintokerhotoiminnasta, Kotkan tienoilta. Matkareportterina toimi nimimerkki Äksäpee eli Xenia Parros. Hän tavoitti Kymen läntisen naisyhdistyksen opintokerhon keskellä päivää työväentalolla. Ajankohta kuvasi noita aikoja, sillä juuri ”siltoin ovat lapset koulussa ja miehenpuolet työssä ja juuri siltoin on perheenemännän vapaa hetki”, kuvaili iloisesti kerhon sihteeri Martta Horto. Puheenjohtaja Siiri Ripatti kertoi kerhon toimineen neljän vuoden ajan. Opiskellen oli paneuduttu viihtyisän kodin aikaansaamiseen sekä kunnallisiin asioihin, ja haastattelun hetkellä oli paikalla kerholaisille selostamassa huoltoavustuksen muotoja ja saamisen mahdollisuuksia kauppalan sosiaalitarkkailija Paasonen.

Kuitulevy- ja kartonkitehtaalla toimi hieman toisenlainen opintokerho, mukana olleet nimesivätkin muodon työpaikkaopiskeluksi. Sellaiseksi toiminta oli muotoutunut, kun työ oli vuorotyötä ja työntekijät asuivat laajalla alueella, kuvasi opintoasiamies Aulis Palovaara. Koneet jyskyttivät taustalla ”työtä ja elämää”. Opintohaluja kyllä riitti. Opiskelu tapahtui kirjeturssin muodossa. Jokainen tutki postin tuoman aineiston kotonaan ja aiheesta keskusteltiin sitten työpaikalla sopivien taukojen tullen, maitopullon, eväsleivän ja opintokirjeen ääressä. Paperiliiton osasto nro 16:n parissa tehtaalla toimi kaksi tällaista opintoryhmää. Ainakin muutamille oli kipinä lisäopintoihin syttynyt SAK:n kesäkoulun valmistavalla kurssilla.

Otsolan sos.dem. työväenyhdistyksen opintokerho toimi kolmatta vuottaan Karhulassa, hieman keskustasta sivummalla. Aiheina olivat olleet kansantalous, kunnallisverotus ja ammattiyhdistystieto. Yleensä opiskeltiin omin päin. ”Aina välillä on käytetty ulkopuolisia luennoitsijoita uskon vahvistajana”, mainitsi reportterille kerhon puheenjohtaja Lauri Arponen. Opinto-ohjaaja Niilo Korhosen mukaan kerho kokoontui viikoittain, joskus tarvittaessa useamminkin. Jotain kurssia ja ainakin retkeilyä suunniteltiin jo kesällekin. Mielenkiintoa pyrittiin pitämään eri tavoin vireillä.¹¹⁶

Samassa *Työläisopiskelijan* numerossa oli jälleen myös opintoneuvojien näkemyksiä kerhotyön

¹¹⁵ Paavo [Niemi]: Keuruun opintokurssin tuntumasta. *Työläisopiskelija* 1/1956, myös lainaukset.

¹¹⁶ Xenia Parros: Kun työ ja taito kaunihilta näyttää... *Työläisopiskelija* 1/1957, myös lainaukset.

erilaisiin ongelmiin. Rivien välistä on pääteltävissä, että opintotoiminnassa elettiin jonkinlaisessa välitilassa, uutta toivottua lakia odotellen. Aikakausikin oli muuttunut sodanjälkeisistä vuosista. Vapaa-aika oli lisääntynyt ja monet muutkin menot houkuttivat kuin opiskelu. Lehden juttuun saatiin näyttävää eloisuutta piirroskuvituksellakin, jonka laati maineikas kuvataiteilija Tapio Tapiovaara.

Uutta opintokerholakia toivoikin liiton tuoreempiin opintoneuvojiin kuulunut, helmikuussa 1956 aloittanut 23-vuotias helsinkiläinen Juhani Hietanen. Se antaisi ”kaikille yrityksillemme pontta”, hän arvioi. Erityisesti nuorten kerhojen toimintamuotojen sekä ohjaajakoulutuksen kehittämiseksi liitossa oli pyrittävä pitämään ”sormi tiukasti ajan valtimolla”.

Anni Vallanti kiinnitti huomiota muun muassa siihen, että aikuisten ja nuorten kerhoihin liittyi erilaisia odotuksia. ”Opintoaineen ja työskentelytapojen nuorten kerhossa on oltava toisenlaiset kuin aikuisten kerhossa.” Hän toivoi TSL:n muodostavilta järjestöiltä ”aktiivisempaa suhtautumista opintokerhotyöhön”. Oli niitä, jotka pitivät opinkerhoja koulun korvikkeena, ja oli niitäkin, jotka pitivät opintotoimintaa yhtenä ”ajanviettoiminnan muotona”.

Paavo Niemi kuului Anni Vallannin tavoin TSL:n kokeneisiin voimiin. Hän arvioi, että ne, jotka olivat päässeet hyvin opiskelun makuun ja saavuttaneet ensimmäiset ”voittonsa”, suhtautuivat toimintaan myönteisesti ja kiittivät itseään siitä, että tuli aloitettua. He kaipasivat lisää luettavaa ja kriittisiä keskusteluja. Ne puolestaan, joilla ei ollut riittävän vahvaa luottamusta omiin henkisiin voimiin, olivat parhaimmassa tapauksessa mukana, jos joku ulkopuolinen luennoisi ”valmiita totuuksia”. Hän painotti, että opintokerho on elämän mittainen koulu. Oli virheellistä luulla, että ihminen olisi jossakin vaiheessa niin sanotusti valmis.

Mahdollisesti Paavo Niemellä oli kerhojen lisäksi varovaista neuvoa myös TSL:n ajankohtaisiin sisäisiin ongelmiin: ”Jos oppisimme suhtautumaan kanssaihmissiimme arvoa antavasti ja omistaisimme enemmän kuuntelemisen taitoa, pysyisivät perustetut kerhot koossa.” Hän muistutti siitäkin, että kerhoissa opittiin käyttäytymisen sääntöjä, arkipäivän kohteliaisuutta ja myös ihmistuntemuksen määrä kasvoi.

Kerttu Värn hieman kummeksui niitä, jotka sanoivat olevansa kerhotyön ystäviä, mutta samalla valittivat: ”Ei ole aikaa.” Hänen mukaansa ne, jotka todella olivat opiskelleet tuloksellisesti kerhossa, ”kerta kaikkiaan kaipaavat yhteisopiskelun viehättävyyttä”. Hän suuntasi katsettaan myös nuorempiin ikäluokkiin: nuorisolle ja varhaisnuorisollekin tuli tarjota opintoaineistoja. Seurallisuuden tyydyttämisen tarve saattoi monella olla ensimmäisenä virikkeenä yhteiseen opintotoimintaan. Ja lisäksi: ”Kerhotyössähän on jokainen kykyjensä ja taitojensa mukaan sekä antavana että vastaanottavana puolena.”¹¹⁷

¹¹⁷ Haastattelukokonaisuus ”Kysy sinä minä vastaan” Työläisopiskelija 1/1957, myös lainaukset.

Pokasaha jää

Suomi eli 1950-luvulla hyvin voimakkaasti puusta ja metsistä. Maaseututyöväen liitossa ponnisteltiin ammattiyhdistystoiminnan edellytysten vahvistamisesta maaseudun ja metsätalouden oloissa. TSL oli siinä apuna. Puunkaadon tekniikka oli voimakkaasti muuttumassa: erittäin raskas ”nälkäviulun kitkutus” eli vanhan tutun pokasahan käyttö oli jäämässä taakse ja tilalle olivat tulossa tehokkaammat moottorisahat. Pelkästään sellaisen terän teroittaminen vaati opettamista ja opettelua liiton järjestämällä kurssilla. Ammattiliiton osastot tarvitsivat jatkuvasti uutta toimitsijavoimaa. Toimitsijat ja järjestäytymisestä kiinnostuneet metsurit tarvitsivat ammattiyhdistystiedon opiskelua.

Ammattiliiton toimitsija Keijo Vähätalo arvioi vuonna 1957 *Työläisopiskelijassa*, että metsätyömiehille ensisijaisen tärkeätä oli kirjeellinen yksinopiskelu. Opintokerhoja ei juurikaan ollut saatu ammattiosastoissa aikaan. Kirjeopiskeluun näkyi kuitenkin liittyvän se ongelma, että useat jäsenet ilmoittautuivat innolla erilaisten TSL:n kirjekurssien opiskelijoiksi, mutta ”aivan liian monet” jättivät opinnot kesken. Sisu saattoi loppua, tai ehkä siihen vaikutti muuttoliikekin toivotun leveämmän leivän perässä. Ammattialaakin saatettiin vaihtaa. Liiton paikallisten asiamiesten tuli kierroksillaan tehdä myös opintoihin liittyvää valistustyötä ja kiinnittää huomiota näihin oman liiton ”laiskanläksyläisiin”. Pelkästään TSL:n opintoneuvojille työmaa oli aivan liian laaja kokonaisuus.

Maaseututyöväen ammattiliitto kannusti opintojen pariin myös sillä tavoin, että se kustansi jäsentensä puolesta kaikki Sivistysliiton kirjekurssien aiheuttamat maksut. Jäsenille suositeltiin myös Ammattiyhdistysopiston sopivia koulutusjaksoja. Yhteistyö TSL:n kanssa sujui hyvin ja kitkattomasti. Keijo Vähätalon mukaan siihen liittyi sujuvalla tavalla myös metsämiesten siirtokirjaston toiminta. Sekin edisti liiton pyrkimyksiä.¹¹⁸

TSL:n uusi siirtokirjastoauto oli käytössä, kun esimerkiksi joulukuun alussa 1957 käynnistyi Pohjolan Opistolta Haukiputaalta talvinen kämppäkierros. Se suuntautui talven kuukausien kuluessa Pudasjärven, Taivalkosken, Suomussalmen, Kuhmo ja Sotkamon kautta Kajaaniin, sieltä edelleen Pohjois-Karjalaan ja Keski-Suomeen. Matkassa oli tuttuja kirjastokaappeja sekä myös elokuvalaitteet. Kaikkiaan kaappeja oli 130 ja niteitä yli 5000, puolet kaunokirjallisuutta ja toinen puoli tietopuolista.

Kierroksen kuluessa oli tavoitteena saada asiasta kiinnostumaan uusia paikallisia asiamiehiä. Opintoneuvoja Kerttu Värn ja toimitsija Arvo Ryynänen esittelivät kämpillä kirjaston toimintaa ja samalla kuulostelivat metsätyöläisten näkemyksiä itseopiskelusta niin kerhoissa, kirjeitse kuin kansanopistoissakin. Kirjakaappien määrä kasvoi viidessä vuodessa 170:een. Kirjaniteiden määrä oli vuonna 1963 noin 7500.¹¹⁹

¹¹⁸ Keijo Vähätalo: Opintotyö maaseudun ammattiyhdistystoiminnan näkökulmasta. *Työläisopiskelija* 3/1957, myös lainaukset.

¹¹⁹ *Työläisopiskelija* 1/1958; *Työläisopiskelija* 9–10/1963.

Proletariaatin diktatuuri ja TSL

Viimeistään NKP:n vuoden 1956 helmikuisen puoluekokouksen päätökset Stalinin henkilökultin tuomitsemisesta pakottivat myös suomalaisen kommunistisen liikkeen itsetutkisteluun. SKP:n keskuskomitea otti vaikeat asiat käsittelyynsä kesäkuussa 1956, ja sen jälkeenkin niitä käsiteltiin eri kokouksissa ja tilanteissa.

Kun syyttömien laajat vangitsemiset ja teloitukset olivat tulleet julkisuuteen, niitä ei enää voinut jättää käsittelemättä. Aiemmin aiheesta oli tykkänään julkisuudessa vaiettu, samalla kun Stalinin verrattoman viisasta toimintaa oli kaikin puolin kiitelty. Tosin pääsihteeri Ville Pessi muistutti elokuussa 1956 keskuskomitean kokouksessa, että kyllä puolue oli joitakin kertoja pyrkinyt aatetoverien kohtaloita selvittämään. Hän myös myönsi, että ”Stalin-kultin me lainasimme mekaanisesti Neuvostoliitosta”, mutta pyrki samalla pesemään puolueen kädet korostamalla, että ”Stalinin palvonta ei kehittynyt meillä sellaiseksi kuin Neuvostoliitossa.”¹²⁰

Työväen Sivistysliiton sosialidemokraattien keskuudessa seurattiin varmasti tarkoin kommunistisen liikkeen mahdollista nahanluontia ja Stalinin väärinkäytösten ruotimista.¹²¹ Toki riitti sosialidemokraateilla setvimistä ihan omassa pesässäänkin. SKP oli edelleen TSL:n merkittävä jäsenjärjestö ja siten opintoasioissa yhteistyökumppani. Huomiota kiinnitettiin myös SKP:n puolueohjelman laatimiseen. Se saatiin aikaan vuonna 1957 ja hyväksyttiin puolueen XI edustajakokouksessa 29.5.–2.6. juuri valmistuneen Kulttuuritalon kokous- ja konserttisalissa Helsingin Sturenkadulla, Kallion kaupunginosassa.¹²²

Ohjelma merkitsi viimein selkeää irtautumista vuoden 1918 perustamislausunnon jyrkästä, välittömään aseelliseen vallankumoukseen pyrkineestä tavoitteesta. Monia muitakin yksityiskohtia lievennettiin, mutta tavoitteena mainittiin edelleen sosialistinen yhteiskuntajärjestelmä. J. V. Stalinin nimeä ei enää pidetty esillä yhtenä keskeisenä teoreetikkona ja ajattelijana: ”Puolue pitää periaatteellisena toimintaohjeenaan marxilais-leniniläistä tieteellistä sosialismia, jota se soveltaa ja kehittää Suomen oloja vastaavalla tavalla.”

Puoluekokouksen väelle ohjelmaluonnoksen esitteli keskuskomitean helsinkiläinen jäsen, toimittaja

¹²⁰ Uola 2003 s 402; Viitala 1988 s 87–89, lainaukset s 88. – Stalinin ruumis siirrettiin 1961 Moskovassa pois kunniapaikalta Punaisen torin mausoleumista (Vihavainen, Ketola s 246).

¹²¹ Neuvostoliitossa tapahtui Nikita Hruštšovin kaudella näkyviä muutoksia jäykän stalinismin jälkeen: kapitalististen maiden talouskasvu pyrittiin tavoittamaan, teknologiaan panostettiin, myös avaruustutkimukseen, ja maassa koettiin kulttuurielämässä lievää vapautumista. Kansainvälisessä politiikassakin oli uhittelun ohella suojaäänä hetkiä (ks. Vihavainen, Ketola s 243–257).

¹²² Kulttuuritalon piirsi arkkitehti Alvar Aalto (1898–1976), ja legendan mukaan ensimmäisen hahmotelman Klubi-askin kanteen. Rakennustyöt, joita tehtiin osin talkoilla, alkoivat talvella 1955. Ensimmäinen julkinen tilaisuus talolla oli Helsingin kaupunginorkesterin konsertti 27.5.1957. Talon viralliset vihkiäiset olivat vuonna 1958. Siipirakennuksessa olivat talon omistajien SKP:n ja SKDL:n puoluetoimistot (talosta ja sen historiasta ks. www.kulttuuritalo.fi).

Matti Janhunen.¹²³ Ohjelmaan otettiin aineksia vanhan sosialistisen työväenpuolueen ohjelmasta, varsinkin menettelytapoihin liittyneitä ajatuksia. Suomalaista kapitalistista järjestelmää luonnehdittiin pitkälti samoin kuin vuosia aiemmin valmistuneessa SKDL:n ohjelmassa. ”Kapitalistinen järjestelmä vie talouden sekasortoon.” Toisaalla esiteltiin ”sosialistisen maailmanjärjestelmän elinvoimaisuus ja eheys, sosialistisen rakennustyön suuret saavutukset sekä kansainvälisen työväenliikkeen voimakas kehitys”.

Ulkopuoliset kiinnittivät erityistä huomiota kohtaan, jossa kuvattiin, miten sosialistiseen järjestelmään siirryttäisiin. ”Siirtyminen kapitalismista sosialismiin voidaan toteuttaa vain työväenluokan ja sen järjestöjen johdolla, minkävuoksi siirtymäkauden valtio on kapitalistiluokan vähemmistödiktatuurin tilalle voimaansaatettavaa työväenvaltaa, proletariaatin diktatuuria.” Siten saavutettaisiin kansanvalta ”sen laajimmassa muodossa”. Reunaehtona samalla kyllä myös mainittiin, että vallan ottamisen edellytyksenä oli se, että ”laajat työtätekevien joukot” olisivat siihen valmiita. Ohjelmassa puhuttiin myös joukkovoimasta ja päättäväisestä taistelusta vastavallankumouksellisten voimien väkivaltapyrkimyksiä vastaan. Siirtymäkauden ohjelmalliset tavoitteetkin esiteltiin.

Valmistelun aikana puolueessa ymmärrettiin ”proletariaatin diktatuurin” ongelmallisuus, vaikka välittömästä vallankumoukseen ryhtymisestä ohjelmassa luovuttiinkin. Esimerkiksi Tuure Lehénin muotoilua oli edellä mainittu lievämpi sana ”työväenvalta”. Heikki Mikko Viitalan mukaan termeistä keskusteltiin Moskovassa itse O. W. Kuusisen kanssa, ja sen jälkeen ”proletariaatin diktatuuri” jäi ohjelmaan paikoilleen, aina vuoteen 1969 saakka.¹²⁴

Tauno Saarela on korostanut, että ohjelmassa proletariaatin diktatuuri mainittiin siirtymävaiheen aikaiseksi. Tilanne oli puolueelle hankala, kuten muillekin Pohjolan kommunistisille puolueille, jotka ponnella puolustivat kansalaisoikeuksia kapitalistisessa yhteiskunnassa. Neuvostoliiton kommunistinen yksipuoluejärjestelmä vaikeutti niiden todellista mahdollisuutta ”muotoilla asennetaan puoluejärjestelmään tai tiedotuksen vapauteen” tulevassa sosialismissa.¹²⁵

Maininta tarjosi puolueen vastustajille joka tapauksessa erinomaisen, suorastaan pelottavan vahvan yksityiskohdan, johon tarttua. TSL:n sosialidemokraateille saattoi olla hieman kiusallista, kun yhteistyökumppani ja liiton jäsenjärjestö oli ohjelmansa mukaan tavoittelemassa diktatuuria – vaikkakin ehkä vain ns. siirtymäkauden ajaksi – samalla kun yhdessä pyrittiin Sivistysliiton parissa edistämään sivistyksellisiä, työläisiä kehittäviä tavoitteita. Toisaalta: hyvin ymmärrettiin molemmin puolin, että termi oli sen hetken kommunistien kannatuksella lähinnä kumouksellista sanahelinää, retoriikkaa, hieman samalla tavalla kuin vanhassa yhtenäisessä työväenliikkeessä oli viimeisestä

¹²³ Esittelypuheenvuoro SKP:n edustajakokous 1957 pk s 71–88, loppupuheenvuoro s 418–419

¹²⁴ Viitala 1988 s 85. Huomattakoon, että Erkki Salomaa ei mainitse ohjelmaa esitellessään lainkaan proletariaatin diktatuuria (1964 s 246–247).

¹²⁵ Tauno Saarela: Pohjoismainen tie sosialismiin, julkaisussa Pitkäsillan tuolla puolen (Saarela 2010), s 31, myös lainaus.

taistosta puhuttu ja laulettu. Tai mistä sitä varmuudella tiesi.

”Kulttuuritaantumusta vastaan...”

Periaatteellisten teemojen lisäksi SKP:n uudessa puolueohjelmassa oli runsaasti ”välittömiä tavoitteita ja vaatimuksia”, jotka kohdistuivat taloudelliselle, valtiolliselle, sosiaalipolitiikan ja kulttuurin alalle. Aivan lyhyesti, tiivistäen voi tässä mainita muutamia. Valtion tuotannollisen toiminnan vahvistamiseen kiinnitettiin huomiota. Maataloudessa tuli tukea erityisesti pienviljelijöitä. Äänioikeusikä oli alennettava 18 vuoteen. Yleinen sairausvakuutuslaki oli säädettävä. Samasta työstä oli maksettava sama palkka. Naisilla tuli olla tasavertaiset oikeudet niin koulutuksessa kuin ammatissa etenemisessäkin.

Kulttuuripolitiikan alueella puolue sanoi taistelevansa päättäväisesti ”koti- ja ulkomaista rappiokulttuuria ja kulttuuritaantumusta vastaan”. Kansallista kulttuuria oli edistettävä. Erityisesti valtion tuli tukea ”sellaisia sivistyslaitoksia, tiedemiehiä, kirjailijoita ja taiteilijoita, joiden työ tehokkaasti edistää kansan aineellisen tai henkisen kulttuurin kohottamista”. Yhtenäiskoulu-uudistus oli toteutettava.

Lisäksi ohjelmassa kiinnitettiin huomiota kansainvälisiin aiheisiin ja korostettiin yhteistyösuhteita kaikkiin edistykseellisiin voimiin, ammattiyhdistysliikkeestä alkaen. Puolue sanoi toimivansa ”tinkimättä maamme kansallisen riippumattomuuden puolesta”. Ystävyys ja yhteistyö Neuvostoliiton kanssa näkyi ohjelmassa luonnollisesti myös.¹²⁶

Puoluekokouksessa kosketeltiin opiskelun ja sivistystyön aiheita useissa puheenvuoroissa, mutta TSL:n nimeä ei ymmärrettävästi kertaakaan mainittu painetussa pöytäkirjassa. Sen verran hankalaksi varmaan koettiin oma asema ja omat vaikutusmahdollisuudet yhteisessä Sivistysliitossa. Siinä ei ollut paljon kehumista isossa, omassa kokouksessa. Varmasti monta Sivistysliiton kerhoa oli puheenvuorojen esimerkkeinä esillä, liiton nimeä mainitsematta.

Jo toimintaselostuksessaan avauksen yhteydessä pääsihteeri Ville Pessi kuvasi muun muassa opiskelun ja aatteellisen kasvatuksen merkitystä. Useimmissa puolueen piirijärjestöissä opiskelijoiden määrä oli edelleen toivottua pienempi. Suurena haittana oli pätevien ohjaajien puute ja ajan rajallisuus. ”Jatkuvasti ja kaikkialta huomautetaan, että kyvykkäimmät, tietoisimmat opinto-ohjaajat ovat niin moniin muihin järjestötehtäviin sidotut, että väkisinkin opintoiltoihin valmistautuminen jää heikoksi.” Hän piti hyvin tärkeänä opettajavoimien kasvattamista.

Kirjailija ja runoilija Armas Äikiä kannusti puoluetta muun muassa hyödyntämään vanhan työläiskirjallisuuden tekijöiden teoksia, unohtamatta Aleksis Kiveä, Minna Canthia ja muita klassikkoja. Myös Kiilan jäsenten teosten levittäminen oli tärkeää. Esko Suoranta (Helsingin-

¹²⁶ Puolueohjelma julkaistu esim. Borg s 332–340, myös lainaukset.

Uudenmaan piirijärjestö) muistutti, että työväestöllä ja sivistyneistöllä oli paljon yhteisiä etuja valvottavana. Aino Kuosmanen (Helsinki-Uusimaa) tarttui Pessin ajatuksiin opintotoiminnan tarpeellisesta kehittämisestä: ”Eivät kerhot kasva kuin sienet sateella, tarvitaan vakavaa organisatoorista työtä.” Lahtelainen Jorma Simpura kiinnitti huomiota ideologiseen työhön ja edellytti, että uudesta puolueohjelmasta oli tultava opiskelun keskipiste.

Arvi Matilainen kuvaili opiskelun vaikeuksia Lapin suunnalla. Arjen askareiden hälinästä ja radio-ohjelmien kohinasta huolimatta monissa tukkikämpissäkin oli saatu opintoja aikaan. Tarvittiin yksi aloitteellinen henkilö. Esimerkiksi Kittilän kunnan Maunujärven kylässä oli yhdessäkin tuvassa ollut SKP:n puolueosaston opintotilaisuus, johon kuvauksen mukaan osallistui kaikki täysi-ikäiset kyläläiset, paitsi työtehtävässä ollut postinkuljettaja. Yrjö Tietäväinen muistutti, että opinto-ohjaajien tuli kiinnittää enemmän huomiota siihen, että opiskelijat saataisiin omakohtaiseen kysymysten käsittelyyn ja pohtimiseen. Erittäin vilkkaan keskustelun oli Oulun korkeudella herättänyt yksilöpalvonnan ja sen seurausten käsittely.

Yhden puheenvuoron käytti painetun pöytäkirjan mukaan myös TSL:n toimikunnan aikaisempi jäsen, SKP:n keskuskomitean jäsen Lars Junttila Helsingistä. Hän keskittyi yleisellä tasolla työväen yhteistoiminnan merkitykseen. Opintotyöstä hän ei maininnut mitään.¹²⁷

Kolme vuotta myöhemmin, SKP:n XII edustajakokouksessa huhtikuussa 1960 Kulttuuritalolla pääsihteeri Ville Pessi nosti jälleen esiin samoja opintotoiminnan ongelmia. Opiskelun onnistuminen oli pitkälti riippuvaista pätevistä ohjaajista, mutta heitä ei vielä kukaan ollut riittävästi. Monella alueella, esimerkiksi Kymenlaaksossa sekä Kuopion ja Pietarsaaren seuduilla oli kuitenkin saatu aikaan huomattavaa nousua sekä opintokerhojen että kerholaisten määrissä. Myös puolueen järjestämät kurssit olivat nekin herättäneet aiempaa suurempaa kiinnostusta. Pessin mukaan *Kommunisti*-lehden ei mahtunut enempää teoreettisia ja ideologisia kirjoituksia, vaikka niitä tarvittiin avuksi lisää. Sirola-opiston laatimat opinto-ohjelmat ja opintokirjeet auttoivat niin opiskelijoita kuin opettajiakin. Hyödyksi puolueväen opiskelijoille olivat hänen mukaansa esimerkiksi Tuure Lehénin kirja *Työväenluokan maailmankatsomus* (1950), Antti Hyvösen laatima *Suomen vanhan työväenpuolueen historia* (1959) sekä puolueen vaiheita kuvaava Tuuren Lehénin kokoama tuore teos *Kipinästä tuli syttyi* (1958). Sivistysliittoa ei nytkään selostuksessa mainittu.

Myös edustajakokouksen hyväksymässä laajassa päätöslauselmassa kiinnitettiin huomiota puoluejärjestöjen opintotoimintaan. Siinä korostui voimakkaasti kapeahko puoluepoliittinen näkökulma ja samalla sosialistisen yhteiskunnan tavoittelu. Puolueen ”aatteellisen ja poliittisen opintotyön tehtävänä on levittää työväenluokan maailmankatsomusta yhä laajempiin piireihin tutustuttaen niitä marxismin-leninismen eri puoliin: dialektiseen ja historialliseen materialismiin, taloustieteeseen, työväenliikkeen historiaan, teoriaan ja taktiikkaan sekä puolueemme päämäärään,

¹²⁷ Pessin alustus SKP:n edustajakokous 1957 pk s 15–69, lainaus s 54; muut puheenvuorojen esimerkit: Äikiä s 234–237, Suoranta s 250–252, Kuosmanen s 265–268, lainaus s 267, Simpura s 301–304, Matilainen s 326–328, Junttila s 329–333, Tietäväinen s 336–337.

socialismiin ja kommunismiin”. Teorian pohdinnan lisäksi tuli muistaa joukkotoiminnan järjestäminen. Puolueosastojen opintotoimintaan oli luotava toverillinen henki ja myös ohjaajia oli tehtävissään autettava.¹²⁸

---tietolaatikko

NELJÄN VUOSIKYMMENEN IKÄÄN

Jälleen kerran Sivistysliitto kykeni jatkamaan määrätietoisesti omaa toimintaansa, kaiken kiihkeän poliittisen keskustelun ja kamppailun keskelläkin, kuten edellä on havaittu. Kun perustamisen 40-vuotispäivä, syyskuun ensimmäinen alkoi lähestyä, ryhdyttiin hyvissä ajoin myös valmistautumaan juhlahetkeen.¹²⁹ Vuoden 1959 alussa muodostettu juhlatoimikunta jaostoineen ahersi ja suunnitelmat valmistuivat. Julkisuudesta haluttiin ottaa kaikki myönteinen hyödyksi niin liitolle kuin yleisemmin sivistystyöllekin. Kesällä valmistui taiteilija Lasse Hietalan piirtämä juhlahjuliste, jota levitettiin maan eri puolille, varsinkin työväentaloille ja osuusliikkeisiin, noin 7000 kpl painoksena.

Juhlatapahtumat painoutuivat syyskuun loppupuolelle. Kaksi päivää ennen päätapahtumien alkua järjesti liitto erityisen tiedotustilaisuuden. Parikymmentä tiedotusvälineiden edustajaa oli paikalla, ja juhlatapahtumista sekä liiton toiminnasta olikin sitten laajasti juttuja kuvineen maan sanoma- ja aikakauslehdissä.

Kunniakäynnillä ja kukkien laskulla professori Väinö Voionmaan ja tohtori Julius Ailion haudoille muistettiin tienraivaajia. Onnittelujen vastaanottotilaisuus järjestettiin 26.9. Helsingin työväenopiston tiloissa Helsinginkadulla Kalliossa. Liitto sai vastaanottaa kaikkiaan 122 yhteisöltä ja yksityishenkilöltä niin onnitteluja, sähkösanomia, kukkalähetyksiä kuin rahalahjoituksiakin. Uudesta ajasta ja liiton kasvaneesta merkityksestä kertoi paitsi onnittelijoiden huomattava runsaus, myös se, että välähdyksiä tilaisuudesta esitettiin televisiossakin.

Samana päivänä, lauantaina 26.9.1959 TSL järjesti erityisen juhlakonferenssin. Työväenopiston Viipuri-saliin kerääntyi kaikkiaan noin 400 kiinnostunutta kuulijaa. Maisteri Raoul Palmgrenin esitelmän aiheena oli ”Työväki ja luova kulttuuri”, tohtori Yrjö Littunen puhui aiheesta ”Välinpitämättömyyden ongelma vapaassa kansansivistystyössä” ja päätteeksi kouluhallituksen pääjohtaja, TSL:n varapuheenjohtaja Reino Oittinen nosti esiin ”Työväen sivistysliikkeen tulevaisuuden tavoitteet”.

Oittinen palautti mieleen sivistysliikkeen perinteiset kaksi tehtävää. Oli tyydytettävä työläisten opinto- ja sivistystarpeita sekä huolehdittava työväenliikkeen ja sen järjestöjen tarvitsemasta

¹²⁸ SKP XII edustajakokous, s 69–72, 116–117, lainaus s116

¹²⁹ Vuoden juhlatapahtumia ja henkilötietoja koottu TSL vuonna 1959 s 3, 8–9, 35, 38–39; Työläisopiskelija 7/1959; Pikkusaari 2014 s 108–111.

kasvatustyöstä. Kolmanneksi Oittinen nosti edeltäneinä vuosina yhä voimakkaammin esille tulleen kulttuurinäkökulman: oli osallistuttava työväenliikkeen kulttuuripoliittiseen toimintaan. Hänen näkemyksensä mukaan nämä tehtävät eivät olleet muuttumassa lähitulevassa tulevaisuudessa. TSL tarvittiin jatkossakin niistä huolehtimaan. Mielenkiintoista oli, että Oittisen mukaan työväen sivistysliikkeen oli nyt tärkeintä keskittyä kulttuuripoliittisten kysymysten käsittelyyn.¹³⁰

Seuraavana päivänä, sunnuntaina 27.9. oli vuorossa varsinainen 40-vuotisjuhla työväenopiston juhlasalissa. Paikalla oli noin 500 henkilöä. Avauksen suoritti pääsihteeri Arvi Hautamäki. Valtiovallan tervehdyksen toi juhlaan V. J. Sukselaisen toisen hallituksen opetusministeri Heikki Hosia (maalaisliitto). Sivistysinternationaalin eli IFWEA:n tervehdyksen esitti uusi puheenjohtaja, Ruotsin ABF:n opintorehtori Sven-Arne Stahre. Hän toi juhlaväelle myös pohjoismaisten veljesjärjestöjen tervehdyksen.

Juhlapuheen piti opetusneuvos, TSL:n puheenjohtaja Yrjö Kallinen. Puheensa teemana hän nosti esiin ajatuksen siitä, että syvällisimmät muutokset ihmiskunnan historiassa kulkevat aina hiljaa, kuin sukkaillaan. Tässä oli TSL ollut osallisena. Jussi Pikkusaaren lainauksen mukaan: ”Tämä laajojen joukkojen, kansan pohjakerroksien keskuudessa esille puhjennut pyrkimys tietoon, taloudellista ja yhteiskunnallisten lainalaisuuksien tuntemiseen, koko maailman tapahtumisen ymmärtämiseen on itse asiassa hyvin pitkäaikaisten ja vaikeasti seurattavien hiljaisuudessa jatkuneiden kypsymisten tulos.” Tällä oli seurauksensa: Kallinen korosti työväestön lisääntyntä vastuuta omasta yhteiskunnallisesta asemastaan ja myös koko yhteiskunnan muotoutumisesta.

Tervehdysten ja puheiden ohella kuultiin myös TSL:n vuosijuhlien säännölliseen ohjelmaan kuulunut juhlaruno, tällä kertaa kirjailija ja runoilija Aira Sinervon kirjoittama ”Vuoksi tiedon ja totuuden”. Sen esitti näyttelijä Vilho Siivola. Liitto sai lisäksi juhlaansa musiikillista ja liikunnallista ohjelma-apua Suomen Työväen Musiikkiliitolta ja Työväen Urheiluliitolta, erityisesti Helsingin Kotkien voimisteluryhmältä.

Yleisradion kuuntelijat pääsivät vielä myöhemmin, tiistaina 29.9., omalla tavallaan mukaan liiton juhlintaan. Opintos sihteeri Väinö Ruusala oli koonnut radio-ohjelmaan äänikuvia ja lausuntoja Sivistysliiton neljän vuosikymmenen mittaiselta taipaleelta. Liiton lehden *Työläisopiskelijan* vuoden seitsemäs numero julkaistiin laajana juhla-albumina. Lisäksi juhlavuonna ryhdyttiin julkaisemaan pientä kahdeksan sivun laajuista tiedonantolehteä *TSL:n työsaralta*. Sitä julkaistiin neljä numeroa. Lehteä lähetettiin maksutta paikallisosastojen toimihenkilöille, opintokerhojen ohjaajille, opintoasiamiehille sekä jäsenliittojen opintotyöstä vastaaville toimitsijoille.

¹³⁰ Oittinen kirjoitti juhlan aikoihin myös puheenvuoron teemoja sivunneen kiertoartikkelin ”Sivistysliikkeen tehtävistä”. Esimerkiksi *Kansan Lehti* (27.9.1959) otsikoi tekstin ”Työväen sivistysliikkeen tulevaisuuden tavoitteet”. Siinä hän muun muassa korosti, että työväenliikkeen sivistystyölle antamista tehtävistä tärkein oli ”ehdottomasti työläisten henkinen aktivoiminen”. Oli jo niin paljon henkistä veltoistumista, ja myös toimitsijavaltaisuus tuuditti monia passiivisuuteen. Koulu antoi vain pohjan, ja sen jälkeen oli saatava ajankohtainen ote asioihin kypsyneemmällä iällä (Oittinen 1969 s 163–166, lainaus s 164).

Liitto kannusti omiaan myös paikalliseen juhlintaan. Pääkaupungin lisäksi järjestettiin yhteensä 13 paikkakunnalla pienimuotoisempia 40-vuotisjuhlia. Esimerkiksi Imatran opintojärjestö toteutti juhlan 28.10.1959 Imatrankosken työväentalolla, jonne juhlapuhujaksi saatiin jopa TSL:n puheenjohtaja Yrjö Kallinen. Talteen jäi kuvaus siitä, että paikallisen juhlan ohjelma oli ”sisällöltään ja tasoltaan korkealuokkaista, täysipainoista ja työväensivistysrientoja kehittävää”.¹³¹

Kaikkien vuosijuhlien yhteenlasketuksi osallistujamääräksi arvioitiin noin 3000. Kun lisäksi lukuisat opintokerhot muistivat omissa tilaisuuksissaan neljäkymmenvuotiasta, kohosi tapahtumiin osallistuneiden määrä vielä siitakin.

Liiton jäsenmäärä oli 49 kuten monena edeltäneenä vuonna. Puheenjohtajistossa ei vuosiin tapahtunut muutoksia: Yrjö Kallinen jatkoi juhluvuonna puheenjohtajana sekä R. H. Oittinen ja Nestori Parkkari varapuheenjohtajina. Koko vuoden ajan olivat liiton toimikunnan jäseninä heidän lisäksi Olavi Järvelä, Tyyne Paasivuori ja Sulo Suortti sekä varajäsenet Veikko Oittinen, Jaakko Rantanen ja Pentti Kymensalo. Varsinaisista jäsenistä Aune Laurikainen ja Olli Laitinen olivat tehtävässään vuosikokoukseen 13.4. saakka ja siitä alkaen uusina olivat tavanomaiseksi kahden vuoden kaudeksi valitut Pauli Burman ja Gunnar Asplund.

Kokonaisuudessaan liiton henkilökunta supistui jonkin verran viisikymmenluvun mittaan. Pääsihteeri Arvi Hautamäki vastasi myös taloudesta ja toiminnan johtamisesta. Toimistos sihteeri Oiva Valavaara oli samalla *Työläisopiskelijan* toimittaja. Opintosihteerinä toimivat yhteiskuntatieteiden kandidaatit Lahja Kivinen ja Väinö Ruusala sekä ruotsinkielisen sihteeristön (ABF:s svenska sekretariat) sihteerinä kirjailija Anna Bondestam. Toimistonhoitajana ja kirjanpitäjänä oli Bertta Latvala, kanslistina Xenia Parros, opintokerhoasioiden hoitajana Irene Koski, kirjeopiston hoitajana Kirsti Kaukolampi, konekirjoittajana Anneli Jalo, konttoristina Kerttu Makkonen ja lähettinä Anna Mäkinen. Kesäapulaisena toimistossa oli (15.6.–30.8.) Pirkko Kempainen. Opintoneuvojina toimivat juhluvuonna Paavo Niemi, Anni Vallanti, Kerttu Värn (Rovaniemi) ja Juhani Hietanen.

TSL saa uusia jäseniä

Samoihin aikoihin keväällä 1959, kun uutta sosialidemokraattista työväenpuoluetta muodostettiin, koettiin TSL:n edustajiston sääntömääräisessä vuosikokouksessa maanantaina 13.4.1959 jälleen kerran kahden suuntauksen välistä kädenvääntöä. Nyt aiheena olivat opintoaineistot, erityisesti taloustieteen teokset. Vasemmiston edustajat esittivät liiton johdolle ”huomautuksen” siitä, että Karl Marxin, V. I. Leninin ja J. V. Stalinin kirjoja tulisi suosittelaa tilattavaksi valtionapuopintokerhoille. Myös viitattiin Eino Nevalaisen ja Tuure Lehénin teoksiin. Samalla moitittiin sitä, että puoluetta

---

¹³¹ Vuosikymmenet Vuoksen varrella s 52, myös lainaus.

talvisodan aikoihin vaihtaneen ja nyt omia kirjojaan julkaisseen Arvo ”Poika” Tuomisen ”muistelmista ei yksikään ole jäänyt suosittelematta”.

Aiheesta ei kuitenkaan äänestetty mihinkään suuntaan. Turhaa se olisi ollutkin, mutta oma näkemys saatiin näin esille ja ainakin pöytäkirjaan sekä liiton historian lehdille. Kokouksen alustus oli uudenlainen avaus sekin, kun maisteri Viljo Kosonen kertoi ”Alikehittyneiden maiden aikuiskasvatussuunnitelmista”. Tämäkin katsaus kuvasi omalla tavallaan maailmankuvan avartumista.¹³²

Henkinen vääntö jatkui vuotta myöhemmin, edustajiston vuosikokouksessa torstaina 21.4.1960 HTY:n talon A-salissa. Nyt TSL:n toimikunnan jäsen Gunnar Asplund nosti valtionavut esiin. Hän viittasi toimintakertomukseen ja siihen, että vasemmistolaisten opintokerhot muodostivat noin 20–25 prosenttia kaikista, mutta hänen mukaansa ne eivät saaneet omaa osuuttaan, eivätkä ne lisäksi saaneet ”kerhoilleen soveltuvaa neuvontaa”. Pääsihteeri Hautamäki kiisti väitteet suorin sanoin: kaikki kerhot saavat pyytämänsä valtionosuudet ja lisäksi neuvonta sekä kurssit olivat avoimina kaikille. On mahdotonta tietää, oliko moitteen taustalla jokin tapahtunut virhe, viivästys tai sitten väärinkäsitys. Asplundin jälkimmäisestä moitteesta voisi arvioida, että se kohdistui vielä jälkikäteen Hannes Kasasen erottamiseen.

Rakennustyöväen liiton kokousedustaja Olavi Pohjola palasi puolestaan vuoden takaiseen keskusteluun taloustieteen kirjallisuudesta. Hänen mielestään TSL:n kirjeopiston aineistoissa ei ollut marxilaispohjaista työmiehen talousopin kurssia, vaikka sellaiselle olisi tarvetta.

Samassa edustajiston kokouksessa huhtikuussa 1960 näkyivät ensi kerran sosialidemokraattisen puoluehajaannuksen ja myös TPSL:n perustamisen seuraukset. Ilman äänestystä ei nyt selviydytty. Toimikunnan erovuoroiset Olavi Järvelä ja Sulo Suortti valittiin uudelleen. Samoin varajäsenet Veikko Oittinen ja Nestori Parkkari valittiin yksimielisesti uudelleen.

TUL:n kokousedustaja Helvi Raatikainen sanoi, että Tyyne Paasivuoren paikka toimikunnassa kuuluu sos.dem. naisliitolle ja esitti siihen valittavaksi Irja Salmelaa. Hänen äitinsä, kansanedustaja Martta Salmela-Järvinen oli varsin näkyvä hahmo sos.dem. oppositiossa ja myös opposition käsiin jääneessä naisliitossa. Kokouksessa KK:n edustajana ollut Sakari Kiuru puhui puolestaan kaikkien erovuoroisten, myös Tyyne Paasivuoren valitsemisen puolesta. Käntennostoäänestyksellä asia ratkesi: Paasivuori sai 53 ääntä, Salmela 33. Jälkimmäinen sai todennäköisesti myös kansandemokraattien tuen.

Samassa kokouksessa hyväksyttiin yksimielisesti kolme uutta jäsentä Sivistysliittoon alkaneen vuoden alusta alkaen. Liitto luovi sujuvasti ja liiemmästi kenenkään lippua liehuttamatta kiistojen välissä, vaikka liiton johdossa olleet sosialidemokraatit pysyivät puolueen linjalla, eivätkä siirtyneet

---

¹³² Edustajiston kokous pk 13.4.1959.

opposition riveihin. Jäsenratkaisut oli sovittu ennalta, epäselvyyttä ei ollut. Uudet jäsenet olivat Sos.dem. nuorison keskusliitto SNK, Pohjolan opiston toverikunta ja uusi sosialidemokraattinen työväenpuolue TPSL. Puolueen edustajina olivat jo paikalla Torsti Toivonen ja Lauri Korppi. SNK:n edustajat Urpu Vihavainen ja Lauri Leppänen olivat myös paikalla.¹³³

Tilanne muistutti hieman kaksikymmenlukua, sillä silloinkin mukana jäsenistössä oli ollut kahtia jakautuneen nuorisoliiton molemmat osat. Nyt olivat mukana vielä kolmantena ryhmänä kansandemokraattien nuoret. Puolueita oli jäsenenä Sivistysliiton lähtökohtahetkeä enemmän: kaksi sosialidemokraattista, SKDL ja lisäksi vielä sen ison katon alla SKP.

Kun TSL:n liittotoimikunta valitsi sitten kesällä 1961 kaksi uutta työntekijää, tehtiin tasapainottava ratkaisu. Liiton kirjalliseksi sihteeriksi ja *Työläisopiskelijan* toimittajaksi valittiin 31-vuotias sosionomi Kalevi Pihanurmi, joka jatkoi vielä opintojaan Yhteiskunnallisessa korkeakoulussa. Hän oli myös kirjoittanut työväenlehtiin yhteiskunnallisista aiheista. Pihanurmi siirtyi liittoon Helsingin kaupungin huoltoviraston työtehtävistä.

Opintoneuvojaksi valittiin 33-vuotias Kalle Kuittinen, joka oli toiminut aikaisemmin Kemin työväen sivistystyöjärjestön sihteerinä. TSL:n kirjeopiston opinnotkin olivat tuttuja, samoin Kemin työväenopiston luennot. Sitten hän oli käynyt vuonna 1948 Sirola-opiston peruskurssin ja kolme vuotta myöhemmin jatkokurssin. Vuosina 1953–58 Kuittinen opiskeli Kiinassa, Pekingin yliopistossa suorittaen siellä tutkinnon kiinan kielellä. Viimeksi hän oli toiminut SKP:n valistusjaoston työntekijänä, ohjaten opintokerhoja, pitäen luentoja ja laatien lehtikirjoituksia.¹³⁴

Uusi avaus menneisiin aikoihin

Jos TSL:n edustajiston huhtikuinen kokous 1960 oli jäsenvalintojensa osalta historiallinen, sitä se oli myös kokousalustuksen osalta. Aihe koettiin varmasti kaikille yhteiseksi. Kansatieteilijä, filosofian tohtori Matti Hako kannusti puheessaan työväen henkisten resurssien kartoitustyöhön. Hän oli saanut aiheeseen kipinää kansatieteilijöiden parista ja myös toimiessaan Kiljavalla opetustehtävissä.¹³⁵ Hako arvioi, että työväen muistitiedon kokoamisessa oltiin jo myöhässä 15–20 vuotta, ja 1960-luku oli hänen mielestään viimeinen hetki työn aloittamiseen. Tohtori Hako muistutti, että jo 1930-luvulla aihepiiriä olivat pohtineet professori Väinö Voionmaa, tohtori Heikki Waris, maisteri R. H. Oittinen ja Sivistysliiton opintosihteerit Arvi Hautamäki. Edellä kerrottiinkin, kuinka esimerkiksi Oittinen kannusti vuonna 1939 *Työläisopiskelijassa* työväen historian

¹³³ Edustajiston kokous pk 21.4.1960.

¹³⁴ Työläisopiskelija 7/1961; Kantasalmi mainitsee (s 38), että SKP:n valistusväki arvioi Kuittisen palkkaamisen hetkellisesti ”kompensoiavan” kansandemokraattien TSL:lle maksamia jäsenmaksuja.

¹³⁵ Muistitiedon keruun ja tohtori Matti Hakon (1927–2014) taustoista on kirjoittajalle kertonut Jukka Hako. Ks. myös Simo Laaksovirta, Risto Reuna: Työväen muistojen tallentaja, Demari 3.9.2014; Simo Laaksovirta: Työväen muistitietotoimikunnan perustaja on poissa, julkaisussa Työväentutkimus vuosikirja 2014 (Laaksovirta 2014) s 126–127.

tutkimiseen, itsekin aiheesta hyvin kiinnostuneena.

Sotavuodet olivat katkaisseet erilaiset, ilmeisen vähäiset valmistelut. Tohtori Ensio Hiitonen oli tarttunut aiheeseen vuonna 1956, mutta ilman tulosta. Muissa pohjoismaissa oltiin jo liikkeellä. Viisikymmenluvun lopulla virisi Turun yliopiston kansatieteen ja sosiologian oppiaineiden parissa laajempaa kiinnostusta teollisuustyöväen perinteen tallentamiseen. Keskeisiä henkilöitä olivat kansatieteen laitoksen assistentti Ilmar Talve ja professori Esko Aaltonen. Haastattelumetodilla oli siellä ollut jo aiemmin käyttöä, kuten edeltä muistetaan Mauno Koiviston väitöskirjasta.¹³⁶

Uusi aloite ja nyt suoraan Sivistysliitolle tuli kahdelta kansatieteilijältä, professori Matti Kuuselta ja esitelmänpitäjältä, tohtori Matti Hakolta. Jälkimmäinen oli itse ollut aihepiiristä puhumassa työväenliikkeen opistojen opettajien neuvottelupäivillä 3.–5.1.1960 Pajulahden urheilupuiston tiloissa. Paikalla oli ollut myös Suomen kulttuurirahaston yliasiamies, maisteri Erkki Salonen. Puheen vastaanotto oli ollut myönteinen ja kannustava.

Sivistysliiton edustajat kuulostelivat vielä järjestöjen ja muutamien tiedemiesten näkemyksiä ennen kuin liiton toimikunta päätti kokouksessaan keskiviikkona 23.3.1960 asettaa erityisen Työväen muistitietotoimikunnan asiaa edistämään. Tohtori Hakon laajan alustuksen jälkeen edustajiston vuosikokous huhtikuussa 1960 vahvisti valinnat ja päätti tarttua ehdotettuun asiaan. Siihen saattoi osaltaan virittää myös juuri edellisenä syksynä vietetty TSL:n 40-vuotisjuhlahetki, jonka aikana oli tulevaisuussuunnitelmien ohella muisteltu menneitä aikoja, liiton alkuvaiheita ja kaukaisempiakin työväenliikkeen tapahtumia.¹³⁷

Hanke ymmärrettiin laajalti hyvin merkittäväksi. Ilmeistä on, että esimerkiksi Elias Lönnrot (1802–84) ja Kalevalan (1835, 1849) aikaansaaminen toista sataa vuotta aikaisemmin mainittiin keskusteluissa kaukaisena kotimaisena rinnastuksena. Toimikuntaan valittiin professorit Erik Allardt, Matti Kuusi ja Heikki Waris, tohtori Matti Hako, varatuomari Eero Mattlar, kouluneuvos Arvi Hautamäki, maisterit Lahja Kivinen, Sakari Kiuru, Matti Nieminen, Jaakko Rantanen ja Erkki Salomaa. Myöhemmin mukaan kutsuttiin vielä filosofian tohtori Mauno Koivisto ja SAK:n opintosihteeri, sosionomi Uuno Nokelainen. Mukana oli tiedemiehiä, tutkijoita, TSL:n edustajia sekä keskeisten työväenjärjestöjen ja myös työnantajien edustus. Hako palautti *Työläisopiskelijan* kirjoituksessa mieleen, että 1800-luvun lopulla oli havahduttu talonpoikaiskulttuurin murrokseen ja sen perinteen tallentamiseen. Nyt oli työväestön vuoro, eikä aikaa ollut enää hukattavaksi.¹³⁸

Toimikunta valitsi keskuudestaan puheenjohtajaksi Matti Hakon ja sihteeriksi Lahja Kivisen.

¹³⁶ Ks. Ilmar Talve: Työväenkulttuurin tutkimus Turun yliopiston kansatieteen laitoksella, teoksessa Työväenliike kulttuuritekijänä, s 84–86; Kyllä se siitä! s 65–67; Linnamo s 72–73; ks. myös Matti Hako: Kieli työväenliikkeen kulttuurin ja perinteen kuvaajana, julkaisussa Ei yksin leivästä (Hako 1984) s 47–50.

¹³⁷ Edustajiston kokous pk 21.4.1960.

¹³⁸ Matti Hako: Työväestön henkistä omakuvaa rakentamaan. Työläisopiskelija 4/1960 (Hako 1960), myös lainaus.

Heidän lisäksi työvaliokuntaan valittiin Arvi Hautamäki, Matti Nieminen ja Erkki Salomaa. TSL:n toimikunta myönsi 250 000 mk (noin 6000 euroa) keruun toteuttamiseen.

Työvaliokunta laati ensimmäisen keruuooppaan luonnoksen. Sen pohjalta tehtiin viisi koehaastattelua. Syksyn kuluessa työvaliokunta viimeisteli keruupasta. Muistitietotoimikunnan esittämien eräiden muutosten jälkeen opasta painettiin 10 000 kappaletta maanlaajuisesti käytettäväksi. *Työ tehty kourin jäntevin - Työväen muistitiedon keruupopas* sekä koko aivan uusia uria avannut keruuhanke esiteltiin HTY:n talolla tiedotustilaisuudessa 25.11.1960 niin lehdistölle kuin työväen keskusjärjestöillekin. Samana päivänä asiasta kerrottiin myös Yleisradion lähetyksessä; äänessä olivat nyt professori Matti Kuusi ja Työväen Arkiston hoitaja Matti Nieminen. Ensimmäinen keruukilpailu julistettiin. Takarajana oli 30.11.1961. Kertynyt aineisto päätettiin tallettaa Työväen Arkistoon.¹³⁹

Keruu saatiin hyvin alulle: oli tiedotustilaisuuksia, luotiin maanlaajuinen yhteyshenkilöiden verkosto, muodostettiin paikallisia keruutoimikuntia ja oli paikallisia muisteluita.¹⁴⁰ Käytännön kokemuksista saatiin mallia pohjoismaista, joissa oli oltu liikkeellä jo aikaisemmin. Magnetofoni kelanauhoineen osoittautui hyödylliseksi apuvälineeksi. On mainittu, että jo ensimmäisen vuoden keruu tuotti tuloksena 5200 sivua kirjoitettuja muistoja noin 130 kerääjältä sekä lähes 100 tuntia nauhoituksia noin 300 kertojalta. Ja keruut jatkuivat: vuoden 1964 lopulla aineistoa oli yli 20 000 konekirjoitusliuskaa noin 1200 kertojalta.¹⁴¹

Keruun tutkimusassistentiksi ja muistitietotoimikunnan sihteeriksi tuli vuonna 1961 yhteiskuntatieteiden kandidaatti Heimo Huhtanen,¹⁴² kun Lahja Kivinen erosi liiton palveluksesta.¹⁴³ Huhtanen muisteli sittemmin, että tuossa ensimmäisessä vaiheessa vuonna 1960 ”vanhin muistelijapolvi oli siirtymässä ´rajan taa`”. Niinpä aluksi lähdettiin yleiskeruun linjalle, muistoihin 1800-luvun lopulta vuoteen 1918.¹⁴⁴ Muistikuvan mukaan varhaisimmat kertomukset ulottuivat 1860-luvun nälkävuosien tuntumaan. Valmisteluissa mukana ollut Erkki Salomaa puolestaan kirjoitti myöhemmin, että työväen muistitiedon keruu oli tuolloin uusi asia, mutta sen sijaan ”tuohivirsuja ja ruginlapoja” oli siihen mennessä jo kerätty satakunta vuotta. ”Muistitiedon

¹³⁹ Työläisopiskelija 9–10/1960; ks. keräyksen esittely Heimo Huhtanen: Työväen muistitietoa keräämään! Työläisopiskelija 6/1961 (Huhtanen 1961).

¹⁴⁰ Esim. Helsingissä oli helmikuussa 1963 ”työväen muistojen ilta”, josta kertoi Matti Hako: Joukossamme on monia Jusseja, Akseleita ja Halmeita... Työläisopiskelija 3/1963 (Hako 1963).

¹⁴¹ TSL vuonna 1960 s 13; Pete Pesonen: Työväen muistitietotoimikunnan historia, teoksessa *Demokratian muisti*, s 145–151; Heimo Huhtanen: Lähtökohtia ja tuloksia 1960–80. Tallentaja 1/1980 (Huhtanen 1980) s 4–7.

¹⁴² Heimo Huhtasesta (1932–2017) ks. Pesonen s 157–159, Esa Lahtisen muistelua.

¹⁴³ TSL vuonna 1961 s 6. Mainittakoon, että Lahja Kivinen oli sittemmin TPSL:n luottamustehtävissä ja miehensä Sulo Kivinen toimi TPSL:n lehden Päivän Sanomien pakinoitsijana (Eskonen).

¹⁴⁴ Heimo Huhtanen: Työväen muistitiedon keruu, teoksessa *Työväenliike kulttuuritekijänä* (Huhtanen 1969) s 43; ks. myös sama: *Työväenkulttuuri ja perinne monitieteisen tarkastelun kohteiksi*, julkaisussa *Ei yksin leivästä* (Huhtanen 1984) s 51–53; sama: *Muistitiedon paikalliskeruu*, Tallentaja 1/1987 (Huhtanen 1987) s 7–13.

keräämisen suuri merkitys on siinä, että sen kautta voimme laajentaa, syventää ja värittää historian koko kuvaamme”, painotti Salomaa.¹⁴⁵

Sivistysliitto saattoi koko hankkeen ideoista käytännön toiminnaksi, esitteli sitä monesti *Työläisopiskelijan* kirjoituksissa ja myös tuki taloudellisesti ensimmäistä keruuta, mutta myöhemmin se sai rinnalleen lisää tukijoita. Yhtenä oli Helsingin Työväen Säästöpankki, jonka toimitusjohtaja Mauno Koivisto oli itsekin muistitietotoimikunnassa mukana. Muita olivat Suomen Kulttuurirahasto, Kansan Sivistysrahasto, Suomen metallityöväen liitto, Liikelitto, SAK ja Kulutusosuuskuntien Keskusliitto. TSL oli muistitietotoimikunnan kotina alusta alkaen.¹⁴⁶

Keruutoimintaan kannusti TSL:n lehdessä myös Työväen Arkiston hoitaja Matti Nieminen. Hän myönsi, että muistelmien kirjoittaminen paperille vaati kyllä henkistä ponnistelua, mutta hänestä se oli sen arvoista. ”Pois turha kainous ja kynä käteen!”¹⁴⁷

Keruutuloksista julkaistiin jo vuonna 1964 ensimmäinen antologia, muistitietotoimikunnan ensimmäinen julkaisu: *Aatteet ja vaatteet* (260 sivua). Toimittajina olivat Matti Hako, Matti Nieminen ja Heimo Huhtanen. Kirjan takakannessa oli muun muassa ytimekäs lause: ”Näin koottu työväen muistitieto osaltaan todistaa, että myös tehtaan varjossa voi versoa rikas ja omaleimainen kansanperinne.”¹⁴⁸

Toisena teoksena oli *Aatteet ja aseet* (1967, 463 sivua) ja kolmantena *Aatteet ja asenteet* (1973, 327 sivua), nämäkin saman kolmikon toimittamina. Kustantajana oli Tammi, kuten kaikkiaan seitsemän ensimmäisen antologianiteen osalta vuoteen 1985 mennessä. Julkaisusarjan yleisotsikoksi otettiin Suomen työväen henkinen perinne. Professori Matti Kuusi kiitteli vuonna 1980 runsain sanoin kirjasarjan hyödyllisyyttä. Hänen mukaansa muistitietotoimikunta ja sen avustajat olivat osa kansakunnan muistia. ”Muistamisen vapaus on yksi suomalaisia perusoikeuksiamme.”¹⁴⁹

Sisällissodan ja työmiehen 1920-luvun muistojen ohella sarjan antologioissa kuvattiin muun muassa osuustoimintaa, lapuanliikkeen ja pulan aikoja sekä sotavuosia. Kerronnan antoisia ja vaikuttavia muistelmapalasia on voitu hyödyntää tässäkin tutkimuksessa. Julkaisusarja on jatkunut vielä 2010-luvulla uusilla antologioilla, muun muassa ympäristö- ja aseistakieltäytymismuistoin.¹⁵⁰

¹⁴⁵ Erkki Salomaa: Muistitieto ja historiallinen tutkimus, teoksessa Työväenliike kulttuuritekijänä (Salomaa 1969) s 47, 50, myös lainaukset.

¹⁴⁶ Pesonen s 149–154; arkistosta ja Matti Niemisestä (1929–93) myös Marjaliisa Hentilä, Mikko Kosunen s 61–64.

¹⁴⁷ Matti Nieminen: ”Kunnioita työntekijää!” *Työläisopiskelija* 3/1963 (Nieminen 1963).

¹⁴⁸ Ks. teoksen kokoamisen taustaa Matti Hako: Koottujen työläismuistojen tausta. *Työläisopiskelija* 8/1964 (Hako 1964); ks. myös kirjan arviointi Olavi Aaltonen: Muistitieto. *Työläisopiskelija* 9–10/1964.

¹⁴⁹ Matti Kuusi: Avaintodistajia. *Tallentaja* 1/1980 s 20.

¹⁵⁰ Pesonen s 160–162, vuosien 1960–2019 keruista s 164–165. – Mainittakoon, että muistitietotoimikunta julkaisi vuodesta 1963 alkaen monistettua Muistitietouutisia keruun järjestäjien, kerääjien ja asiantuntijoiden yhdyssiteenä. Se muuttui 1966 Tallentajaksi, ja se puolestaan sulautui 1990 Työväentutkimus-julkaisuun.

Toimikunnan ensimmäinen sihteeri Heimo Huhtanen teki todella pitkän päivätyön aina vuoteen 1989 saakka. Kansanomaisena häntä oli helppo lähestyä maakunnista niin puhelimella ja telefaksilla kuin kirjeilläkin mitä moninaisimmissa perinneasioissa.¹⁵¹ Joskus toimikunnan Hempalla kukki myös runosuoni, kuten esimerkiksi muutamat rivit *Tallentajassa* esimerkiksi vuonna 1978 kuvasivat.¹⁵²

Menneisyys tämä päivä ja tulevaisuus
Ne ovat osia yhdestä kokonaisuudesta
Ajan virta ei pysähdy
Entinen ei häivy olemattomuuteen
Uusi on kerrostuma vanhan päälle
Entinen muodostaa ytimen
Entisyys on sisintä
Se kestää myös tulevaisuuteen
Sisin ja syvin on olennaista.

---

¹⁵¹ Seuraajina olivat 1990 maisteri Simo Laaksovirta, 1990–2016 filosofian lisensiaatti Risto Reuna ja sitten maisteri Pete Pesonen (Pesonen s 159–160).

¹⁵² Tallentaja 1/1978, lainattu Tallentaja 1/1990 s 4.